

B R O J 2
GODINA XV

MART - APRIL
IZLAZI DVOMESEČNO

VOJNO DELO

OPŠTEVOJNI TEORIJSKI ČASOPIS

IZDAJE VIZJNA „VOJNO DELO“
BEOGRAD, Zahumska 26 — Telefon 44-981 lokali 17, 26 i 46

Pukovnik Stevo JOVANOVIĆ	<i>Prilagođavanje vojnika na život u armiji</i>	3
Potpukovnik Alija LOŠIĆ	<i>Proveravanje i ocenjivanje u vojnim školama</i>	16
Pukovnik Miloš CRNOBRNJA	<i>Rad organa MPV u taktičkim vežbama</i>	30
Pukovnik dr Ešref VRAŽALIĆ	<i>Materijalne rezerve u savremenim jedinicama</i>	39
Pukovnik Ernest MEZGA	<i>Mogućnosti taktičkih jedinica u protivoklopnoj borbi</i>	46
Pukovnik Vasilije BOŠKOVIĆ	<i>Tendencije razvoja sredstava za napad iz vazduha</i>	53
Potpukovnik Radonja POPOVIĆ	<i>O planiranju obuke starešina i komandi u nekim jedinicama</i>	60
Pukovnik dr Jaša ROMANO	<i>Upotreba, popuna i čuvanje konja u jedinicama NOV</i>	68
Pukovnik Milan DALJEVIĆ	<i>Progresivna uloga armija u nekim nedovoljno razvijenim zemljama</i>	81
Pukovnik u penziji Milisav PERIŠIĆ	<i>Prikaz knjige »Drugi svetski rat«</i>	93

IZ STRANIH ARMIIJA

Inženjer A. STAMATOVIĆ	<i>Aktivna sredstva protivoklopne odbrane</i>	96
P.	<i>Organizacija i rukovođenje nacionalno-oslobodilačkim pokretom Alžira</i>	112
M.	<i>Diskusija o ulozi i razvoju kopnene vojske SAD</i>	124
S. P.	<i>Strategija i struktura NATO</i>	133

BIBLIOGRAFIJA

PRILAGOĐAVANJE VOJNIKA NA ŽIVOT U ARMII

U armiji se mladi građani pripremaju i osposobljavaju za najtežu ljudsku delatnost, za rat, za oružanu borbu. Savlađivanje programa obuke i drugi zadaci koje vojnici obavljaju u armiji zahtevaju velike umne i fizičke napore, ali se tako najbolje pripremaju i osposobljavaju za teške uslove ratnog života.

Dolaskom u vojsku mladi građanin iz osnova menja način života i rada, od ustajanja do odlaska na spavanje sve se odvija po strogo utvrđenom redu i u određenom vremenu, mnoge stečene motive i navike ne može da zadovolji, čitav život je javan, odvija se u kolektivu, pod uvidom i kontrolom drugih itd. Aktivnost u vojsci je potpuno drukčijeg karaktera i često fizički veoma naporna. Stoga proces prilagođavanja vojnika i njihovo uklapanje u armijsku sredinu nije lak i bezbolan. Međutim, za uspeh u obuci i vaspitanju veoma je značajno sa kakvim uspehom, naporima, teškoćama i kojim tempom se vojnici prilagođavaju. Od toga u velikoj meri zavisi njihova efikasnost i odnos prema radu i zadacima, pa je i proučavanje i poznavanje problema prilagođavanja veoma značajno. Tim problemom se danas bave manje-više sve armije. Cilj je da se sagledaju i naučno objasne individualne poteškoće prilagođavanja vojnika, njihovi uzroci, posledice, način manifestovanja, metode i sredstva otklanjanja ili ublažavanja i dr.

Šta se podrazumeva pod prilagođavanjem? Prilagođavanje je veoma kompleksan pojam i definiše se različito, zavisno od toga sa kojeg aspekta mu se prilazi. Prilagođavanje u socijalno-psihološkom smislu je sposobnost ličnosti da uspostavi harmonijski odnos i ravnotežu sa socijalnom sredinom u kojoj živi i radi. To se može postići samo relativno, jer se i ličnost i okolina neprekidno menjaju. Prilagođavanje je, u stvari, dinamičan i dijalektički proces izražen borbom suprotnosti unutar same ličnosti i između nje i društvene okoline.¹

¹ Ponekad se razlikuju tri vida prilagođavanja: adaptacija, akomodacija i usklađivanje. Pod adaptacijom se podrazumeva sposobnost elastičnog ponašanja i podešavanje držanja prema novoj sredini; akomodacija označava osobinu ličnosti da izbegava sukobe i konflikte i da traži kompromis. Pod usklađivanjem se podrazumeva prilagođavanje uspostavljanjem harmoničnih odnosa i ravnoteže sa sredinom objašnjavanjem, obrazlaganjem i slično, bez promena u ponašanju ličnosti. Ovakva nijansiranja u okviru pojma prilagođavanja nemaju praktičnog značaja. Adaptacija i prilagođavanje su, u stvari, identični pojmovi.

Govori se, također, o asimilaciji i alijenaciji kao procesima prilagođavanja. Asimilacijom se označava proces trajnijeg uklapanja jedinke ili grupe u socijalnu sredinu i prihvatanje njenih stavova i drugih osobina. Alijenacija znači odvajanje jedinke ili grupe od socijalne sredine, što je, u stvari, suprotan proces asimilaciji.

Čovek se prilagođava svesno; on se ne samo menja i prilagođava nego i utiče na okolinu, radom je menja i podešava prema svojim potrebama. U toku procesa menjanja okoline, on istovremeno menja svoje sposobnosti, navike, motive, stavove itd. Sa svestranim razvitkom društva, podizanjem njegove materijalne baze i kulture, razvitkom proizvodnih snaga i odnosa, povećava se i čovekova sposobnost prilagođavanja. On je sve više u mogućnosti da materijalno-društvenu sredinu svesno menja i podešava svojim individualnim i društvenim potrebama, da se uspešno snalazi u novim situacijama, rešava konflikte i protivurečnosti unutar svoje ličnosti i između sebe i društvene zajednice u kojoj živi i radi. Čovek se neprekidno prilagođava novoj sredini i novim uslovima i u fizičkom i psihičkom pogledu; u školi, na radnom mestu, u vojsci itd.

Kad je reč o prilagođavanju vojnika na armijsku sredinu pod tim se obično podrazumeva: 1. navikavanje na vojnički način života, vojnički režim; usvajanje vojne discipline, odnosa subordinacije, vojničkih navika i normi ponašanja i sl.; 2. adaptacija na materijalne uslove života, fizičku i tehničku sredinu; 3. usvajanje i prihvatanje svih armijskih mera, ciljeva i zadataka, kao i stavova sredine, i delovanje u takvom duhu; uključivanje u vojnu organizaciju odnosno asimilaciju ličnosti sa vojnom sredinom.

Međutim, problem prilagođavanja se ponegde shvata šire i dublje, ne samo kao navikavanje na armijsku socijalnu, materijalnu i fizičku sredinu već i kao svestrano pripremanje ličnosti, kroz život u armiji, za ratne zadatke, kao proces formiranja vojničkog profila ličnosti gde se uključuju: stručnost ratnika, moralno-politički kvalitet vojnika, fizička i psihička izgrađenost saobrazno specifičnostima vojnih ciljeva i zadataka. Prilagođavanje se, dakle, tretira kao problem izgrađivanja vojničke strane ličnosti. Ovakvo široko shvaćeno prilagođavanje se, u stvari, identifikuje sa čitavim procesom vojnog vaspitanja.

Prilagođen i neprilagođen vojnik. Smatra se da je vojnik prilagođen ako se uspešno uklopio u vojnu sredinu, sa njom se asimilirao, razvio pozitivne socijalne odnose sa kolektivom i ako je već stekao osnovne navike potrebne za vojnički život. To je, u stvari, takva ličnost koja podnosi sve napore, izvršava zadatke i ponaša se u duhu zahteva vojne organizacije i to sa razumevanjem i dobrovoljnim prihvatanjem i bez većih psihičkih tegoba i opterećenja. Neprilagođena je, pak, ona ličnost koja se nije u potrebnoj meri saživela sa vojnom sredinom, teško se oslobađa navika koje su suprotne ili suviše za armijski život, teško stiče nove navike i uspostavlja socijalne veze; suviše teško izdržava fizičke i psihičke napore i uslove armijskog života.

Neprilagođenost vojnika se obično manifestuje i na drugi način: u depresivnosti i potištenosti, izolovanosti od sredine, bojažljivosti i nesigurnosti, preosetljivosti, agresivnosti, nadmenosti u odnosu na druge i pretpostavljene, zatim u organskim tegobama, bekstvu u bolest i alkohol, pomanjkanju elana za rad i ravnodušnosti prema vojničkim obavezama, nedisciplinovanosti i afektivnim istupima i slično, mada sve to ne mora uvek biti posledica neprilagođenosti.

Dobar vojnik se ocenjuje obično kao prilagođen. Istina, kriterij za ocenjivanje šta je dobar vojnik može biti veoma različit. Prihvatljivo je mišljenje da je dobar onaj vojnik koji prema svojim mogućnostima i sposobnostima postiže u radu, usvajanju vojničkih vrlina i normi ponašanja

maksimalno što se može postići i savesno ispunjava sve vojničke dužnosti i obaveze. Dobar vojnik je, u stvari, onaj čije pozitivno delovanje proističe iz pozitivnih pobuda i motiva. Dakle, pokazatelji prilagođenosti i neprilagođenosti su objektivnog i subjektivnog karaktera. Objektivni su ono što vojnik radi i kako radi u armiji, a subjektivni motivisanost, pobude delovanja i ponašanja i to kako se lično oseća.

Međutim, prilagođavanje vojnika nije statičan fenomen već stalan proces koji traje u toku čitavog vojnog roka. Svaki novi zadatak, period i vid obuke, novi nastavi sadržaji praktičnog karaktera, nove službe i sl. zahtevaju i novo adekvatno prilagođavanje. Zato se ne može govoriti o definitivnoj prilagođenosti ili neprilagođenosti ličnosti. Ali, pri ocenjivanju koliko je pojedini vojnik prilagođen, mora se sagledati konkretna ličnost, njene osobine, mogućnosti, znanja, navike, ponašanje itd. i to u poređenju sa procesom i stepenom prilagođavanja ostalih vojnika i kolektiva u celini. Tako se može utvrditi ko zaostaje, ko proces prilagođavanja lakše, a ko teže doživljava i, analogno tome, prema onima koji se teže prilagođavaju preduzeti adekvatne vaspitne i druge mere.

Proces prilagođavanja ličnosti u armiji zavisi najviše od sledećih faktora: ličnih osobina vojnika; socijalne armijske sredine u koju vojnik dođe (starešine, SKJ i vojničkih kolektiva); konkretne materijalne, fizičke i tehničke sredine; sistema vojne obuke i vaspitanja; i održavanja veza sa matičnom sredinom.

OSOBINE LIČNOSTI I PRILAGOĐAVANJE

Kako će teći proces prilagođavanja, u velikoj meri zavisi od stavova i karakteristika ličnosti vojnika (temperamenta, karaktera, sposobnosti, stava prema vojnoj službi, fizičke kondicije itd.), od uslova u kojima je pojedinac živio pre dolaska u armiju, sadržaja i načina ranijeg vaspitanja, znanja, radnih i drugih navika, mentalnih i fizičkih osobina, ideološko-političkih, moralnih i drugih kvaliteta i stavova.

Proces i uspeh prilagođavanja zavisiće i od doba uzrasta, životnog iskustva i opštih uslova u kojima je novi vojnik formiran kao ličnost. Razumljivo je, na primer, da će se vojnik kojem se dolaskom u armiju podiže životni standard, lakše prilagoditi na nove materijalne uslove, iako ima i obrnutih slučajeva. Isto tako, uspešnije će se prilagođavati onaj vojnik koji je kao omladinac završio predvojničku obuku, učestvovao na radnim akcijama, naviknut na određene forme kolektivnog života itd. Na prilagođavanje u velikom stepenu utiče i to koliko je pojedinac motivisan za zadatke u armiji, koliko prihvata razloge i potrebu vojnostručnog osposobljavanja; zatim spremnost pojedinaca za izvršavanje zadataka iz sopstvenih pobuda, društvenih i viših motiva, dobrovoljno. Fizička snaga i otpornost, opšte stanje zdravlja, sposobnost praćenja i savlađivanja obuke, društvenost, komunikativnost — sve će to na određen način uticati na proces i rezultat prilagođavanja ličnosti na život i rad u armiji. Svi ti faktori deluju istovremeno, kompleksno, determinišu u najvećoj meri proces prilagođavanja i moraju se imati u vidu u toku vaspitno-obrazovnog rada, postavljanja zahteva i zadataka i pri oceni uspeha i rezultata u radu svakog pojedinca.

Međutim, iako postoje individualne razlike u sposobnostima i mogućnostima prilagođavanja između vojnika, opšta je pojava da svi oni doživljavaju, naročito prvih dana života i rada u armiji, manje ili veće fizičke i psihičke teškoće, a neki i teža psihička opterećenja. Na pitanje kako su se osećali prvih dana života i rada u vojsci, vojnici — pitomci nekih škola za rezervne oficire davali su ovakve odgovore: »...veoma teško, nov ambijent, novi uslovi života, nepoznata lica, komande, obraćanje starešinama u stavu mirno, fizička naprezanja, rano ustajanje, redovi za trpezariju, svakodnevno brijanje i čišćenje obuće — sve se to veoma teško podnosilo« ... »Lišavanje mnogih navika iz građanskog života — rekao je jedan od njih — na mene je najteže delovalo. Inače, posle sam stekao izvesne navike i postepeno se prilagodio novom načinu života, samo još uvek osećam čežnju za rodnim krajem...« »Nepoznavanje sredine i novog načina života stvara u početku osećanje zbuđenosti, neizvesnosti, što je postepeno iščezavalo i posle dvadesetak dana gotovo potpuno nestalo.« »... Nisam mogao lako da se naviknem, saživim sa vojskom; nagla promena sredine ispunjavala me je nekom setom. Zapisao sam negde: najradije bih zaplakao. No, kako je to sve sada drukčije, sasvim sam se navikao, imam mnogo dobrih drugova, izlazim u grad i sve je u redu.« »... Osećao sam se neprijatno — potpuno usamljen, nesiguran. Neverovatno mi je teško padala formalnost u svakodnevnom životu i službi koja i danas mnogo utiče na moje raspoloženje. Zatim, stalna žurba u radu, nedostatak fizičke kondicije itd. Disciplina, nameštanje kreveta, uvek u stroju, ukorak, nedostatak slobodnog vremena, program obuke prvih dana pretrpan, uvek se prelazilo novo gradivo — sve je to pobuđivalo na razmišljanje: kako će tek kasnije biti i kako će se sve ovo završiti i izdržati? ...« »Prvih dana vojničkog života osećao sam se jako usamljen, tužan, imao sam predstavu da se vojska neće nikada završiti. Bio sam u svemu slabić. Razlog tome je svakako što sam bio u porodici razmažen...« »U početku je veoma teško, skoro neizdržljivo. Pozeleo sam alkohol da bih se privremeno udaljio od svega. Ali, srećom, takvo raspoloženje nije dugo potrajalo.«² Itd.

Prilagođavanje stvara prvih dana posebne teškoće vojnicima slabe ili nedovoljne fizičke kondicije ili specifične građe (suviše debelim, slabim, malim i sl.). Tako reći od prvog dana vojničkog života fizička naprezanja su veoma teška. Samim tim što vojnici ne poznaju uslove rada i službe, što u tome nemaju potrebnog iskustva i navika, još više ih sve zamara i fizički iscrpljuje. Neoptornim i fizički nepripremljenim vojnicima, maršovanje pod ratnom spremom, pod maskom, noćna obuka, razni fizički radovi vezani za izvođenje obuke (ukopavanje, pravljenje prepreka i sl.) i to u svim vremenskim uslovima, pada veoma teško. Evo šta o tome kaže nekoliko pitomaca: »Osećao sam brzo umor od svakog napora. I sam proces mišljenja sporo mi je tekao...« »Suviše sam napora ulagao u obavljanju običnih vojničkih poslova, jer sam bio nespretn u svemu i bojao se da neću stići na vreme da ih obavim...« »Prvi put kad smo izašli na teren i kopali rovove, izgledalo mi je da nikada neću moći da se ni fizički ni psihički naviknem na vojnički život. Za nekoliko minuta bio sam obliven znojem i osećao preteran umor...« »Krenuli smo prvi put pod punom ratnom spremom. Remnik puške je žuljao rame, gasmaska i torbica sa šatorskim krilom udarali su po leđima, ašovčić je kloparao i još je trebalo

² Svi navedeni i ostali odgovori koji su u tekstu, dobijeni su metodom upitnika.

držati korak. Nogu pred nogu, obliveni znojem, peli smo se na visoku kosu, dok je daleko ispred nas, lako kao gazela išao naš komandir. Danas mi je sve to pomalo smešno, jer gotovo bez muke i većeg napora prelazimo brda i planine...» »Sve je bilo lakše kad sam stekao kondiciju i neophodne navike«.

SOCIJALNA SREDINA I PRILAGOĐAVANJE

Armijaska socijalna sredina je celokupan sistem ličnih odnosa u armijskom ambijentu koji neposredno ili posredno utiču na pojedinca i njegovo ponašanje. To su odnosi između samih vojnika, između starešina i vojnika, starešina i starešina, između kolektiva i vojnika i drugi. Odnosi među ljudima u armijskoj socijalnoj sredini principiјelno su isti kao i u vanarmijskoj, ali ima i mnogo specifičnog. To specifično izražava se u strogom režimu (tačno je propisan način ponašanja, rada, odmora, i uopšte red u životu itd.) disciplini, položaju i pravima starešina u odnosu na potčinjene, subordinaciji u armijskoj organizaciji u sistemu vaspitnih mera (naročito represivnih), načinu regulisanja ličnih odnosa, odnosa između kolektiva, komandi i slično. Ukoliko odnosi među ličnostima u armiji zaoštaju iza odnosa u društvu, utoliko će se novopridošli mladi građani teže prilagođavati na armijski život, rad i odnose. Od delovanja subjektivnih faktora (starešina, komandi, organizacija SKJ i kolektiva), dakle, mnogo zavisi i to kako će se oni snaći u novoj sredini, sa koliko će poteškoća i kojim tempom izmeniti, otkloniti ili bar potisnuti ono što smeta njihovom uspešnom uključivanju u novu sredinu, u nov, najčešće u izvesnom smislu teži život od onog u građanstvu.

Međutim, bilo bi pogrešno tvrditi da su odnosi među ljudima uopšte, pa i u armiji, samo odraz njihovih subjektivnih želja, stavova, pogleda i volje. Odnosi u najvećem stepenu zavise od objektivnih faktora, karaktera konkretnih društvenih odnosa, materijalno-tehničke baze, cilja i namene armije, ideologije i drugih faktora. Svi ti faktori deluju kompleksno, istovremeno i uzajamno. Stoga se prilagođavanje na vojnu sredinu sa socijalnog aspekta ne postavlja u istom vidu i ne predstavlja jednako težak problem u svim armijama. Tamo gde su društveni odnosi kvalitativno na višem stepenu, kao u našoj zemlji, pa, analogno tome, i u armiji, postoje objektivni uslovi za uspešnije i lakše prilagođavanje. Naš vojnik, na primer, nije pasivan objekt prilagođavanja na socijalnu i drugu armijsku sredinu; on se ne prilagođava pasivno menjajući se samo pod uticajem spoljnih faktora, nije objekt dresure i mehaničkog izvršavanja zadataka. Naprotiv, on je svesni faktor, subjekt vaspitno-obrazovnog procesa, slobodna socijalistička ličnost angažovana na specifičnom društvenom zadatku. Kao slobodna, svesna i aktivna ličnost u mogućnosti je da utiče na uslove života i rada u Armiji, na njihovo pozitivno menjanje i da se istovremeno i sama menja saobrazno zadacima i potrebama naše vojne organizacije.

Za prilagođavanje na armijsku socijalnu sredinu, na armijski ambijent u celini, od prvorazrednog značaja su odnosi među ljudima. Fizički i psihički naponi, specifična materijalna i tehnička sredina, ma koliko bili teški, neće otežati proces prilagođavanja kao nepravilno tretiranje čoveka, nepravilni odnosi. Stoga se može reći da ključ navikavanja i prilagođa-

vanja, pre svega, leži u uvažavanju ličnosti i u humanom odnosu prema vojniku, razumevanju njegovih potreba, problema i poteškoća; moralnoj podršci i brizi da mu se pomogne u savlađivanju prepreka, kako unutrašnjih, proizašlih iz njegovih ličnih osobina, tako i spoljašnjih koje postavlja objektivno težak armijski život.

Nepravilno prihvatanje i nerazumevanje od strane starešina i kolektiva moralno najteže pogađa ličnost vojnika i odlučujuće utiče na njegovo raspoloženje i spremnost da uspešno obavlja vojničku dužnost i zadatke i da se uklopi u vojnu sredinu. Briga za čoveka, za njegove materijalne, političke, društvene i kulturne potrebe, dobro organizovana i vođena obuka podižu moral kod pojedinca i kolektiva i ulivaju snagu za savlađivanje svih napora i poteškoća.

STAREŠINE I PRILAGOĐAVANJE

Prvi dani života u kasarni vojniku su najteži. To je i razumljivo, jer pored nepoznate sredine, uslova i načina života i rada, vojnici se ne poznaju, ne poznaju starešine ni starešine njih, odjednom prekidaju sa mnogim navikama i načinom života u građanstvu i drugo. Sve to dovodi do psihološkog opterećenja pa i krize kod psihički neotpornih pojedinaca. Kod nekih vojnika se manje-više ispoljava osećanje usamljenosti, izolovanosti i anonimnosti. Istina, kod naših vojnika te se pojave javljaju u blažoj formi. Briga i staranje starešina o njima olakšavaju im subjektivne poteškoće, te ih lakše savlađuju. Ali, nov vojnički život, manje-više kod svih stvara psihičke i fizičke poteškoće. Stoga vojnik tada najviše oseća potrebu da mu se pomogne, da se emocionalno podrži i uputi, da mu se sve pokaže i objasni. To prirodno očekuje od starešina, pogotovo neposrednih koje su funkcijom upućene da budu osnovni i najvažniji oslonac, pomoć i podrška novim vojnicima. Briga i staranje o njima od posebnog su značaja za lakše savlađivanje svih poteškoća na koje nailaze. Valja imati u vidu i to da prvi doživljaji i utisci o armiji najduže ostaju u sećanju ljudi i da mogu znatno uticati na njihovo dalje držanje i vojničko ponašanje. I s te strane nameće se potreba pojačane brige o ljudima, prvih dana vojničkog života.

Ali, i pored jednake brige o svima, proces prilagođavanja ne teče ravnomerno kod svakog vojnika. Na to utiču, kao što je istaknuto, individualne osobine i razlike. Neki vojnik brzo uspostavlja veze, sklapa poznanstva, razvija prijateljstvo; više je društven, komunikativan itd. dok, suprotno ovome, drugi može biti povučen, zatvoren, teže nalazi intimnijeg druga, manje je kooperativan, socijabilan i slično. Prvi će se brže i lakše prilagoditi novoj sredini nego drugi. Isto tako postoje i individualne razlike u emocionalnim doživljajima, karakternim osobinama, sposobnostima i slično, što, takođe, na specifičan način utiče na proces prilagođavanja svakog pojedinca. Prepreke prilagođavanju mogu biti i bolest, slabo zdravlje, nedovoljna obdarenost, kompleks manje vrednosti, psihoza, neuroza itd.

Da bi na ljude pravilno uticao, zauzimao prema njima odgovarajući stav i pružio efikasnu pomoć u prilagođavanju, nužno je da starešina uoči sve pomenute elemente i da što bolje i što pre upozna osobine novih vojnika. To je, u stvari, osnovni preduslov da bi mogao individualno prilaziti ljudima, da bi se pored opšte, zajedničke brige o svima mogla ispoljiti i posebna briga i ukazati pomoć onima koji se teže i sporije prilagođavaju.

Koji su to vojnici, relativno lako se može uočiti po njihovom karakterističnom ponašanju, reagovanju i radu, a i iz razgovora i neposrednog kontakta sa ljudima, o čemu je ranije bilo reči. Na pitanje šta im je najviše pomoglo da se lakše uklope u vojničku sredinu, pitomci nekih škola za rezervne oficire najčešće su isticali brigu i staranje starešina. »Prvih dana — kaže se u jednom odgovoru — bio sam neraspoložen, potišten i povučen. Često sam se za vreme pauze odvajao od društva. Drugovi su to zapazili i tražili objašnjenje. To je zapazio i komandir voda. Nekoliko puta je razgovarao sa mnom o mojim problemima i davao mi savete. To mi je mnogo pomoglo da savladam duševnu krizu u koju sam bio zapao... « »Video sam — odgovara drugi — da moje starešine stojički sve podnose (vežbe, vrućinu, zimu, kišu, naporne marševe itd.) i to mi je najviše pomoglo da i ja naviknem na sve napore«. »Briga i staranje starešina o meni — naglašava se u sledećem odgovoru — olakšali su mi vojnički život i učinili ne samo da poštujem i cenim nego i da zavolim moje starešine«. U jednom odgovoru kaže se: »Ostaće mi u najdubljem sećanju dan kad mi je komandir voda, videći me potištenog i očajnog, prišao i kao drug i prijatelj porazgovarao sa mnom«. Takvih i sličnih odgovora bilo je najviše. Međutim, bilo je i ovakvih odgovora: »Kad bi naše starešine bile neposrednije i više nam se približile, verujem da bi bilo mnogo manje teškoća«.

Sticanje poverenja svojih vojnika, osnovni je uslov da starešina može na njih pozitivno uticati, osetiti i saznati njihove poteškoće, potrebe i lične probleme. Poverenje se svakako najuspešnije stiče brigom o ljudima i ličnim zalaganjem za čoveka. Međutim briga o vojniku se ponekad shvata suviše uprošćeno. Smatra se da je za njega sve urađeno ako mu se obezbedi dobra ishrana, odeća, smeštaj, kulturna razonoda i ako se sa njim dobro postupa. Iako je sve to veoma značajno za uspešno prilagođavanje, ipak nije dovoljno. Briga o vojniku mora da bude daleko veća i sadržaj-nija. Starešina treba da ponire u dušu mladih vojnika, da otkriva njihove misli, osećanja, da bude »inžinjer vojničke duše«, da im se što više približi i sa njima saoseća, da im neprekidno pomaže u savlađivanju psihičkih i drugih poteškoća u toku čitavog vojničkog života, a naročito prvih dana.

Neposredan i srdačan odnos starešine otvara dušu vojnika i oni mu iskreno i bezrezervno iznose sve što osećaju i misle, sve svoje poteškoće i probleme. Stoga je veoma značajno da se između njih i starešina od prvog dana ne stvori kruta pregrada, otuđenost i neprirодно odstojanje, što se ponekad opravdava specifičnostima vojne organizacije i potrebama službe. To je veoma značajno za pozitivan uticaj na vojnike i efikasnu pomoć u njihovom prilagođavanju. Prijateljski i drugarski odnosi i uzajamna iskrenost i poverenje mogu samo pozitivno uticati na formiranje vojničkih odnosa i jačanje vojne organizacije što je naša i ratna i posleratna praksa ubedljivo potvrdila. Treba imati u vidu da se greške u uspostavljanju drugarskih odnosa između starešina i vojnika, učinjene prvih dana, kasnije teško ispravljaju.

KOLEKTIV I PRILAGOĐAVANJE

Pored starešine, i kolektiv kao vaspitni subjekt bitno utiče na proces prilagođavanja i uključivanja svakog pojedinca u vojnu sredinu. Osnovni vojni kolektiv (vod — četa) čini onu neposrednu socijalnu sredinu

na koju pojedinac treba da se navikne i sa njom asimilira. U dinamici kolektivnog života vrši se simultan i recipročan uticaj: jedinka — jedinka i kolektiv — jedinka. Prvih dana vojničkog života dominantan je uticaj jedinka — jedinka, dok kasnije, kad ojačaju kohezija i kolektivni duh jedinice, sve više dolazi do izražaja uticaj kolektiva na pojedinca. Od toga kako kolektiv prihvata pojedinca, kako se prema njemu odnosi, koliko se uvažava i poštuje njegova ličnost i slično, zavisice ne samo njegovo psihičko stanje i raspoloženje nego i spremnost da taj kolektiv prihvati kao svoj i da se sa njim identifikuje. Pri tome se ne sme zaboraviti da iako su objektivni uslovi za sve članove kolektiva isti (ishrana, odeća, smeštaj i dr.), iako svi imaju ista prava i dužnosti, iste materijalne i kulturne uslove života, itd., da psihološki uslovi mogu biti diferencirani. To ne zavisi samo od psiholoških i drugih karakteristika ličnosti nego i od stava kolektiva. Neko je više a neko manje uspeo da se afirmiše, da postigne uspeh u radu, da ostvari veze sa ostalim, da bude prihvaćen od kolektiva u celini itd., što sve utiče na psihi ljudi, na raspoloženje i ponašanje. Međutim, individualne razlike ovakvog karaktera neće predstavljati ozbiljnu prepreku prilagođavanju i kolektiv sa pozitivnom psihološkom atmosferom brzo će ih prevazići. Takva atmosfera ostvaruje se razvijanjem drugarskih odnosa, prijateljstva, uzajamne saradnje i pomoći među vojnicima. Na ovome je nužno insistirati od prvog dana njihovog života u armiji.

Kolektiv kao celina najefikasnije može da pomogne onim pojedincima koji se teže snalaze i doživljavaju psihičku krizu uvlačeći ih u zajednički rad, ukazujući im moralnu podršku i neposrednu pomoć u radu i učenju. Međutim, isto tako, nepravilan stav kolektiva prema pojedincu može otežati proces prilagođavanja. Potcenjivanje, omalovažavanje ili ismejavanje onih vojnika koji zbog nedovoljne inteligencije ili drugih objektivnih uzroka zaostaju u obuci i službi iza ostalih veoma negativno se odražava na njih, a u krajnjoj liniji i na ceo kolektiv. Doduše, takva praksa je strana našim vojnim kolektivima i najčešće se onima koji zaostaju pomaže, podržavaju se u radu kako bi stekli poverenje u svoje mogućnosti, oslobodili se osećanja nesposobnosti i manje vrednosti koja se u ovakvim situacijama rađaju. Samo tako oni mogu moralno-psihološki ozdraviti i motivisati se za rad i savlađivanje svih objektivnih i subjektivnih prepreka u vojničkom životu što je put da se uspešno uklupe u kolektiv.

Značajna je uloga kolektiva u prilagođavanju vojnika onih etničkih grupa čiji običaji, jezik i drugo otežavaju komuniciranje sa kolektivom, praćenje obuke, navikavanje na način ishrane, kolektivni život u armiji itd.

Složena nacionalna, socijalna, obrazovna i druga struktura naših vojnih kolektiva ne može biti objektivna prepreka u razvijanju kolektivnog duha, uzajamne pomoći, razumevanja i prijateljstva među vojnicima. To je pokazala naša ratna i posleratna praksa. I pored postojećih individualnih razlika, svi naši ljudi dolaze u Armiju sa više istih i zajedničkih osobina, jer su mnoge od njih formirane u procesu socijalističkog vaspitanja i u praksi izgradnje socijalističkog društva. Sve to predstavlja solidnu osnovu za razvijanje monolitnih moralno-politički snažnih vojnih kolektiva u kojima se najuspešnije ostvaruje proces prilagođavanja na život u armiji.

Kolektiv je sredina u kojoj se najneposrednije ispoljava stav vojnika prema dužnostima i zadacima. Briga kolektiva i drugih vaspitnih

faktora, pak, manifestuje se u vaspitanju vojnika da podnosi sve napore i teškoće vezane za obavljanje dužnosti; da se uče samosavlađivanju, upornosti i izdržljivosti; usklađivanju ličnih želja i potreba sa celishodnošću i objektivnim mogućnostima za njihovo zadovoljavanje; da sagledavaju i ispoljavaju ličnu odgovornost za svoje držanje i ponašanje. U svemu tome značajno je da se ispolji aktivan stav vojnika prema njegovim zadacima i dužnostima. Samo aktiviranjem i razvijanjem njegovih unutrašnjih pobuda i pozitivnim uticajem spolja mogu se postići efikasni rezultati u prilagođavanju i procesu vaspitanja u celini.

Vojnik koji se teško prilagođava, koji nema dovoljno sposobnosti za adaptaciju, stalno je u psihičkoj napetosti, nespokojan i najčešće rečima i postupcima negativno reaguje na vojničku sredinu i uslove života i rada u kolektivu. Takvo ponašanje uslovljava neprijatnu klimu u vojničkoj sredini i stvara napetost i neraspoloženje u kolektivu. Stoga je od opšteg značaja da se kolektiv kao celina stara o adaptaciji i asimilaciji ovakvih pojedinaca.

U razvijanju drugarske atmosfere i pozitivnih međusobnih odnosa nezamenljivu ulogu ima organizacija SKJ, pa je nužno da se od prvog dana formiranja kolektiva ispolji njeno delovanje i uticaj. To će biti najsigurnija garancija za stvaranje zdrave atmosfere u kolektivu u kojoj se svaki pojedinac oseća siguran, poštovan i drugarski prihvaćen. Ta strana aktivnosti članova SKJ, pored već poznate i uhodane prakse, zaslužuje da se posebno obradi.

OBUKA I PRILAGODAVANJE

Obuka predstavlja bitan elemenat u obrazovno-vaspitnom radu pa, analogno tome, i u procesu prilagođavanja vojnika. Cilj joj je da se ličnost vojnika formira prema zadacima i potrebama armije, odnosno rata za odbranu domovine. To se praktično realizuje sticanjem vojno-stručnih znanja, veština, navika, razvijanjem ideološko-političke svesti, usvajanjem vojničkih normi i pravila ponašanja, sticanjem potrebnih vojničkih vrлина; procesom prevaspitanja, tamo gde je to potrebno, tj. menjanjem shvatanja, pogleda (navika), moralno-političkih, nacionalnih i drugih stavova ako nisu u skladu sa našim socijalističkim društvenim odnosima i ideologijom marksizma-lenjinizma. Otuda je proces prilagođavanja integralan deo procesa obuke.

U obuci se obično polazi od ciljeva, nastavnih sadržaja, objektivnih i subjektivnih uslova njenog izvođenja. Ali, ako se ne bi vodilo računa o konkretnim ličnostima i individualnim razlikama, o postepenosti uvođenja ljudi u napore dužnosti i zadatke i zanemarile faze kroz koje vojnik u tom procesu treba da prođe da bi se uspešno postigao postavljeni cilj, proces prilagođavanja ne bi normalno tekao, što bi se negativno odrazilo ne samo na uspeh u radu, obuci nego i na međusobne odnose, ponašanje i držanje ljudi.

Vojna obuka, bez obzira na vid, rod, službu ili specijalnost veoma je naporna. Ona se izvodi u svim klimatskim i vremenskim uslovima, danju i noću uz opterećenost oružjem i opremom i sl. Sve to za dobar deo novodošlih vojnika predstavlja veliki skok u naporima u odnosu na raniji rad i učenje. Od toga kako se ljudi uvode u obuku, koliko se vodi računa

o specifičnosti situacije u kojoj su se našli, o njihovim mogućnostima i potrebama itd. zavisice tempo i stepen prilagođenosti svakog pojedinca.

Vojnički život je dinamičan, napregnut, ispunjen stalnom aktivnošću i radom na sticanju znanja, veština, navika, privika; vaspitnom aktivnošću usmerenoj ka formiranju moralno-borbenih i fizičkih kvaliteta ličnosti itd. Za relativno kratak rok, koliko traje vojna služba, vojnici treba mnogo da nauče i postignu. Stoga, ne mogu svi podjednako pratiti i izdržavati ritam obuke što je uslovljeno razlikama u njihovim sposobnostima, iskustvu i drugom. Program obuke, intelektualna i fizička naprezanja za njegovo savlađivanje predstavljaju za jedne veliko opterećenje, za druge ne. Sve se to odražava na brzinu prilagođavanja i stvara veće ili manje teškoće, a neposredno ukazuje i na velik značaj potrebe da starešine dobro poznaju vojnike i individualno im prilaze u procesu vaspitanja i obuke. Od individualnog prilazanja ljudima, usklađivanja zadataka i napora sa njihovim mogućnostima i sposobnostima bitno će zavisiti njihovo raspoloženje, motivisanost za rad i uspesi.

Međutim, nužne poteškoće u životu i radu vojnik mnogo lakše i sa mnogo manje naprezanja savlađuje, a i uspešnije se prilagođavaju na vojničku sredinu ako shvate celishodnost, rezultat i neophodnost svega onoga što se od njega traži. Praksa je pokazala da čovek u vojničkom životu, obuci, materijalnim uslovima rada i sličnom najteže podnosi ono što je u svemu tome, uzimajući ratne zahteve kao kriterijum, po njegovom mišljenju nepotrebno. Ovo ukazuje na važnost i značaj blagovremenog, sistematskog i temeljitog objašnjavanja vojnicima, još od prvog dana, potrebe i značaja svega onoga što uče i rade. Tamo gde toga nema dovoljno može da dođe do nerazumevanja i do pogrešnog zaključivanja da su pojedine mere, radnje, elementi discipline, obuke i službe bez stvarnog značaja za rat i da se njima nepotrebno i na izveštačen način otežava vojnički život, a to, opet, slabi motivisanost za rad i stvara poteškoće psihološkog karaktera.

Vojniku je potrebna pomoć u prilagođavanju na obuku i na vojnički život uopšte, ali se ona ne može manifestovati u smanjenju njegovih dužnosti i obaveza, stvaranju olakšica na štetu formiranja vojničkih kvaliteta, ublažavanju neminovnih napora i objektivno teških uslova u kojima mora biti na obuci da bi se osposobio i prekalio za najveće moralno-psihološke i fizičke napore kakve iziskuje savremeni rat. Za prilagođavanje vojnika od posebnog je značaja podizanje njegove moralno-političke svesti i objašnjavanje celishodnosti svih teškoća vezanih za vojnički poziv. Politički svestan vojnik šire i dublje sagledava značaj svog zadatka i ispoljava veću spremnost da savlada sve teškoće objektivnog i subjektivnog karaktera. On sa više moralne snage prihvata nov život i svesno se unosi u ulogu branioca socijalističke domovine. Stoga je intenzivan ideološko-politički rad i podizanje socijalističke društvene svesti u procesu vaspitanja i obuke efikasna pomoć u prilagođavanju mladih ljudi na vojnički život.

Od prvih dana, uporedo sa objašnjavanjem i upućivanjem, vojnika treba obavezivati da se pridržava određenog vojničkog reda, da se uprav-

lja, odnosi i radi prema utvrđenim pravilima, propisima, naredbama, planovima i dr. Svako odstupanje od toga otežavalo bi njegov položaj i usporilo proces prilagođavanja. Naime, briga o vojnikovom prilagođavanju i navikavanju na novo ne može biti u vidu oslobađanja od ma koje predviđene obaveze. Naprotiv, od prvog dana je nužno i pedagoški jedino ispravno da se tačno pridržava normi koje regulišu vojnički život. Razumljivo je da će se u početnom periodu kod vojnika u svemu ispoljavati pomanjkanje iskustva, da će im nedostajati potrebna znanja, navike i veština, brzina, tačnost, preciznost i ostalo što se postiže dužom praksom i praktičnim radom. Starešine greše ako sve to nemaju u vidu i ne postavljaju realne zahteve. Nepravilno bi bilo, na primer, zahtevati i očekivati da novi vojnici odjednom obavljaju službu i izvode određene radnje kao »stari«, kao i svako nastojanje da se preko noći »uvojniče« prekomernim vežbanjem, pritiskom, preteranom strogošću i primenom represivnih mera.

Međutim, apsolutno je potrebno od početka zahtevati pravilnost u radu i ponašanju, iako ta pravilnost ne može odjednom biti savršena i potpuna. To je put da se novi vojnici nauče vojničkom životu, da usvoje norme koje regulišu odnose, disciplinu i ostalo. Takav način rada neće otežati, već naprotiv olakšati uključivanje u vojnički život. Na starešinama je da odrede i odmere ritam i tempo usavršavanja ponašanja i rada vojnika polazeći i od zadataka i od konkretnih ljudi.

Jedan od bitnijih uslova za sticanje vojničkih navika jeste da se radnje ili postupci ponavljaju na isti način, a to je moguće najbolje ostvariti pridržavanjem vojničkih pravila ili utvrđenih normi. Stoga je za ubrzavanje i olakšavanje procesa prilagođavanja, sticanje navika i vaspitni uspeh u celini od velikog značaja istovetnost stavova, zahteva i držanja starešina. Tamo gde u okviru jedinice postoje razlike u stavovima i u praksi odnosa stariji — mlađi, shvatanju discipline i načinu njenog razvijanja, radu, redu, službi itd., desiće se da ono što jedan starešina zahteva drugi ne zahteva ili zahteva u drugoj formi. Takva neujednačenost otežava mladim vojnicima sticanje vojničkih navika, prilagođavanje i vaspitanje. Istina, sticanje određenih navika je samo deo procesa prilagođavanja. Ali, one u tome kao i u formiranju vojničkih kvaliteta u celini, imaju značajnu ulogu. Utoliko je važnije da se ostvari jedinstven uticaj starešina u procesu vaspitanja i obuke.

VEZA SA MATIČNOM SREDINOM I PRILAGODAVANJE

Dolaskom u armiju vojnik je za duže vreme vezan za sredinu iz koje je došao. Ukoliko u armiji nađe što adekvatniju zamenu u drugovima i starešinama za prekinute emocionalne veze i odnose sa porodicom, radnim i drugim kolektivima doarmijskog života, utoliko će bezbolnije i lakše preći fazu prilagođavanja. Međutim, potpuna zamena se iz razumljivih razloga ne može ostvariti, niti armijskom socijalnom sredinom nadoknaditi raniya društvena sredina. Istina, kasarna nije danas ono što je nekad bila, ona nije objekt koji vojnika odvaja kineskim zidom od društva, nije sredstvo za izolovanje ličnosti od onoga što se zbiva van armije; armija nije

svet za sebe ni škola za dresuru ljudi. U našoj kasarni postoje socijalistički odnosi među ljudima karakteristični za naše društvo. Ona je škola u kojoj se izgrađuju ne samo stručno osposobljeni vojnici već i svestrane ličnosti. Posredne i neposredne veze sa društvenom sredinom sve su šire i dublje. Vojnik se upoznaje i kontaktira sa onim što se zbiva van kasarne: preko filma, radija, televizije, štampe, dopisivanja, kulturnim, fiskulturnim i drugim delovanjem u mestu u kojem živi; on učestvuje u mnogim aktivnostima po planu ekonomskog, socijalnog i kulturnog preobražaja zemlje i slično. Sve to umanjuje psihološke poteškoće nastale prekidom sa socijalnom sredinom u kojoj je vojnik živeo pre dolaska u armiju i olakšava proces adaptacije na armijski život. Ali, i pored svega toga nostalgija, čežnja za porodicom, zavičajem itd. veoma intenzivno zahvataju vojnike u toku boravka u armiji, a naročito prvih dana. »Veoma sam se uželeo rodnih planina, porodice i bližih drugova . . . « »Teško zaboravljam na svoju kuću i rodni kraj . . . « »Osećam duboku nostalgiju za familijom . . . « »Još uvek osećam čežnju za rodnim krajem . . . « — takve i slične odgovore su davali vojnici na pitanje o tome kako se osećaju prvih dana u armiji. Veze sa matičnom sredinom, naročito porodicom, moraju se stalno i redovno održavati i razvijati u pozitivnom pravcu da bi se nostalgija ublažila. To je podjednako značajno i za vojnika i za jedinicu u kojoj se nalazi.

Porodični problemi, u prvom redu, mogu uticati na raspoloženje vojnika i njihov odnos prema vojničkim dužnostima, zadacima i armijskoj sredini u kojoj živi. Stoga su poznavanje tih i sličnih problema od strane vaspitnih faktora i pomoć u njihovom rešavanju veoma značajni za vojnika i za njegovo držanje i ponašanje u armiji.

MATERIJALNA SREDINA I PRILAGOĐAVANJE

Materijalna sredina, materijalni uslovi života i rada u armiji, uslovi smeštaja, ishrana, odevanje, higijenski standard i slično, u izvesnom smislu su nešto specifično i zahtevaju prilagođavanje i navikavanje vojnika na njih. Ti uslovi su u našoj Armiji najvećim delom objektivno dobri i proces prilagođavanja na njih neće biti težak ako subjektivni faktori realizuju mogućnosti i pruže vojnicima u kvantitativnom i kvalitativnom pogledu ono što im zajednica i Armija obezbeđuju.

Fizički uslovi, klimatske i vremenske prilike itd. mogu takođe otežati ili olakšati navikavanje vojnika, što zavisi od lokacije jedinice. Vojnik, na primer, iz primorskog kraja teže će podnositi klimatske uslove u planinskim predelima i obrnuto. Stoga će ponekad biti potrebno da se, na primer, u pogledu odevanja to ima u vidu, bar u kritičnim momentima (kad je veoma niska temperatura). Tehnička sredina u kojoj vojnik živi i radi, njegovo konkretno mesto u odnosu na tehnička i borbena sredstva na kojima se obučava mogu biti od velikog uticaja na proces prilagođavanja, jer predstavljaju specifičnu veštačku sredinu koja organski, fizički i psihički deluje na ličnost (u podmornici, avionu, tenku, brodu itd.). Prilagođavanje tehničkoj sredini mnogo će zavisiti od toga da li su vojnici raspoređeni na odgovarajuća funkcionalna mesta, od njihovih sklonosti i spo-

sobnosti da lakše ovladaju određenom tehnikom itd. Zato greške u rasporedu ljudstva treba uvek ispravljati, kao i sve ostale greške.

Poteškoće koje proističu iz specifičnosti materijalno-tehničke sredine u armiji mogu se relativno brzo prevazići i ljudstvo na njih navići uz pravilno postavljanje i angažovanje subjektivnih vaspitnih faktora, a pre svega starešina i organizacija SKJ. Međutim, bilo bi pogrešno ako bi se poteškoće do kojih dolazi u prilagođavanju vojnika materijalnoj i tehničkoj sredini potcenjivale i ako se ne bi konkretno sagledavale njihova suština i veličina.

Mirnodopska adaptacija na vojnički život i napore osnovni je preduslov za uspešno i brzo navikavanje na ratne uslove. U tome je aktuelnost i značaj iznetog problema. Briga o vojniku, njegovim materijalnim i kulturnim potrebama, vaspitanju i obučavanju, razumevanje i rešavanje ličnih problema, razvijanje skladnih odnosa u kolektivu — to je put za prevazilaženje napora i teškoća vojničkog života i uspešno prilagođavanje. Ali, briga o prilagođavanju ne može se ispoljavati u smanjenju dužnosti i obaveza vojnika, poštedi od velikih fizičkih i psihičkih napora potrebnih za svestrano formiranje ličnosti vojnika.

U svemu tome starešina ima najznačajniju ulogu. Da bi je uspešno obavio neophodno je, pored ostalog, da stalno proširuje i svoju pedagoško-psihološku kulturu.

Pukovnik

Stevo JOVANOVIĆ

ПРОВЕРАВАЊЕ И ОЦЕЊИВАЊЕ У ВОЈНИМ ШКОЛАМА

Подизање на виши ниво целокупног наставног васпитно-образовног рада није могућно без планског настојања за усавршавањем свих елемената тога процеса, укључујући и проверавање и оцењивање. Може се саставити добар наставни програм, добро организовати наставни рад, али ако сви учесници наставног процеса благовремено не сагледају какви се резултати постижу, докле се стигло — ако, дакле, и наставници и питомци нису о томе редовно и потпуно обавештени — неминовно ће се довести у питање унапређивање наставног процеса.

Тако је и у другим људским активностима. Тек се у току проверавања и оцењивања стиче увид у стварне резултате уложених напора, оцењује вредност учињеног и врше, по потреби, нужне допуне или измене. Да би се постигло још више — на темељу постигнутог развија се и усавршава конкретна активност. То исто се може рећи и за проверавање и оцењивање активности која се одвија у наставном процесу.

Функција оцењивања у настави има шири значај. Помоћу ње се процењује степен реализовања васпитно-образовних циљева, формулисаних у наставним програмима, темама и методским јединицама. Иначе би, без сагледавања у којој мери су остварени основни захтеви у конкретном наставном предмету, било немогућно плански усмеравати даљу активност. Најзад, проверавањем и оцењивањем процењује се залагање свих учесника у наставном процесу. То такође омогућава да се предузимају мере за усавршавање методских поступака наставника, да се код питомаца негује радна атмосфера и воља за учење и да се на њих, уопште, учиче васпитно.

Управо зато постоје дубоки разлози за непрекидно изучавање свих елемената система проверавања и оцењивања у нашим војним школама, како би се што правилније схватила њихова улога и примењивали они поступци који најбоље обезбеђују њихову објективност.

Постављање и реализовање система проверавања и оцењивања сложен је проблем не само у војним него и у свим осталим школама. Познато је, наиме, да у општеобразовним, стручним и другим школама у грађанству оцењивање заостаје за системом васпитања и образовања постављеним реформом нашег школства. Поред неколико основних тешкоћа, као што су критериј и начини оцењивања,

У овом разматрању је тежиште — како у погледу намене чланка, тако и у погледу општих или конкретних примера, упоређивања и илустровања — на војним школама у којима се обучавају питомци. Зато се поједини ставови, описи и указивања могу само условно односити и на друге војне школе.

адекватност скала оцењивања (1 до 5 или 5 до 10 — свеједно које), јављају се и неки други, доста сложени проблеми. На пример, шта оцена треба да садржи у квантитативном, а шта у квалитативном погледу; или могућност објективног мерења нечијег знања уопште, јер се оно не може мерити непосредно, већ испољавањем усвојеног знања писмено, усмено или извођењем научног, а то повећава улогу оцењивача тј. субјективног фактора.

На сличан се начин та и друга питања система оцењивања јављају и у војним школама, а нека и у релативно оштријој форми. Зар није, на пример, за нас веома значајно шта се оцењује у постигнућу једног питомца, да ли „чисто“ знање, тј. способност вербалног изражавања и само памћење података и чињеница или и способност да практично примењује усвојена знања? Или, специјална способност отреситости, сналажења и брзог реаговања у разноврсним ситуацијама? Или, како и у којој мери ценити морална и друга својства личности? Итд. Наравно, цело проблем постаје још сложенији кад се оцењују различите категорије питомаца, из различитих наставних предмета и сл.

Сложеност проверавања и оцењивања успеха питомаца у учењу отежава или искључује могућност да се дају готова решења и прецизирају апсолутно важеће норме оцењивања. Али, с друге стране, то не искључује већ, напротив, намеће потребу да се, праћењем и изучавањем проблема, превазилазе слабости које се испољавају и, уз напоре свих заинтересованих чинилаца, оцењивање учини објективнијим и усклађенијим са наставном теоријом. У том смислу посебну пажњу заслужују следећа питања: циљеви оцењивања, критериј оцењивања и начини проверавања успеха питомаца.

ЦИЉЕВИ ОЦЕЊИВАЊА

Досадашња наставна пракса истиче да у погледу циљева оцењивања постоје нека непотпуно решена питања. Узмимо улогу оцене као подстицајног и васпитног средства. Колико оцена у свакодневној наставној пракси испуњава тај циљ и од чега зависи да ли ће га и остварити? Како се схвата циљ да се оцењивањем стиче увид у остварење наставног програма — где треба тражити разлоге евентуалног заостајања у његовом савлађивању, да ли само код питомаца? Досадашња наставна пракса истиче и овакав проблем: да ли оцена може служити и као средство за учвршћење дисциплине на часу? Сем тога, класификација циљева оцењивања није досад прецизно дата, како у погледу значаја и редоследа, тако и обухватања свих основних циљева. Јер, поред стицања увида у резултате наставног рада и подстицања питомаца на систематско учење, постоје и други циљеви оцењивања који се, понекад, или сматрају основним, или, пак, из та два произилазе. То су: развијање самоконтроле и критичког мишљења о свом успеху, селекција питомаца, неговање радних навика и дисциплине у учењу, воље и смисла за планско усвајање нових знања итд. Све су то питања која непосредно или посредно задиру у проблем циљева оцењивања. Неопходно је да сви чиниоци наставе имају што јединственија схватања о њима и да их адекватно примењују у наставном процесу.

Најактуелнији проблеми циљева оцењивања могу се, мислим, обухватити разматрањем улоге оцене као подстицајног средства и као средства за сагледавање постигнутих резултата у настави.

Улога оцене као средства подстицања на систематско учење. Подстицање на рад има своју психолошку основу. Позната је изрека да „ништа не успева тако као успех“, тј. да сазнање о властитом успеху позитивно утиче на даља напрезања. Тако је и у обичном животу, у скоро свакој активности, па и у наставном раду. Обично одобравање са „тако је“, „добро је“ скоро увек дејствује охрабрујуће и подстицајно. Корени те људске склоности леже у мотиву самопоптивљавања, као унутрашњој потреби сваког нормалног човека. Улога оцене је слична, али се као средство сазнања резултата учења и подстицања мора стриктно оградити од тога да постане искључиво и циљ учења, што се посебно односи на војне школе у којима се оспособљава старешински кадар. Борба за оцену је негативна појава, ако је не прати, пре свега, и у највећој мери, тежња за стварним стицањем све обимнијих и дубљих знања и свестранијих вештина потребних нашим војним старешинама. Тај се захтев поставља утолико оштрије, уколико су у питању израслији питомци и слушаоци виших војних школа код којих свест о потреби стицања знања треба да надјача жељу за добијањем оцене. Истина, то не зависи само од њиховог става према учењу уопште већ и од начина на који се наставник користи оценом.

Међутим, чињеница је да питомци најчешће имају правилно схватање о свом позиву и обавезама у погледу учења, о чему довољно убедљиво говоре подаци добијени испитивањем.¹ На питање шта их највише подстиче на систематско учење,² добијени су ови одговори: 88% је изјавило да их подстиче жеља да успешно заврше школу; 85% — жеља за стицањем знања потребних за војнички позив; 55% — интерес који наставник побуђује за свој предмет; 55% — марљив рад другова с којима раде; 49% — реалне позитивне оцене; 49% — тежња за угледом у свом колективу и 35% — жеља за признањем од стране старешине.

Као што се види на чело подстицајних чинилаца у учењу питомаца избијају два суштинска, због којих су и дошли на војно школовање: жеља за стицањем знања потребних за војнички позив и жеља да се успешно заврши школовање. Ако проценте ова два одговара означимо, сваки за себе, индексом 100, онда се оцена као подстицајно средство односи према њима као 55 : 100, односно као 57 : 100. Према томе, ни у школама где се обучавају питомци нема бојазни да оцена постане основни циљ учења.

Конструктивна улога оцене као подстицајног средства, зависи и од тога како је наставник користи. Старо је педагошко правило да позитивна оцена треба да делује као награда и похвала, а негативна као опомена и упозорење. Али, један од основних предуслова такве функције оцене је објективност. Међутим, оцена може да не делује

¹ Помоћу упитника испитан је релативно велик број питомаца, што омогућује да се на основу добијених показатеља изврши сигурно уопштавање.

² Испитаници су могли да одаберу више одговора, па збир процената прелази 100.

као подстрек чак и ако се обезбеди предуслов објективности, односно ако њену ефикасност не обезбеди наставник својом целокупном личношћу. Искусан наставник је и у одмеравању и у саопштавању оцене добронамеран и својом тактичношћу осигурава њену подстицајну вредност, а томе посебно доприноси погодан коментар и поука. Наиме, оцена без поуке мало вреди, ако питомац не сагледа празнине у свом знању и делове градива на које мора да обрати више пажње. Такво, систематско обраћање пажње на поуку, на коментар, може да одигра значајну улогу у васпитању и навикавању питомаца да свој резултат сагледају и без формалне оцене.

Захтев о благовремености обавештавања питомаца о постигнутом успеху не може се свести на саопштавање оцене изражене само бројем. Не би требало да наставник, по правилу, доноси коначан суд, у виду бројчане оцене, о успеху питомаца само на основу кратких одговора. Оцена би, у принципу, требало да буде резултат релативно дужег праћења успеха. Но, то не искључује потребу да наставник после сваког одговора или извршене радње питомцу „описно“ саопшти колико је савладао неки део градива. Али, кад наставник прикупи довољно елемената за одмеравање оцене и кад је региструје, престају сви разлози да је не саопшти ономе коме је намењена. Јер, у противном, или би у питању били несигурност наставника у одмеравању дате оцене, или несхватање њене подстицајне функције. Дакле, у сваком случају, само неоправдани ралози могу утицати да се не испуњавају захтеви јавности и благовремености оцењивања. Зато се не могу оправдати појаве да се у неким школама оцене саопштавају тек након 2, 3 па и више месеци од дана њиховог уписивања у наставничку бележницу. Прописи би у том погледу могли бити еластичнији. Мада се ни сада, строго узевши, не спречава да се оцена благовремено саопшти питомцима.

Највећи број старешина у војним школама правилно схвата улогу оцењивања, а појединачна су гледишта да оно служи и за циљеве који му нису намењени, нити су у складу са теоретским схватањима. Наставницима у нашим војним школама је јасно да се, на пример, помоћу оцене не може подићи нити ауторитет предмета, нити њих самих. Јер ауторитет неког наставног предмета ствара се, пре свега, вредношћу садржаја наставе и увиђањем смисла њиховог изучавања. То се код питомаца формира, поред осталог, и прецизним указивањем на васпитно-образовне циљеве. А што се тиче ауторитета наставника, он га сигурно може стећи на више начина, а најмање помоћу самог оцењивања и саопштавања оцена. Ово је било потребно подвући због тога што понеки питомци — на основу субјективног расуђивања — мисле да њихови наставници помоћу оцењивања настоје да подигну свој ауторитет и предмета који предају.

Не могу се, такође, оправдати појаве да се оцена користи као средство за учвршћење дисциплине на часу. Међутим, чињеница је да извесни наставници нису имуни од такве праксе. Има чак података да се у неким школама у којима се обучавају питомци релативно често дају тзв. „педагошке двојке“ за шапутање, немир и сл. Вероватно да се таквим „делењем“ слабих оцена за недисциплину не постиже циљ због кога се прибегава тим мерама. Постоје много ефикаснија васпитна средства да се такав циљ постигне. Али, оно што је

у читавој ствари најважније јесте да се тиме умањује вредност оцене уопште, што је рђава услуга њеној васпитној улози. Разумљиво кад се оцена користи и у такве сврхе, онда питомци могу да изводе своје закључке о нереалности оцењивања и онда кад је оно реално, о пристрасности наставника и онда кад то није и сл.

Сагледавање постигнутих резултата у настави — такође је један од основних циљева проверавања и оцењивања. Није лако одредити шта је приоритетно: стицање увида у резултате учења или подстицање на даље, појачано учење. У томе нема довољно јединствених ставова ни међу извођачима наставе. Па ипак, могло би се навести више разлога за схватање да је доминантан циљ оцењивања: сагледавање резултата учења.

Поменимо само процес проверавања који се уклапа у сваку и најмању етапу наставе. По правилу, ниједан наставни час, као основни организацијски облик наставе, не би могао проћи без провере — у уводном делу часа: шта је научно из претходне методске јединице (чиме се најнепосредније повезују два истородна градива у већу тематску целину) и — на завршном делу часа: како је схваћено оно што је непосредно изучавано. Тако се поступа и пре и после обраде већих целина градива, на посебним часовима планираним за проверу знања и вештина, као и у разним другим наставним периодима. У том процесу проверавања је, разумљиво, тешко одвојити чин оцењивања (мада та два појма нису идентична) и обично се обе радње врше једновремено. Да би се дошло до суштине проблема, нужно је одговорити на питање: зашто се успех постигнут у процесу обуке, такорећи, непрекидно проверава и оцењује?

Најсажетији одговор могао би да гласи: *непрекидним процесом проверавања и оцењивања успеха процењује се ниво до којег се стигло и откривају узроци евентуалних празнина и подбацивања у процесу учења*. Потенцијални разлози недовољног успеха могу да леже, несумњиво, у свим чиниоцима и елементима наставног процеса: у начину планирања, организацији наставног часа, методским поступцима, карактеру градива, стручности наставника, залагању питомаца итд. Према томе, један од основних захтева који се поставља анализи наставног часа, заснованој на подацима провере, јесте да се утврде узроци успеха односно неуспеха. Тек тада, кад се свестрано сагледају резултати наставног рада у једној фази, могу се предузимати мере за даље унапређивање наставе, укључујући и подстицајне и васпитне. Међутим, треба подвући да наставник, оцењујући целокупне резултате наставног процеса, ниједног тренутка не би требало да изостави и *критичку процену резултата властитог рада*.

КРИТЕРИЈ ОЦЕЊИВАЊА

Пошто је критериј најсложенији проблем оцењивања, било је више покушаја да се прецизирају норме оцењивања које би омогућиле пуну објективност. То је, међутим, условљено низом тешкоћа. Могућност нормирања зависи, пре свега, од природе наставног градива. Затим, кад би се за одређене наставне предмете и поставиле норме,

оне не могу из процеса оцењивања искључити човека, целовиту личност наставника, као једног од основних субјективних фактора у оцењивању. Доста би се, истина, у погледу прецизности критерија могло постићи увођењем објективних инструмената оцењивања (што може да буде предмет посебног разматрања) али идеалан критериј и у том случају не може се дефинисати. Међутим, његова већа објективност може се осигурати и при садашњим условима оцењивања и вредновања успеха питомаца, уз веће напоре свих чинилаца.

У вези с критеријем истичу се, поред осталих, и ова питања: шта би требало да буде основа за утврђивање критерија оцењивања успеха у једном наставном предмету и, друго, како се најбоље може применити утврђени критериј оцењивања (којим путевима и мерама). За оне предмете за које није могућно дати сасвим прецизне норме постигнућа, значајно је питање уједначавања критерија међу наставницима.

Елементи критерија за сваки наставни предмет садржани су у наставном програму, а он представља обавезу за чије остварење су дужни да се боре сви учесници у наставном процесу. Уколико су програмом изражени захтеви добро структурирани и стилизовани, већ само познавање његове садржине је сваком наставнику довољно јасан основ у одређивању захтева питомцима. (Наравно, при томе се мора имати у виду карактер конкретног програма, тј. да ли је реч о програму „максимум“ или „минимум“.) То је први и основни докуменат на којем се заснива критериј оцењивања. Други основ за изражавање критерија су прецизно формулисани васпитно-образовни циљеви, од којих се увек полази при разматрању критерија за сваки наставни предмет. Најзад, на основу програма и васпитно-образовних циљева, могућно је за већину наставних предмета прецизирати и норме потребних постигнућа, као још конкретнијих захтева шта се жели и мора постићи у савлађивању градива при чему се полази од природе наставног предмета. За оне наставне предмете који се изучавају тзв. вербалним обликом учења норме се изражавају описно и представљају приближан критериј, основну оријентацију. За његово пуно реализовање предузимају се одговарајуће мере уједначавања у току читавог извођења наставе. За наставне предмете који се савлађују моторичким обликом учења, норме се могу готово потпуно прецизирати.

Полазећи од досадашњих искустава и неопходности да се што јасније сагледају могућности што потпунијег утврђивања критерија оцењивања у нашим војним школама, потребно је укратко изложити још неке проблеме.

Прецизирање васпитно-образовних циљева за сваки наставни предмет. За разлику од прецизирања норми потребних постигнућа, прецизно дефинисање васпитно-образовних циљева је сложенији, али и неопходнији посао. Чињеница је, међутим, да за неке наставне предмете у војним школама ти циљеви нису довољно разрађени. Нужно је стога размотрити шта се добија бољим прецизирањем васпитно-образовних циљева и где су узроци да то за извесне наставне предмете није постигнуто.

Значај прецизно формулисаних васпитно-образовних циљева за сваки наставни предмет је вишеструк. Пре свега, сазнање због чега се неки предмет изучава има мотивациону снагу подстицања за учење, јер се увиђа његов смисао. У противном, кад питомци не би знали шта се постиже у образовном а шта у васпитном погледу, вероватно не би могли довољно схватити оправданост изучавања неког градива. Затим, правилно формулисаним циљевима могућно је одредити обим и дубину образовних захтева који се морају остварити и, истовремено, у складу са карактером предмета, истаћи шта се мора постићи у васпитном погледу (стицање специјалних способности, вештина и навика итд.). Сем тога, ови циљеви служе и наставнику да сагледа суштину свог предмета и омогућују му да питомцима поставља реалне захтеве. Али, за предмет овог разматрања од посебног је значаја што од прецизно формулисаних васпитно-образовних циљева зависи и могућност дефинисања норми потребних постигнућа. То је, несумњиво, један од основних предуслова реалног критерија оцењивања и њеног прилагођавања постојећој скали оцена.

Могу ли се прецизније дефинисати васпитно-образовни циљеви за све наставне предмете? Несумњиво да могу, мада је било више објективних тешкоћа због којих то ипак није потпуно учињено. Упоредо са другим достигнућима у унапређивању процеса наставе, све више се с правом може говорити о субјективним слабостима или, бар, о неувиђању значаја прецизно датих васпитно-образовних циљева. Срећу се и мишљења — али не међу наставницима — да добром наставнику нису преко потребни прецизно формулисани циљеви за предмет који предаје, јер он и без тога зна шта је у њему битно. Разумљиво, таква схватања се не могу одржати. Напротив, могло би се заступати правило да ни један програм не би требало давати на употребу без тако формулисаних циљева да заиста помогну наставнику. У ствари, природно би било да се тек на бази продискутованих и подробно писмено оформљених циљева приступи дефинитивној изради одговарајућег наставног програма. Дакле, очигледно је да формулисање васпитно-образовних циљева припада првенствено у надлежност органа (централних) који састављају програме, али и управе школа се не могу из тога потпуно искључити.

Наиме, управе школа су, објективно, у повољној ситуацији да свестрано сагледавају потребе и могућности савлађивања датог наставног предмета и држећи се општих, конкретизују васпитно-образовне циљеве у складу са својим условима. Оне могу да прецизирају захтеве за неки предмет, имајући у виду свој целокупан наставни план и програм, да уједначе васпитне и образовне циљеве у вези са узрастом питомаца, годином њиховог школовања итд.

Наставницима би се таквим настојањима састављача програма и управа школа знатно олакшало и омогућило да своје захтеве према питомцима заснују на реалној основи. За сваку тему и методску јединицу, наставници би лакше (што су и обавезни) одредили васпитно-образовне циљеве, имајући увек у виду општи циљ предмета и школовања. Само такав склад обавеза и конкретних мера свих фактора наставе може да буде гаранција реалних захтева и критерија.

Прецизирање норми потребних постигнућа,³ као једног од начина утврђивања критерија, такође је могућно и потребно. Нарочито у оквиру оних наставних предмета чија природа намеће, првенствено, моторички облик изучавања и извођења. Није немогућно одредити норме и за остале предмете, укључујући и оне који се претежно или искључиво изучавају вербално (друго је питање колико норме код ових предмета морају и могу бити издиференциране за разне врсте предмета, питомце разних узраста итд.). Већина наставних предмета у војним школама не само да омогућује, већ и захтева да се формулишу норме потребних постигнућа.

Ако, дакле, постоје оправдани разлози за нормирање потребних постигнућа у војним школама, а ипак то није урађено, вероватно је у питању првенствено субјективни моменат укључујући и недостајање искуства и примера, мада субјективне слабости оних који састављају програм могу створити објективне тешкоће онима који остварују програме. Чак и у оним наставним предметима где су прецизиране норме има доста површности и дефектности у њиховом формулисању. Изгледа да се нису увек узимали у обзир општи захтеви програмима и, нарочито, захтеви изражени у васпитно-образовним циљевима. Недостајало је студиозности и свестраности у остварењу овога задатка. Мало је досад урађено на томе да сви чиниоци, који на неки начин учествују у постављању и реализовању плана и програма, приступе конкретном прецизирању захтева било као оријентације, било као прецизне норме за оцењивање. Сваки напор у том правцу вишеструко би се исплатио. Дејство норми позитивно би се одразило на цео систем оцењивања, створила би се повољнија радна атмосфера и подигла одговорност за учење. Отпали би и евентуални приговори на нереалност и субјективност у оцењивању. Много би се добило и у економисању с временом, јер би се досадашње дискусије (бар у највећој мери) о критерију оцењивања корисније употребиле на остала питања унапређивања наставе. Али, за било какве значајније успехе на том плану неопходан је студиозан рад. Практицизам који се манифестује, макар и појединачно, у досадашњем начину прилажења извесним проблемима оцењивања, не води решењу. Дужи систематски рад, уз свестрано испитивање основних услова, потреба и могућности, најбољи је пут да се проверавање и оцењивање још више заснују на савременим захтевима.

У току примене норме постигнућа на нумеричку слику оцењивања, ваља имати у виду опасност да оне могу спутати иницијативу и одговорност наставника. Јер, колико год се то свесно избегавало, норма ипак може да изрази првенствено квантитативну страну потребних знања и вештина. Осим тога, понекад норма може да буде само оријентација, описно дата, коју ће наставник стваралачки применити у

³ Под појмом постигнућа обично се подразумевају сви аспекти успеха које онај ко се обучава постиже у процесу учења. То значи да се у мерењу нечијег постигнућа у настави узима у обзир степен усвојених знања, вештина и навика. Тај степен, као норма, може бити изражен у: *количини* наученог, *брзини* и *спретности* примене, *тачности* изражавања — изношења наученог, *квалитету* наученог (способности самосталног изражавања — руковања, самосталног мишљења — суђење и закључивање). Све то може бити нормирано у складу са скалом оцењивања па се у том смислу и употребљава термин норма потребних постигнућа.

сваком конкретном случају. Шаблонизам у коришћењу норме, нарочито оријентационе, мора свесно да се избегава. Ако се, дакле, стално мисли на сва та ограничења у погледу вредности и функције норме, мање ће бити опасности да ће евентуално негативно дејствовати на процес оцењивања. Све те ограде, ипак, не могу бити разлог да се норме и не прецизирају. У наставној пракси су диференцијација оцена и правилно оцењивање уопште веома компликовани. Разна подбацивања у оцењивању не могу се увек приписивати субјективној страни наставника. Њима треба створити повољније објективне услове који се никако не могу свести на теоријска објашњења и уопштена упутства. Практични примери одређивања норми за скалу оцењивања, макар и из ограниченог броја предмета, били би за наставника велика помоћ. Поред осталог, то би био добар пут да се и наставници ангажују да сами прецизирају захтеве из свог предмета, диференциране на поједине оцене.

У намери да се само укаже на реалну могућност прецизирања норми потребних постигнућа, корисно је о томе изнети једно мишљење⁴ засновано на веома обимном претходном истраживању. Ради приближавања пракси војних школа, навешћемо, примера ради, норме за ученике учитељских школа из предмета Методика и практичне вежбе — цитирајући само оне за оцену одличан и недовољан:

„У оцењивању методике с практичним вежбама уважавамо ова четири момента: 1. Познавање теорије; 2. Писмену припрему и практичан рад (предавање); 3. Суделовање у дискусији, тј. критици и анализи наставног процеса; 4. Рад за време индивидуалних хоспитација.

Према томе, *одличан* се даје ученику, који потпуно и самостално влада теоријом и зна је самостално применити у практичном раду, показује сталан интерес за теоријски и практичан рад, прати стручне часописе. Затим, који у практичном раду (предавању) има врло добру субјективну страну, зна примењивати самостално дидактичке принципе и теоријски образложити свој поступак, и који у рад уноси нешто своје. Осим тога активно суделује у анализи и критици наставног поступка и при томе показује врло добро запажање позитивних и негативних страна наставног рада. Уз ове моменте, има одличну карактеристику са индивидуалних хоспитација, а показује смисао и вољу за учитељско звање, особито за рад на народном просвећивању.

...

Недовољан (се даје) ученику 1. који зна теорију, али у пракси не задовољава, индиферентно се односи према успеху свога предавања, нема развијен осећај одговорности; 2. Ученику, који не познаје битно градиво ни уз помоћ (наставника), а у практичном раду задовољава; 3. Ученику који не задовољава ни у теорији ни у пракси.

⁴ Испитивање и оцењивање у школи од Клонимира Шкалка (издање Накладе педагошко-књижевног збора, Загреб, 1952. године) — рад је од посебне важности. Без претензија да даје готове рецепте, аутор је веома објективно анализирао проблем оцењивања, а у том оквиру је и покушао да укаже на могућност нормирања потребних постигнућа. Поред цитираног са стране 147, препоручљиво је да се проуче друга поглавља у којима се износе норме по предметима и узрасту ученика.

Примедба: Фактори, који осим знања делују на оцењивање јесу: интерес, залагање, осећај одговорности, способност ученика и љубав према будућем свом позиву“.

Мада има доста додирних момената са хоспитовањем и другим видовима практичног увођења будућег старешине у наставно-васпитачки рад, ипак би се ове норме морале подробно критички анализирати пре сваког покушаја сличног нормирања у нашим школама. Па и поред тога, није сувишно да се пажљиво проуче ове као и друге норме у наведеном и сличним материјалима.

Постоје посебни разлози да се озбиљно размисли о нормама и критерију оцењивања питомаца са становишта њиховог оспособљавања за рад у трупи. Нису ретке појаве да младе старешине по завршеном школовању имају приличних тешкоћа у примени стечених знања. Они у својству наставника, старешине и васпитача испољавају разне недостатке који би се морали још у школи, у највећој мери, отклонити. Вероватно би најбољи пут припрема за практично руковођење јединицом био да се хоспитовање изводи у јединицама у којима су различити услови за живот и обуку. Кад наставници при томе тачно знају шта је битно у погледу спреме младих старешина за рад с војницима, они ће лакше, на основу прецизираних норми, ценити степен њихове оспособљености. То би, с друге стране, био велики допринос бољем практичном оспособљавању младих старешина.

Проблем уједначавања критерија оцењивања међу наставницима. У примени формулисања васпитно-образовних циљева и норми потребних постигнућа за сваки наставни предмет неминовно ће се наилазити на разноврсне тешкоће, али је уз њихово постојање лакше исправљати разна одступања и увиђати узроке разних слабости у критерију оцењивања. Одговорност наставника у процесу оцењивања је одлучујући чинилац за правилну примену критерија. У томе се наставницима може помоћи разним мерама како би стално унапређивали своју спремину оцењивања резултата учења, нарочито кад не постоје сасвим прецизне норме. Позната су тзв. огледна оцењивања у којима учествује више наставника истог предмета. На такав начин су вршена многа испитивања у нашој и другим земљама.⁵ Показало се да разни наставници дају врло различите оцене за исти одговор. Шта је битно у оваквом заједничком оцењивању? Свестрано анализирати критериј сваког оцењивача и критичким разматрањем појединачних, доћи до онога критерија који би за дати одговор (радњу) био заједнички и најреалнији. При томе се мора сагледати шта је сваки наставник узимао у обзир при одмеравању оцене — које елементе:

⁵ Др Борис Пец у својој студији *О природи људских способности* (издање Рад, Београд, 1951), на стр. 27 наводи да „је било случајева да је једна иста задаћа била од једног наставника оцењена недовољном оцјеном (слаб), а од другог најбољом (одличан) ... Експеримент је поновљен након неколико мјесеци са истим оцењивачима и задаћама. Наставници су, дакле, морали поново оцјенити сваку задаћу. Резултат је био још поразнији од првога: слагање међу првом и другом оцјеном истог наставника за исту задаћу било је готово исто тако слабо као и слагање међу различитим наставницима! ... Било је много случајева да су неки наставници једну исту задаћу други пут оцјенили темељито различитом оцјеном од оне коју су тој задаћи дали први пут.“

количину усвојених чињеница, степен формираних вештина, способност примене у пракси, дословно репродуковање грађе или самостално излагање итд.

Овакав начин уједначавања критерија у току изучавања програма несумњиво је објективнији и потпунији, него просто присуствовање једног наставника код другог, старешина класа код својих наставника и сл. Сличном циљу — мада у општијој форми — могу да послуже и састанци свих наставника једне школе, на којима се заузимају заједнички ставови и подиже општа методичка спрема за проверавање и оцењивање.

НАЧИН ПРОВЕРАВАЊА УСПЕХА ПИТОМАЦА

Свестрано и објективно процењивање постигнућа питомаца зависи, поред осталог, и од тога на које начине се то остварује. Поједини до сада примењивани начини имају, поред већих или мањих предности, и таквих мањкавости које онемогућују стицање потпуне слике о успеху који постижу појединци у процесу учења. Зато се често препоручује да се више начина проверавања комбинује и да се тек тада одмеравају оцене. Постоје разна схватања о релативној вредности сваког појединог начина проверавања. Неки их деле на тзв. „традиционалне“ и „савремене“ начине и тврде да су први — субјективни, а други — објективни.⁶ Тако, Ф. Трој наводи: „Савремена педагогика дели проверавање у школи на субјективно и објективно. Субјективним проверавањем служи се наставник када утврђује оцене на основу свог личног утиска о одговорима, на основу критеријума који је сам поставио, полазећи од значаја који придаје предмету, свог темперамента, искуства итд“.

Прилазећи тако овом проблему, аутор даје и одговарајућу класификацију по којој у *субјективне* начине проверавања спадају: „(1) усмено испитивање и (2) писмено испитивање“, а у *објективне*: „(1) наставнички тестови знања и стандардизовани тестови и (2) објективно испитивање помоћу тестова извршења, упоређивање са класираним узорцима и обрађивање резултата статистичким методама“.

Иако у погледу мерења „чистог“ знања, запамћених чињеница и извршења практичних радњи, тестови свих врста имају несумњиво предност у погледу веће објективности оцењивања (тест има и других позитивних карактеристика о чему ће се касније нешто више рећи), тешко се може правити тако строга разлика између усменог и писменог проверавања, с једне, и помоћу теста, с друге стране. Јер, какав ће се начин проверавања успеха применити зависи од више момената, а пре свега од циља и задатака васпитно-образованог рада (циљ васпитања мора се изразити у систему оцењивања уопште, па и у начину проверавања): од врсте школе и узраста оних који се

⁶ Фридрих Трој: Прилог питању проверавања знања и оцењивања ученика у нашим школама, НОЛИТ, 1957, стр. 56.

оцењују; од специфичности и карактера сваког посебног наставног предмета, сваке наставне области. Ти чиниоци битно утичу на избор и примену начина проверавања, те се само са тог становишта може мерити њихова вредност, па и објективност.

Конкретни приговори наведеној тврдњи да је усмено и писмено проверавање искључиво субјективно, могли би се свести на два. Прво, приликом усменог испитивања не ради са о личном утиску наставника, ако је оцена заснована на систематском праћењу развоја појединаца и ако се, самим тим, не одмерава само на основу суме знања већ и квалитета знања. Таквим оцењивањем може се објективност усменог проверавања подићи на знатно виши степен. Друго, наставник објективно нема потребе да сам поставља критериј (ако то ипак чини, то је уистину чист субјективизам). Наставни програм и васпитно-образовни циљеви у њему, прецизиране нормe постигнућа и други наставни документи садрже једнаке захтеве за све — а то је довољан основ за објективно проверавање и оцењивање по јединственом критерију. Искусан наставник то може да осигура.

Други аутори су умеренији, па свим начинима дају одговарајући значај, а неки чак истичу извесну предност онима који су досад најчешће примењивани. Тако, на пример, К. Шкалко⁷ истиче усмени начин проверавања као најбољи, нарочито због непосредне везе која се тако остварује између наставника и ученика, мада не умањује значај и других.

У наставној пракси војних школа се, мање-више, примењују сви поменути начини проверавања. За правилно одређивање њиховог места у наставном процесу корисно је истаћи неке карактеристике и степен примене тих начина.

Писмено проверавање. Овај начин проверавања успеха питомаца примењује се доста често у војним школама и истичу његове знатне предности. Одговарајући у писменој форми, питомац може да испољи самосталност, омогућава му се, по правилу, већа слобода размишљања и могућност концентрације пажње на постављено питање а, сем тога, тим путем одговарања може лакше да уочи празнине у свом знању. Оцењивање писмених одговора може бити релативно објективније од усмених. Значајно је уочити и честу негативну страну његове примене у војним школама. Писмени начин проверавања нарочито је погодан за наставнике онда кад оскудевају у времену. Зато се дешава да се та предност за наставнике често претвара у супротност: прибегивање писменом начину проверавања постаје негативна пракса кад се врши у временском шкрипцу, ради задовољења форме и рока да се оцене сви питомци. Уместо да проверавање и оцењивање буде такоређи свакодневно, оно је понекад кампањско, на крају тромесечја, полугодишта и сл. Уколико се писмени начин проверавања примењује претежно с том наменом, то је уједно и његова највећа слабост у наставној пракси војних школа.

⁷ К. Шкалко: *Испитивање и оцењивање у школи*, ПКЗ, Загреб, 1952. год.

Краће усмено проверавање. Овај начин се примењује у војним школама, такође, врло често. Не може се порећи потреба да се и краћим усменим проверавањем процењују резултати учења, а ни вредност усменог проверавања уопште. То је, могло би се рећи, и једини пут да се редовно проверава успех већег броја питомаца и благовремено утиче на савлађивање наставног градива. Али, ако би се само на основу одговора питомаца на кратка, тзв. летећа питања, одмеравала и оцена, онда би то представљало основну слабост оваквог оцењивања. Сем тога, иза чињенице да се краће усмено проверавање примењује врло често, може да се крије и недостатак времена за шире и свестраније испитивање усменим и другим начинима.

Практичан рад са усменим одговором као начином проверавања примењује се у војним школама нешто мање од наведених, што заслужује посебну пажњу. Познато је да се знатан део обуке у војним школама изводи практично. Нормално би било, поготово с обзиром на захтев да се у успеху питомаца оцењује — поред суме знања — и способност практичне примене наученог, да наставници систематски обрађају пажњу на практичне радње питомаца и да преко тога проверавају и оцењују њихова постигнућа. То се, судећи по неким подацима, не чини довољно. Изгледа да неки наставници више полажу на вербални облик исказивања наученог, што заслужује критичку анализу.

Потпуније усмено проверавање. Овај начин проверавања на часу, код нас се довољно не примењује. Разуме се, за то има доста објективних разлога — у првом реду недостатак времена. Но, ако се оцењује вредност појединих начина проверавања, онда се вероватно може навести доста разлога који иду у прилог баш овом начину. Јер, колико год се упућују оправдани приговори усменом проверавању, због тога што се у његовој примени може највише да манифестује субјективност наставника, чињеница је да је то, релативно, најбољи пут за свестрано проверавање успеха питомаца, за сагледавање не само обима већ и дубине стечених знања и вештине, а у многим предметима и за процену степена оспособљености питомаца да стечена знања примењују у пракси.

Проверавање помоћу тестова постигнућа недовољно се примењује у нашим школама. Према расположивим подацима степен примене теста у војним школама се односи, према краћем усменом проверавању, као 28:100 а према писменом проверавању као 29:100, ако учесталост примене последња два начина означимо индексом 100. Карактеристичан је овај однос примене теста према поменутом два начина проверавања, јер се тешко могу наћи разлози који би ишли у прилог њиховој већој вредности. Краће усмено као и писмено проверавање не пружају више података наставнику за процену успеха питомаца, него што може учинити добро постављен тест. Поред више позитивних страна таквог теста, доминантни су: (1) могућност да се

захвати релативно велик обим градива и (2) висок степен објективности оцењивања. Те две карактеристике, чак, дају тесту видну предност над краћим усменим и писменим проверавањем, јер су то у исто време њихове највеће мањкавости. У разним војним школама могу постојати различити узроци недовољне примене теста, али су вероватно међу заједничким и главним — ненавикнутост на његову употребу, и, можда, несхватање стварне вредности теста.

За наставника готово сваког предмета тест би могао представљати моћно средство (мерни инструмент) за брзо и ефикасно проверавање у којем степену су питомци савладали веће тематске целине градива. Такви, релативно кратки наставнички тестови, не морају обезбедити пуну стандардност и друге услове које иначе морају испунити тестови на којима раде посебне групе стручњака. Уосталом, и то је ствар праксе и искуства, а не неке апстрактне теорије. Поред реченог, потребно је посебно подвући могућност успешне примене тестова у предметима стручне и техничке природе. У више школа запажени су доста успели тестови баш код таквих предмета.

Потпуковник

Алија ЛОШИЋ

RAD ORGANA MPV U TAKTIČKIM VEŽBAMA

Dosadašnje učešće organa MPV u sprovođenju taktičkih vežbi pokazalo je od kolikog je značaja smišljen i konkretan politički i kulturno-zabavni rad, jer je od političkih priprema u mnogome zavisio veći ili manji uspeh samih vežbi. Naime, gde su organi MPV pravilno odabrali najvažnija pitanja iz jedinica i razradili mere za njihovo rešavanje, gde su angažovali i zainteresovali sve ljude, razvili osećanje odgovornosti, podstakli na savestan rad, tu uspesi nisu izostali. I obrnuto, gde toga nije bilo, provlačile su se slabosti, jer su ostale mere, bez političkih, bile nepotpune.

U praksi se, međutim, nailazi na dosta razlika u mišljenjima na koji način i na kojoj osnovi postaviti taj rad, ali su dva karakteristična. Jedno je da rad organa MPV u taktičkim vežbama treba postaviti na osnovu pretpostavki o političkoj situaciji pre vežbe i, naravno, u toku vežbe prema supozicijama, jer se vežbe u dobroj meri i zasnivaju na tim osnovama. Nasuprot tome, po drugom mišljenju rad organa MPV, bez obzira na to što su taktičke vežbe pretežno zasnovane na pretpostavkama, može i treba da bude postavljen što konkretnije, tj. da se zasniva na stvarnom zadatku, pojavama u toku njegovog izvršenja, stvarnim mogućnostima jedinice, kadrovskim, materijalnim, vremenskim uslovima itd. Ta dva mišljenja su opredeljivala i rad organa MPV, odnosno njihovo postavljanje na taktičkim vežbama. Pri tome se pokazalo da je na osnovu pretpostavki veoma teško, čak i nemoguće, organizovati politički rad jer on ne trpi fiktivnosti. Politički rad koji se zasniva na pretpostavkama daleko je od stvarnih potreba, uslova i mogućnosti, pa je, prema tome, neizvodljiv i nekoristan. Šta više, pokazao se štetnim, jer je davanje supozicije o stanju u jedinici, na osnovu izmišljenih podataka, odvlačilo organe MPV od stvarnog stanja i učešća u rešavanju stvarnih problema koji su se normalno javljali tokom priprema ili izvođenja vežbi. Gubilo se iz vida da na politički rad na taktičkim vežbama bitno utiču konkretni uslovi, te da je najbolje kad se njegov sadržaj, organizacija i dr. prilagode upravo tim, konkretnim uslovima.

Zadatak za vežbu, stanje jedinice i razne pojave u toku rada pružaju dovoljno osnova za svestrano angažovanje organa MPV. Bitno je da se stanje vidi, uoče pojave i da se na njih blagovremeno reaguje. Nadalje, na osnovu toka vežbe, uspeha i ostalih činilaca organi MPV preduzimaju i u kasnijem radu odgovarajuće i potrebne političke mere. Korišćenjem, na primer, rezultata vežbi i obrađivanjem pozitivnih primera, može se uspešno uticati i na rešavanje takvih, čisto stručnih pitanja kao što su: tehnika pilotiranja, bombardovanje i gađanje, pronalazak ciljeva, tehnička služba, materijalno obezbeđenje i dr. Na tim pitanjima se, čak, može da-

Iako bolje sagledati pravilnost političkih mera i reagovanja i snalazljivost organa MPV.

To, kao i potreba da komandant kao glavni organizator vežbe odobri i uskladi političke mere sa drugim zadacima dokazuje svu neophodnost učešća organa MPV u organizacijskom procesu i pri donošenju odluka za izvršenje zadataka i da stalno budu u toku izvođenja vežbe, prate sve promene i rezultate kako bi mogli pravovremeno i pravilno politički reagovati.

Iz iznetih razmatranja proizlazi da organi MPV mogu i treba na taktičkim vežbama da organizuju moralno-političko vaspitanje na osnovu zadataka i odluka komandanta, stvarnih uslova i stanja jedinica (materijalnih, kadrovskih, vremenskih i ostalih mogućnosti), bez improvizacije i pretpostavki. Nema nikakve potrebe za posebnim situacijama ili supozicijama o »plavom«, o stanju jedinice u toku izvođenja vežbi. Šta više, rad organa MPV u taktičkim vežbama može da bude realniji nego rad ostalih organa, mada se u dosadašnjoj praksi dešavalo i obrnuto. Organi MPV mora da preduzimaju one političke mere koje su direktno povezane sa izvršenjem zadatka, sa učvršćenjem moralno-političkog stanja jedinica i njene borbene sposobnosti, a nikako nešto odvojeno od toga.

Da bi se organi MPV uspešno uključili u taktičke vežbe, potrebno je konkretnije odrediti mesto, ulogu i način njihovog rada. U stvari, potrebno je objasniti šta posebno karakteriše način rada organa MPV, program i pitanja vaspitnog rada, organizaciju, oblik i metode rada, korišćenje vremena, materijalno obezbeđenje itd. s obzirom na zadatke i uslove na taktičkim vežbama.

CILJEVI I OPŠTI ZADACI

Osnovni cilj rada organa MPV u taktičkim vežbama jeste podizanje političke i moralne svesti i potpuna mobilizacija ljudi da što bolje izvrše zadatak, a u vezi s tim, i preduzimanje konkretnih političkih mera radi potpunog razumevanja zadataka i zainteresovanosti za njegovo uspešno izvršenje. Tu spada i provera političke i moralne svesti u zalaganju i podnošenju posebnih uslova (približno ratnim), koje stvara vežba i uticaja drugih faktora na moral jedinice (teži uslovi stanovanja, veći napori, promene u ishrani, odvojenost starešina od porodice, odnosi, obučenost, materijalna opremljenost itd.). Na osnovu dejstva tih elemenata na pojedince i jedinicu najispravnije je u praksi ceniti kakva je moralna i politička svest i videti da li su vojnici, odnosno starešine zaista spremni i sposobni i moralno čvrsti i da li se s tim može računati u sprovođenju borbenih zadataka u eventualnom ratu. Ako se to ne čini, propušta se odlična prilika da se dođe do na praksi dokazanih ocena čvrstine i stepena borbenog morala jedinice. Cilj političkog rada na taktičkim vežbama jeste i provera znanja iz ranije teoretske nastave i prilagođenosti oblika političkog i kulturno-zabavnog rada borbenim uslovima, jer je to jedan od osnovnih zahteva u obuci i vaspitanju, organizaciji i metodici. Nadalje, cilj je provera sposobnosti organa MPV za dejstvo u komplikovanim situacijama i njihovo dalje uvežbavanje u tome, podizanje na viši nivo njihove sposobnosti u organizovanju i sprovođenju moralno-političkog vaspitanja i kulturno-

zabavnog rada sa vojnicima i starešinama, kao i produbljivanje toga rada, sticanje novih iskustava, iznalaženje pogodnijih sadržaja, formi i metoda.

Sve to podređeno je jedinstvenom cilju da politički organi sa svoje strane doprinesu da svaki pripadnik jedinice što bolje shvati zadatak i da bude moralno-politički potpuno pripremljen za njegovo izvršenje.

KONKRETNI ZADACI I MERE ZA MORALNO-POLITIČKO VASPITANJE

Za konkretnije određivanje zadataka organa MPV na taktičkoj vežbi postoje teškoće zbog obimnosti poslova koji bi se mogli, uglavnom, ovako formulirati: organizacija političkog i vaspitnog rada radi podizanja političke i moralne svesti i znanja, a u prvom redu aktiviranja i mobilizacije postojeće moralne i političke svesti, vaspitanja vojnika i starešina u duhu hrabrosti i patriotizma na osnovama našeg socijalističkog društva i na primerima iz prošlih ratova, narodne revolucije i jedinica naše armije, razvijanja osećanja vojničke časti i dostojanstva, kao i brige o čuvanju vojne tajne, naoružanja i opreme, učvršćenje discipline i priprema ljudstva za savlađivanje i najtežih napora; neprekidan rad na učvršćenju unutrašnjeg jedinstva jedinica i brzo reagovanje na sve štetne pojave koje bi to jedinstvo narušavale; organizovanje stalnog objašnjavanja aktualnih događaja u zemlji i u svetu; obaveštavanje celokupnog sastava o uspesima jedinica u vežbi i iznošenje pozitivnih primera vojnika i starešina iz vlastitih i drugih jedinica; povezivanje sa društveno-političkim organizacijama na terenu i preduzimanje političkih i drugih mera za razvijanje saradnje između jedinica i naroda; organizovanje rasonode i društvenozabavnog života radi jačanja kolektivnog duha i raspoloženja jedinice za izvršenje zadataka; organizovanje saradnje sa organima MPV ostalih jedinica drugih vidova, rodova i službi ako učestvuju u vežbi.

Za izvršenje navedenih zadataka organi MPV treba da predvide i poduzmu sasvim konkretne mere.

Pri organizovanju političkog rada radi podizanja političke svesti, razvijanja patriotizma i vojničkih vrlina, radi boljeg unošenja u situaciju i pravilnijeg shvatanja taktičke vežbe i svog borbenog osposobljavanja korisno je da se vojnici i starešine, pored ostalog, upoznaju sa nekim sličnim zadacima koji su se izvršavali u toku našeg narodnooslobodilačkog rata ili na ranijim vežbama, sa potrebnim poukama. Korisno je takođe da se obrade i neka pitanja opšteg karaktera, kao, na primer, značaj moralnog faktora i inicijative svakog čoveka, zatim značaj discipline, jedinstva, borbenosti i izdržljivosti itd. Posebnu pažnju treba posvetiti političkim merama koje razvijaju budnost i čuvanje vojne tajne u kontaktu sa ljudima, u razgovoru preko sredstava veze, pisama itd. Razumljivo, obrada tih pitanja u toku vežbe ne može da se izvodi kao na nastavi u kasarni, već je najbolje da se štampani tekst dostavlja jedinicama ili emituje preko razglasne stanice i sl.

U cilju potpune mobilizacije i podsticanja ljudstva na vanredna zalaganja i puno angažovanje u izvršavanju zadataka, kao i oživljavanja inicijative svakog pojedinca radi brzog reagovanja na sve štetne pojave koje bi narušavale jedinstvo kolektiva, veoma je pogodno da organi MPV organizuju upoznavanje sastava sa osnovnim zadacima, obavezama i značajem njihovog izvršenja u vežbi. Posebnu ulogu u tome ima isticanje

onih pitanja koja doprinose što potpunijem uživljavanju ljudi u situaciju na taktičkoj vežbi.

Radi sticanja uvida u stanje jedinica, pojave i probleme koji mogu negativno uticati na rad, moral i raspoloženje ljudstva, organi MPV i na taktičkim vežbama treba da obezbede blagovremen uvid u život i rad jedinica, analiziraju stanje i preduzimaju mere radi otklanjanja slabosti. Prilikom analize, razumljivo, naročita pažnja obraća se na reagovanje i ponašanje ljudi u izmenjenim uslovima života i postupke u toku same vežbe, kao na primer: na smeštaj, stanovanje, ishranu, odvojenost od porodice itd.

Da bi objašnjavanja aktuelnih događaja u zemlji i svetu i rezultata postignutih u vežbi, saradnje sa ostalim jedinicama i narodom bili stalni i potpuni, organi MPV treba sve to da prate, da odabiraju najaktuelnija pitanja i njihovu obradu da predvide planom MPV.

Radi razvijanja dobrih odnosa i saradnje jedinica i naroda na terenu gde se taktička vežba izvodi treba se povezati sa društveno-političkim organizacijama na terenu, upoznati se sa stanjem i predvideti potrebne političke mere.

Za saradnju sa organima MPV drugih jedinica potrebno je povezati se sa njima i predvideti način njenog ostvarivanja, kao i mere za razvijanje drugarstva i potrebe za saradnjom između pripadnika jedinica.

Da bi se obezbedila rasonoda i društveno-zabavni život potrebno je izraditi planove i organizovati društvene prostorije, priredbe (kulturne i sportske), prikazivanje filmova, rad razglasne stanice, biblioteke, rasturanje štampe itd.

ORGANIZOVANJE, OBLICI I VREME RADA NA MPV

Sprovođenje zadataka i mera MPV radi ostvarenja postavljenih ciljeva traži da se organizacija, oblici i vreme rada prilagode uslovima koje pruža vežba i koji su u izvesnom smislu teži nego u životu u kasarni.

U kasarni se gotovo svi zadaci moralno-političkog vaspitanja sprovode preko formacijskih jedinica u kojima su organizovane nastavne, odnosno debatne grupe. Na čelu svake jedinice su starešine odgovorne i za taj rad. Međutim, u vežbama ta se organizacija ponekad razbija, jedinice se rastresito raspoređuju po manjim grupama i njihovo okupljanje u celinu često nije moguće. U takvim slučajevima organizovanje rada po formacijskim jedinicama ponegde gotovo potpuno otpada. Osnovna jedinica postaje grupa na mestu rasporeda, a pored dosadašnjih osnovnih starešina odgovornih za moralno-političko vaspitanje, pojavljuju se i rukovodioci tih grupa na koje se prenosi deo zadataka.

Na taktičkim vežbama mogu se primeniti skoro svi postojeći oblici rada na MPV. Razumljivo, neki od njih u skladu sa konkretnim uslovima dobijaju u značenju, a neke je veoma teško primeniti te raste i uloga starešine i organa MPV u njihovom odabiranju.

Do sada su sa više ili manje uspeha primenjivani ovi oblici rada: sastanci sa vojnicima, sastanci sa starešinama, zborovi jedinice, razgovori, informisanje, emisije razglasnih stanica, štampa (rasturanje dnevne štampe i izdavanje džepnih i zidnih novina, biltena itd.), film, priredbe (kulturne

i sportske), usmene novine, a ponekad i nastava. Poseban značaj u tom radu dobija lični i neposredni uticaj starešina.

U vežbi se za rad na MPV raspolaže sa veoma malo vremena zbog intenzivnog pripremanja i izvođenja zadatka u svim fazama, što zahteva da se i vreme dobro prouči i oceni koliko se može odrediti za rad na moralno-političkom vaspitanju. Pošto će pri tom najčešće doći do raskoraka između potreba i realnih mogućnosti, na komandama i čitavom starešinskom sastavu ostaje da problem reše uz krajnju elastičnost i inicijativu. Valja imati na umu da se u vežbi samo vreme odmora ne može ni za šta koristiti. Ako je jedinica na logorovanju, onda je 7—8 sati neophodno za odmor, a ostalih 16—17 sati ostaje za razne aktivnosti. U tom okviru, sasvim je sigurno, može se naći i vreme za moralno-političko vaspitanje i kulturno-zabavni rad. To je, razume se, u prvom redu, potpuno slobodno vreme, a zatim i vreme za neke druge zadatke uz čije se rešavanje može politički raditi, na primer, emitovati program preko razglasne stanice. Zatim, u letaćkim jedinicama vreme izvršenja letaćkog zadatka može se koristiti za rad sa tehničkim sastavom koji je tada često manje opterećen, dok se političko vaspitanje letaća može organizovati za vreme pripremanja materijala. Pri tome je bitno da se ne remeti tok vežbe i izvršenje ostalih zadataka.

U stvari, u vežbama je često vrlo teško, a ponekad i nemoguće, unapred odrediti tačan čas za moralno-političko vaspitanje, jer se uvek ne može tačno znati kad će jedinica dobiti zadatak i poći na njegovo izvršenje. Još je teže precizirati vreme za svaku pojedinu jedinicu i grupu, jer dok su, na primer, jedni na izvršenju zadatka (letači), dotle se sa drugima (tehnički sastav) može organizovati politički rad, i obrnuto. Zato je najpogodnije da se tačno određivanje vremena za rad na MPV ostavi nižim jedinicama. Viša jedinica u planu rada može unapred da odredi samo dan i zadatke, a časove može precizirati niža jedinica na sam dan izvođenja moralno-političkog vaspitanja. U praksi će najčešće biti da se vreme za rad na moralno-političkom vaspitanju određuje u toku dana i po pojedinim grupama.

MATERIJALNO OBEZBEĐENJE MPV

Materijalno obezbeđenje predstavlja značajan faktor za uspeh moralno-političkog vaspitanja uopšte, posebno u vežbama. Tu su u pitanju obezbeđenje, priprema, raspored i korišćenje određenih nastavnih pomagala i savremenih tehničkih sredstava (razglasnih stanica, radio-aparata, tranzistora, magnetofona, kino aparatura, muzičkih sredstava, filmova, foto-aparata itd.).

Normama je regulisano koliko kojih sredstava pripada pojedinoj jedinici i dobro je pridržavati se toga i u vežbama. Jer, tako se može proveriti koliko te norme odgovaraju nameni i potrebama. Međutim, ako tih sredstava nema po normama, rad na moralno-političkom vaspitanju može se ipak organizovati, a komande će se, svakako, postarati da nabave sve što treba. U takvim prilikama mnogo će značiti inicijativa i snalažljivost neposrednih starešina. Upravo, neke stvari se mogu efikasno rešiti samo u okviru jedinice u kojoj se sprovodi nastava.

Usled toga što će u vežbama biti malo vremena za politički rad, pored dovođenja u ispravnost i pripreme tehničkih sredstava, veoma se ozbiljno postavlja pitanje pripreme literature prema programu za svaku grupu (knjige, predavanja i sl.), programa vojničkih veselja, logorskih večeri, materijala i sredstava za izdavanje novina, biltena itd., kao i pravlne raspodele svih materijalnih sredstava.

NAČIN I METOD RADA

U pripremnom periodu. Radi političke pripreme jedinica za izvršenje taktičke vežbe, organ MPV bi u pripremnom periodu izvršio analizu stanja, ulazeći u prvom redu u ona pitanja i slabosti koji utiču na uspeh i koje u tom periodu treba otkloniti. Na osnovu toga organ MPV bi predvideo odgovarajuće političko-vaspitne mere čiji je cilj da se ljudstvo podstakne na usavršavanje svojih sposobnosti i otklanjanje nedostataka zapaženih u dotadašnjim fazama obuke, na veće zalaganje, razvijanje inicijative i želje svakog pojedinca da najbolje izvrši zadatak. Koje će to mere biti, njihov sadržaj i oblici, vreme rada i ostalo zavisi od stanja jedinice.

Pored priprema jedinica i ljudstva za sprovođenje taktičke vežbe potrebno je da se i organi MPV pripreme za lično učešće u vežbi. Te pripreme ličnog učešća organa MPV u taktičkoj vežbi obuhvataju, u prvom redu, upoznavanje sa opštim zadatkom, njegovim ciljem, taktičko-metodskom postavkom i opštom zamisli organizatora i rukovodioca vežbe, naravno, ukoliko je u to vreme moguće; pripremu osnovnih podataka za političke mere i plan rada organa MPV; obezbeđenje i raspoređivanje materijalnih sredstava (radio-sredstava, kino aparatura, literature, sredstava za izdavanje startnih novina, biltena, za organizovanje priredbi itd.).

Ove političke pripreme jedinica i lične pripreme organa MPV u periodu do prijema zadatka za taktičku vežbu imaju u sklopu ostalih priprema značajnu ulogu. Ukoliko one ne bi bile dobre i blagovremene, to bi moglo znatno uticati na efikasnost učešća organa MPV u taktičkoj vežbi. Naime, taktička vežba obično traje nekoliko dana, a ponekad i manje, te je tada nemoguće nadoknaditi eventualne propuste u pripremanama a da se to ne odrazi na rad organa MPV na samoj vežbi.

Za pripremu taktičkih vežbi do prijema zadatka ima dosta vremena. Za njih se zna unapred pošto su planirane godišnjim planom obuke. Iskustvo je pokazalo da je dovoljno ako pripreme počnu nedelju-dve pre vežbe, pod uslovom da se to vreme maksimalno iskoristi.

Posle prijema zadatka. Upoznavši se sa zadatkom za vežbu, organ MPV treba da ga najpre pravilno shvati i proračuna vreme kojim raspolaže, a zatim prelazi na procenu pojedinih elemenata situacije i zadržava se na onima koji nisu dovoljno poznati. Tako, na primer, razmatra koje snage izvršavaju zadatak u sadejstvu sa našom jedinicom da bi predvideo način saradnje s njima, a posebno razvijanje drugarstva, i kako organizovati obaveštavanje i obezbeđenje podataka o postignutim rezultatima da bi se s njima još u toku vežbe koristio u političkom radu.

Iz procene vlastite jedinice izvodi zaključak o potrebnim političkim merama, sadržaju, oblicima, vremenu i drugim pitanjima rada na MPV,

jer su mere u tom pogledu znatno uslovljene i stanjem jedinice, sastavom ljudstva, nivoom opštih znanja, tradicijom jedinice, iskustvom, smeštajem, pripremljenošću itd.

Na osnovu procene teritorije predviđaju se političke mere u jedinici i kako ostvariti saradnju sa političkim i drugim organizacijama na terenu i sa narodom uopšte.

Kod procene vremena polazi se od toga koliko ga uopšte ima, pa se utvrđuje koje je vreme moguće koristiti za moralno-političko vaspitanje i slobodne aktivnosti s obzirom na ostale zadatke i to kako za jedinicu u celini, tako i posebno za svaku grupu, zatim kad je za taj rad najpogodnije i šta se sve može uraditi u raspoloživom vremenu.

Tek nakon pravilne procene situacije, na osnovu proverenih i središnjih podataka, organ MPV može doći do predloga o najpogodnijim merama za političko obezbeđenje izvršenja zadatka, koji će izneti komandantu u svom referatu. U kakvoj će formi taj referat podneti zavisi od konkretnih uslova. Najčešće je u praksi dovoljno da se iznese samo predlog, ili, šta više, da se odgovori na pojedina pitanja, jer komandant dobro poznaje stanje u svojoj jedinici. No, radi uvežbavanja organa MPV u sastavljanju referata i predloga, a i zbog toga što vežba stavlja jedinice u uslove koji traže nešto izmenjeni sadržaj i prilagođene forme rada, poželjno je da se sastavlja i referat i predlog.

Kad komandant usvoji referat i predlog organa MPV, odnosno kad donese odluku, taj se predlog razrađuje i oformljuju dokumenta vezana za organizovanje i sprovođenje moralno-političkog vaspitanja na vežbi. Tu spadaju: plan rada organa MPV u vezi sa vežbom, direktiva nižim jedinicama za rad na MPV, plan moralno-političkog vaspitanja prištapskih jedinica, plan i program rada doma, plan izdavanja startnih novina, biltena itd., kao i nabavke i raspodele štampe, plan i program razglasne stanice sa šemom ozvučavanja, plan mera i saradnje na terenu sa skicom mesnih ustanova i plan saradnje sa organima MPV jedinica drugih vidova, rodova i službi.

Svi ti planovi mogu se izraditi za sve vreme trajanja vežbe, s tim što se mogu i menjati, ako se bitno izmene uslovi za rad. Ako nema dovoljno vremena, rade se samo najnužniji. U nižim jedinicama oni su, po pravilu, mnogo kraći jer se mnoga pitanja mogu neposredno i usmeno regulisati.

S obzirom na značaj nekih najvažnijih dokumenata iznosimo ukratko i njihov sadržaj.

Plan rada organa MPV može da obuhvati: izradu i dostavljanje direktive nižim jedinicama, izradu plana MPV prištapskih jedinica, izradu i raspored materijalnih i novčanih sredstava, izradu plana za organizovanje saradnje sa organima MPV jedinica drugih vidova, rodova i službi, izradu plana saradnje na terenu, organizovanje svakodnevnog izveštavanja o pojavama u jedinicama i rezultatima u izvođenju vežbe, organizovanje izdavanja biltena, startnih novina, vesti, snabdevanja dnevnom štampom i pisanja parola, organizovanje rada razglasne stanice, organizovanje kulturno-zabavnog rada itd.

Direktiva za rad na MPV za niže jedinice može da sadrži: cilj učešća i zadatke organa MPV u vežbi, zahtev da se političkim radom upozna ljudstvo u potrebnj meri sa zadatkom, da se preduzmu mere za otkla-

njanje negativnih pojava, da se organizuje stalno informisanje ljudstva o uspesima jedinica i pojedinaca, kulturno-zabavni rad, rad na terenu itd.

Plan kulturno-zabavnog rada obuhvata rad društvenih prostorija i biblioteka, organizovanje priredbi, zabave, sportskih takmičenja, prikazivanja filmova itd.

U toku izvođenja vežbe. Početak vežbe je vreme kad počinje i izvršenje svih naređenja, planova i zadataka, a samim tim i planova moralno-političkog vaspitanja i kulturno-zabavnog rada. Sve što se do sada postavilo i organizovalo počinje da se pretvara u stvarnost.

Osnovni zadatak komandi i organa MPV u njima u tom momentu je da neprekidnim praćenjem situacije stiču uvid u rad i ostvarenje planova, kako bi intervencijom u najpogodnijem trenutku uticali da to bude što potpunije i što boljeg karaktera, da se isprave eventualni propusti u organizovanju i planiranju rada, u razmeštaju i korišćenju materijalnih sredstava itd. Radi što boljeg uvida u funkcionisanje organizacije i izvršenje planiranih zadataka, organ MPV dužan je da izvrši kontrolu i održava vezu sa nižim organima MPV i izučava njihove izveštaje. Tako će najlakše i najbrže sagledati ono što se u praksi pokazalo kao slabo, dopunjavati planove, ispravljati greške i razvijati ono što se u praksi istaklo kao dobro. Zatim, blagovremeno će uočiti i temeljitije pratiti pojave koje se nisu mogle predvideti, reagovati na njih i preduzimati odgovarajuće političke mere. Pored toga organi MPV moraju u toku vežbe da učestvuju u svim važnijim referisanjima i izdavanju zadataka. Na tim referisanjima organ MPV može, pored upoznavanja sa tokom vežbe, rezultatima i novim zadacima, izneti svoja zapažanja i sugestije koje mogu mnogo pomoći ostalim organima komande, starešinama potčinjenih i viših jedinica za rukovođenje i vaspitni rad. Zbog toga su prisustvo organa MPV na referisanju i odgovarajuće informisanje vrlo korisni.

Takvim radom organ MPV stalno je u toku vežbe, prati svaku izmenu situacije, te na osnovu toga i postignutih rezultata u izvršenju zadataka može preduzeti blagovremeno najadekvatnije političke mere i odrediti kako da se sprovedu u život.

ANALIZA MORALNO-POLITIČKOG VASPITANJA U TAKTIČKOJ VEŽBI

Svaki izvršeni zadatak, pa i taktička vežba, zahteva da se na njega kritički osvrne i izvuku pouke u pogledu sadržaja, organizacije, oblika rada, materijalnog i drugog obezbeđenja, funkcionisanja organizacije, kadra, njegove sposobnosti itd. Takva pitanja postavljaju se gotovo u svakoj analizi, pa i u analizi rada organa MPV u taktičkim vežbama.

Sa stanovišta rada na MPV, vežba se analizira, pre svega, da bi se sagledalo kako su izvršeni postavljeni zadaci političkog i kulturno-zabavnog rada i kako se to odrazilo na izvršenje opšteg zadatka. Analizira se ispravnost sadržaja i celishodnost organizacije, oblika i metoda rada, utvrđuje šta je bilo slabo, a šta dobro, i na koji način iskustva koristiti u narednim vežbama. Korisno je da se osvrne na rezultate ranijeg političkog rada, tj. kako je taj rad uticao na držanje jedinice u vežbi, kao i da se oblici i metodi političkog i kulturno-zabavnog rada proanaliziraju sa stanovišta prilagođenosti borbenim uslovima.

Jedan od bitnih ciljeva analize je da se dođe do zaključka da li su vojnici, odnosno starešine, sposobni i moralno čvrsti u sprovođenju zadataka u vežbi i da li se može na to računati i u sprovođenju borbenih zadataka u eventualnom ratu. Isto tako se ceni rad političkih organa u organizovanju i sprovođenju moralno-političkog vaspitanja i kulturno-zabavnog rada sa vojnicima i starešinama, koliko su sposobni za dejstvo u situacijama koje stvara vežba, kako su se snalazili i reagovali u pojedinim momentima itd.

Poseban značaj ima osvrt kako su komandanti delovali na jačanje borbenog morala jedinica i pojedinaca. Nepravilna je praksa na koju se ponekad nailazi da se rad starešina u vežbi ocenjuje pozitivno samo po pravilnosti taktičkih rešenja, bez obzira na to jesu li vodili dovoljno računa i brinuli se o moralu svoje jedinice.

Tako sprovedena analiza neobično je korisna kao mera i kao iskustvo za dalje usavršavanje rukovođenja uopšte, a zatim sadržaja, organizacije, oblika i metoda moralno-političkog vaspitanja i kulturno-zabavnog rada kako na vežbama, tako i u celokupnom vaspitnom radu u jedinici. Zato je veoma korisno da se prikupe i sačuvaju sva pismena dokumenta iz kojih se vidi kako su moralno-političko vaspitanje i kulturno-zabavni rad bili postavljeni i sprovedeni, pa se od njih oformljuje elaborat o učešću organa MPV u vežbi. Takođe je dobra i preporučljiva praksa da se u toku vežbe pribeleži sve što se uoči i što kao iskustvo može da se koristi u kasnijem radu.

Analiza rada na moralno-političkom vaspitanju u vežbama organizuje se na svim stepenima. Pri tome valja imati u vidu da se tek na osnovu analize nižih organa i ostalih dokumenata može izvršiti dobra i potpuna analiza u višoj komandi.

Neophodno je da se o svim tim analizama ostavi pismeni trag, naročito obrađujući ona pitanja koja se mogu koristiti kao pozitivna ili negativna iskustva. Ako se tako radi, stečena iskustva u prethodnim vežbama moći će se najkorisnije i najpotpunije primeniti u narednim i obezbediti stalan napredak u radu na moralno-političkom vaspitanju.

Pukovnik

Miloš CRNOBRNJA

MATERIJALNE REZERVE U SAVREMENIM JEDINICAMA

Eventualni budući rat u kome bi bila upotrebljena ABH sredstva u vrlo oštrom vidu traži cjelishodnije rješenje problema snabdijevanja jedinica u cjelini i odgovor na pitanje sa kakvim rezervama treba da raspolaže određena jedinica, odnosno za koliko dana ona treba da ima kod sebe potrošna sredstva za pokret, borbu i ishranu. Sigurno je da bi u takvom ratu bili dovedeni u pitanje dotur sredstava, pa i izvori — naročito skladišta i magacini borbenih potreba i hrane. Isto tako snabdijevanje gorivom, rezervnim delovima, municijom itd., obzirom na stepen zasićenosti savremenih jedinica tehnikom koja uslovljava veću potrošnju, kao nikad do sada postaje bitan uslov svakog manevra i dejstva, kao i borbene vrijednosti svake jedinice.

Polazi se od toga da će budući rat zahtijevati daleko veći utrošak materijalnih sredstava. Armije su sada tehnički mnogo bolje opremljene nego u prvom i drugom svjetskom ratu, a ratna tehnika je savršenija i brojnija. Zbog stalne opasnosti od mogućnosti izbivanja novog rata, većina armija u svijetu, a naročito u Evropi, i po broju ljudstva su sada u mirnom periodu jače nego što su bile između dva protekla svjetska rata i nalaze se u stalnoj borbenoj gotovosti. Zbog svega toga snabdijevanje je u sadašnjim uslovima dobilo mnogo veću važnost nego ranije.

U prvom svjetskom ratu prosječni dnevni utrošak svih materijalnih sredstava za jednu diviziju iznosio je oko 200 tona,¹ a u drugom svjetskom ratu oko 400 tona, odnosno 100% više. U korejskom ratu, iako se vodio na manjem prostranstvu, prosječni dnevni utrošak materijalnih sredstava na jednu diviziju iznosio je preko 600 tona.

Sadašnje stanje i pripreme nekih armija pokazuju da se predviđa mnogo veći dnevni utrošak materijalnih sredstava nego u drugom svjetskom, pa i korejskom ratu. Kod nekih evropskih armija, računato za jednu diviziju od 13.000 do 15.000 ljudi, veličine tog utroška su različite. Tako neki predviđaju da će jedna divizija dnevno trošiti oko 1.100 — 1.200 tona raznog materijala i hrane od čega, po vrstama materijala, otpada:

na municiju oko — — — — — — — —	60%
na pogonski materijal oko — — — — — — — —	28%—35%
na ishranu oko — — — — — — — —	3%
na minsko-eksplozivna sredstva i rezervne dijelove oko — — — — — — — —	9%.

¹ *Vojno-ekonomski pregled* br. 4/62, »Dotur i evakuacija u savremenom ratu«, pukovnik Vojin Corović.

Kod ovih divizija predviđaju se materijalne rezerve od 5.500 do 6.000 tona, koje obezbjeđuju vođenje borbenih dejstava za 7 do 8 dana. U skladu sa tim količinama materijalnih sredstava obezbjeđena su i transportna sredstva koja u jednoj turi mogu nositi ove rezerve.

Prema sadašnjoj tehničkoj opremljenosti armija, proizilazi da bi dnevni utrošak materijalnih sredstava po vojniku iznosio:

municije oko	— — — — —	30—50 kg
pogonskog materijala oko	— — — — —	25 kg
ljudske hrane oko	— — — — —	2—3 kg
ostale opreme oko	— — — — —	5—10 kg.

Raspored materijalnih sredstava, prema određenim jedinicama mjere, sličan je kod evropskih armija i za jednu diviziju iznosi:

municije	— — — — —	od 2 — 5 b/k (borbeni komplet)
pogonskog goriva	— — — — —	od 3 — 5 p/r (punjenje rezervoara)
hrane	— — — — —	od 5 — 8 d/o (dnevni obrok).

Težina divizijskog borbenog kompleta nije ista kod svih armija. Tako, na primjer, kod zapadnonjemačke armije iznosi oko 550—600 tona i lakši je za 2—2,5 puta nego kod drugih kod kojih iznosi 1300—1500 tona.

Prema sadašnjim gledanjima i materijalnom obezbjeđenju prosječan dnevni utrošak svih materijalnih sredstava od 1.100 do 1.200 tona u jednoj diviziji, iznosi na jednog vojnika od 60 do 80 kg. U odnosu na prošla dva svjetska rata ovo je naglo povećanje, jer je dnevni utrošak svih materijalnih sredstava po jednom vojniku iznosio:²

u prvom svjetskom ratu prosječno	6—10 kg
u drugom svjetskom ratu oko	33 kg.

Ovi podaci pokazuju da je utrošak svih materijalnih sredstava povećan u drugom svjetskom ratu za 3—5 puta. Dnevno je po vojniku utrošeno oko 18 kg municije i 7 kg pogonskog materijala, tj. oko 54% od ukupne težine dnevnog utroška otpada na municiju, a na pogonski i drugi materijal oko 21%.

U eventualnom ratu, prema sadašnjoj tehničkoj opremljenosti jedinica, utrošak materijalnih sredstava povećao bi se za oko 2—2,5 puta u odnosu na drugi, a oko 6—8 puta u odnosu na prvi svjetski rat. Od toga na utrošak municije dolazi 60% i veći je za oko 6% — 10% nego u drugom svjetskom ratu u kome je iznosio 50—54% od utroška svih materijalnih sredstava.

Uzrok ovog naglog povećanja materijalnih sredstava, pored ostalog, leži u povećanju količine i razorne moći savremenog naoružanja, većoj dubini postavljenih zadataka, manevarskoj sposobnosti jedinica i slično. Prosječan dnevni tempo nastupanja divizije u prošlom ratu iznosio je 10 — 15 km, a u eventualnom ratu treba očekivati tempo od 20—30 km, a možda i više. U prvom svjetskom ratu ovaj tempo bio je upola manji nego u prošlom ratu.

² Vojno-ekonomski pregled br. 4/62, »Dotur i evakuacija u savremenom ratu«

U prvom svjetskom ratu divizije su, uglavnom, imale transport na konjskoj, a djelimično i volovskoj vuči, pa su i transportne mogućnosti bile vrlo oskudne. Radi toga je i tempo nastupanja divizije bio znatno manji, a utrošak materijalnih sredstava morao je biti u skladu sa tim transportnim mogućnostima.

U drugom svjetskom ratu divizije su tehnički opremljenije i kod nekih armija transport na konjskoj vuči se smenjuje i zamjenjuje sa motornom vučom.

Danas se armije opremaju savršenijim tehničkim sredstvima i naoružanjem. U skladu s tim povećava se i tehnika u diviziji, razorna sredstva su snažnija, a transportne mogućnosti veće, što omogućava i bolju manevarsku sposobnost jedinica, povećanje tempa nastupanja itd. Upravo i povećanje utroška materijalnih sredstava uslovljeno je povećanim borbеним zadacima jedinica.

Borbени komplet na rukama boraca i kod oruđa pred drugi svjetski rat bio je približan kod većine evropskih armija i iznosio je:³ za pušku 90—120 metaka, automat 200—300, puškomitraljez 600—900, mitraljez 3.500—15.000, laki mitraljez 1.000—3.000, pješadijski top 150 metaka, minobacač 36—120 mina itd. Veličina borbenog kompleta kod nekih armija se izmijenila.

Poslije drugog svjetskog rata tonaža tenkova se povećala za dva puta kod nekih armija,⁴ a borbeni komplet za tenk povećao se i do 25%.

Danas su neke armije opremljene i nuklearnim naoružanjem koje u drugom svjetskom ratu nisu imale, sem američka armija pred kraj rata i to u malim količinama.

Sve ovo pokazuje tendenciju povećanja utroška materijalnih sredstava. Povećanjem vatrene moći jedinica i odgovarajućim povećanjem transportnih kapaciteta obezbjeđuje se izvršavanje i složenijih borbenih zadataka. Tako, na primjer, korpus engleske armije obezbjeđen je materijalnim sredstvima do 15 dana rata, što mu omogućuje razvijanje borbenih dejstava na dubini i do 250 km, a divizija je obezbjeđena za 6—8 dana, pa može razvijati dejstva na dubini i do 150 km. Uglavnom, kod većine evropskih armija divizije su snabdjevene materijalnim rezervama i do 8 ratnih dana. Ove količine sredstava one mogu nositi svojim transportom u jednoj turi i mogu se u slučaju prekida lanca dotura udaljiti od baza za snabdijevanje bez velikog rizika.

Pri rješavanju pitanja sa kakvim rezervama treba da raspolaže jedna jedinica, važnu ulogu igra političko-strategijski faktor. Armije koje se spremaju za dejstvo van svojih granica, orijentišu se na to da svoje jedinice što bolje obezbijede, učine sposobnim za borbena dejstva za više dana. Ali u ovom smislu dejstvuju i drugi faktori među kojima je najvažniji da dotur iz pozadine bude jako otežan, naročito u početnim dejstvima, bez obzira da li će se određene jedinice braniti ili napadati. Ono što se suprotstavlja povećanju rezervi kojim raspolaže jedinica, jeste potreba da svaka jedinica bude što pokretljivija, da je što manje opterećena pozadinskim jedinicama, da bude što potpunija borbena jedinica.

U zemljama koje svoje oružane snage spremaju isključivo za odbranu svoje nezavisnosti, ovaj problem se postavlja u nešto drukčijem

³ *Vojna enciklopedija* 1, str. 773.

⁴ *Vojna enciklopedija* 1, str. 774.

svjetlu. Iako se i kod njih mora računati sa teškoćama u doturu, potrebom što manje zavisnosti jedinica od popune i snagama i sredstvima, naročito u početnom periodu rata, one mogu snabdjeti svoje jedinice manjim količinama materijalnih rezervi, a jače se osloniti na dotur; pošto bi se dejstva izvodila na sopstvenoj teritoriji gdje su raspoređeni i izvori za snabdijevanje, moglo bi se obezbijediti neposredno snabdijevanje jedinica i dotur na kraćim relacijama, koji bi zato bio brži i bezbjedniji, a jedinice bi bile manje glomazne, pa bi neprijatelj kod njih teže mogao naći unosne ciljeve za svoje atomske udare. Pored toga, bile bi lakše, sposobnije za manevar, izvlačenje ispod frontalnog udara i manevar na bok i pozadinu.

U rješavanju ovog pitanja polazi se i od ekonomske snage, potencijala određene zemlje. Mogućnost savremenih iznenadnih ratnih dejstava uslovljava potrebu da svaka zemlja ima određene snage koje su stalno spremne za dejstvo bilo u odbrani, bilo u napadu. Te snage su ogroman teret za ekonomiku naročito onih malih zemalja koje se oslanjaju na sopstvene snage. Zato one moraju tražiti rješenje koje bi ih što manje opterećivalo u miru.

Za one armije u koje spada i naša treba tražiti rješenje za materijalno obezbjeđenje tako da ne bude veliki teret nacionalnom budžetu i da suviše ne opterećuje privredu. S druge strane, da se ne zanemari njihova uloga u odbrani svoje zemlje, jer pretjeranim smanjenjem materijalnih potreba može se otići u drugu krajnost. Zato je potrebno pronaći rješenje koje će zadovoljiti osnovne potrebe armije za efikasnu odbranu nezavisnosti svoje zemlje i da armija ne bude veliki teret za naciju. U tom smislu pokušaćemo da razmotrimo jednu od mogućnosti materijalnog obezbjeđenja.

U drugom svjetskom ratu prosječan dnevni utrošak municije iznosio je oko 0,15 do 0,30 b/k (borbeni komplet) municije tj. borbeni komplet je raspoređen na 4—6 ratnih dana. Sa tom količinom municije izvršavani su svi vatreni zadaci kako u odbrambenim tako i napadnim dejstvima. Kod armija kao što je i naša, sa ovim količinama municije mogu se uspješno izvršavati borbeni zadaci vodeći računa o rentabilnosti ciljeva i načina primjene taktičkih postupaka (likvidacija diverzantskim grupama, noćni napad, dejstvo iz pozadine i sl.), ili pak metoda i vrste gađanja (neposredno, metodom neutralisanja i sl.). Masovne artiljerijske vatre poznate iz drugog svjetskog rata, kao što su: pokretne zaprečne vatre, vatreni val, ili pak gađanje za rušenje bunkera, utvrđenja i slično, a koja troše velike količine municije (čak i jedan borbeni komplet za jedan sat), očito su danas necjelishodne. Ovi zadaci se danas izvršavaju na lakši, jednostavniji i jeftiniji način. Široka primjena zaprečavanja upotrebom svih zaprečnih sredstava na cijeloj dubini, bolji je način za nanošenje većih gubitaka neprijateljskim oklopnim i motorizovanim snagama nego pokretne zaprečne artiljerijske vatre. Slično je i sa gađanjem za rušenje. Ti zadaci se izvršavaju neposrednim gađanjem, diverzantskim dejstvima, partizanskim jedinicama i sl. čime se smanjuje utrošak municije, a povećava pokretljivost i borbena efikasnost jedinica. Municija je najteža za transport i najbrže se troši, najveći deo transporta koristi se za njeno nošenje. U tom smislu smanjenje municije može ići do određenih granica i ne smije se ići na smanjenje koje bi dovelo u pitanje izvršenje borbenih zadataka.

Da bi divizija bila sposobna za samostalna borbena dejstva na većoj dubini (do 100 pa i 150 km) potrebno je da ima obezbjeđena materijalna

sredstva za vođenje borbi na toj dubini. Ovdje se u prvi plan postavlja obezbjeđenje sa municijom i minsko-eksplozivnim sredstvima, koja su ujedno i najteža. Pitanje pogonskog goriva i hrane kao i drugih sredstava ne postavlja se u tako oštroj formi, obzirom na manje potrebe transporta i mogućnosti lakšeg snabdijevanja.

U diviziji iz prošlog rata jedan klasičan borbeni komplet težio je 500 do 800 tona, a kod divizija sa slabijim naoružanjem tonaža se smanjuje. U vezi s ovim, municiju ne bi trebalo smanjivati u odnosu na ostale potrebe utroška materijalnih rezervi, a treba povećati utrošak minsko-eksplozivnih sredstava.

Raspored količina materijalnih rezervi nužno je ešelonirati po jedinicama tako da su za određeno vrijeme osamostaljene za izvršavanje svojih borbenih zadataka. Kod nekih evropskih armija kao, na primjer, engleske, četi daju sredstva i za 3 ratna dana, a diviziji i za 8 ratnih dana. Obzirom na ulogu ovih armija i njihove potrebe, zasićenost tehnikom i naoružanjem, jedinice mogu sobom nositi te količine materijalnih rezervi. Kod malih armija koje bi razvijale borbena dejstva na svojoj teritoriji, s obzirom na blizinu izvora za snabdijevanje, dovoljno je diviziju obezbijediti za 4—5 ratnih dana tako da može uspješno izvršavati borbene zadatke na dubini i do 150 km. U ovom slučaju transport ne bi bio glomazan, a pokretljivost jedinica odgovarala bi savremenim potrebama rata, dok bi težina materijalnih sredstava potrebnih za jedan ratni dan iznosila:

u diviziji oko	—	—	—	—	—	—	500	—	700	tona
u puku oko	—	—	—	—	—	—	100	—	150	tona
u bataljonu oko	—	—	—	—	—	—	20	—	30	tona
u četi oko	—	—	—	—	—	—	6	—	8	tona

Za transport ovih količina materijalnih rezervi u jednoj turi za jedan ratni dan za cijelu diviziju treba 150 do 250 kamiona, nosivosti 3—4 tone. Ovaj broj transportnih vozila ne bi bio veliko opterećenje za diviziju a prenos kao i mogućnosti dotura iz pozadine obezbjeđuje se sa ovim vozilima. Za nošenje rezervi za pukovski ratni dan potrebno je obezbijediti 30 do 50 kamiona, tj. treba auto-vod ili auto-četa, a u bataljonu treća jedno auto-odjeljenje. U četi za materijalne rezerve za dva ratna dana treba 3 do 5 kamiona.

U brigadi sa normalnim brojnim stanjem, dnevna količina materijalnih rezervi iznosila bi oko 200—300 tona. Brigadu treba obezbijediti za 3—4 ratna dana, od čega bi se nalazilo u četi za 1—2, bataljonu za 1, a u transportu brigade za 1 ratni dan.

Od količina predviđenih za dnevni utrošak vojnik nosi sa sobom jedan dio (obično za jedan ratni dan) a uz oruđe — oružje nalazi se određena količina municije i dr. materijalnih sredstava. Za te količine smanjuju se transportna sredstva u četi, odnosno bateriji.

Količine dnevnog utroška materijalnih sredstava po vrstama različite su, ali njihov najveći dio otpada na municiju, pogonski materijal i minsko-eksplozivna sredstva. Prema gornjim razmatranjima, a zadovoljavajući savremene zahtjeve za izvršavanje borbenih zadataka, struktura tih količina bila bi: municije 60%, minsko-eksplozivnih sredstava oko 10%, pogonskog materijala oko 20%, hrane oko 5%, rezervnih dijelova i drugog materijala oko 5%.

Prema navedenom rasporedu i tonaži ukupan dnevni utrošak po vojniku iznosi: municije 24—36 kg, minsko-eksplozivnih sredstava 4—6 kg, ljudske hrane 2—3 kg, i pogonskog goriva kao i dr. materijalnih sredstava oko 10—15 kg, ili svega oko 40 do 60 kg. Te količine su ipak manje za oko 1/3 od količina koje predviđaju neke evropske armije, a ipak obezbjeđuju izvršavanje borbenih zadataka, ne umanjujući njihovu udarnu snagu i samostalnost izvođenja borbenih dejstava. Smanjenje nošenja materijalnih rezervi uslovljava brži dotur i rastresitost rasporeda materijalnih rezervi po skladištima na cijeloj dubini sopstvene teritorije. Blizina baza i izvora za snabdijevanje dozvoljava da jedinice ne budu preopterećene materijalnim potrebama, da ne izgube od svoje elastičnosti i pokretljivosti i da ne predstavljaju unosne ciljeve za protivnička atomska dejstva. Pored toga, smanjenje utroška materijalnih sredstava može se postići načinom izvršavanja borbenih zadataka primjenjujući princip rentabilnosti i štednje. Ratničke navike boraca i starješina, visoki moral i druge vrline mogu olakšati smanjenje trošenja, naročito municije i minsko-eksplozivnih sredstava.

U vezi s dosadašnjim razmatranjem, interesantno je pokazati kako izgleda sistem snabdijevanja u zapadnonjemačkoj armiji, koja je dosljedno prilagodila organizacionu strukturu jedinica, komandi i ustanova, kao i sistem snabdijevanja zahtjevima eventualnog budućeg rata.

U ovoj armiji materijalne rezerve su razmještene po skladištima, uglavnom po cijeloj teritoriji. Od njihovog ukupnog broja oko jedna trećina su skladišta municije. Skladišta su orijentisana po pravcima eventualnih dejstava, ali tako da lanac dotura može teći bez većih smetnji.

Sistem snabdijevanja u zapadnonjemačkoj armiji počiva uglavnom na brigadi koja je osnovna karika u snabdijevanju.

Pozadinske jedinice razvijaju stanice za snabdijevanje⁵ (punktove za snabdijevanje). Ove stanice razvijaju se u bataljonima, brigadama, divizijama i korpusima. Nekada se razvijaju i četne stanice za snabdijevanje (planina, krš i slično). Snabdjevačke stanice se obrazuju posebno za municiju, pogonski materijal, hranu, za sredstva inženjerije, veze i slično. U zadnje vrijeme obrazuju i mešovite snabdjevačke stanice, a naročito u diviziji i korpusu, pa i brigadi, kako bi obezbijedili urednost u lancu dotura. U ovim mešovitim snabdjevačkim stanicama imaju sve vrste materijala, a povezuju 2—3 ovakve stanice, čime i u slučaju bombardovanja obezbjeđuju neprekidnost snabdijevanja.

Snabdijevanje se odvija, uglavnom, po principu »k sebi«, tj. svaka jedinica se snabdijeva svojim transportnim sredstvima. Međutim, u nižim jedinicama, od čete do bataljona, primjenjuje se i princip »od sebe« tj. bataljon snabdijeva četnu. Ova elastičnost omogućuje neprekidan lanac dotura i urednost u snabdijevanju.

Po principu rastresitosti stanica za snabdijevanje stvara se veći broj snabdjevačkih stanica i svaka brigada u diviziji snabdjeva se svojim transportom iz korpusne snabdjevačke stanice. Ta neovisnost brigada od divizija obezbjeđuje njihovu veću samostalnost u snabdijevanju i rastere-

⁵ A. J.: »Organizacija i rad pozadine zapadnonemačke armije«, *Vojno ekonomski pregled* br. 2/62, str. 150.

čuje divizijsku snabdjevačku stanicu, čime se postižu principi: ekonomičnosti, rastresitosti, samostalnosti, pokretljivosti i decentralizacije. Brigada raspolaže vlastitim rezervama i postaje neovisna od divizije, a povremeno i od korpusa. Broj snabdjevačkih stanica se povećava, a protivnik nema mogućnosti da istovremeno uništi sve snabdjevačke stanice.

Neke evropske armije stvaraju posebne borbene rezerve koje raspoređuju između korpusnih i brigadnih baza. Ove rezerve se formiraju zato, ako bi uslijed atomskog dejstva lanac dotura redovnog snabdijevanja bio prekinut za duže vrijeme. Redovno snabdijevanje se inače vrši iz stanica za popunu koje organizuje korpus, a iz ovih stanica se snabdijevaju brigade, odnosno brigadne grupe. Pored toga na važnim pravcima obrazuju se i brigadne rezerve iz kojih se za slučaj potreba može snabdijevati brigada. Princip snabdijevanja je kod nižih jedinica, zaključno sa brigadom, »k sebi«, dok je kod viših jedinica i komandi »od sebe«. Na ovaj način postiže se prilična elastičnost u doturu kao i rastresitost rasporeda materijalnih rezervi.

Pukovnik

Dr Ešref VRAŽALIĆ

MOGUĆNOSTI TAKTIČKIH JEDINICA U PROTIVOKLOPNOJ BORBI

Uvođenje nuklearnih i termonuklearnih sredstava u naoružanje uslovalo je suštinske promene i u taktici vođenja borbenih dejstava. Ogroman i raznovrstan efekat dejstva tog oružja istakao je pitanje: kako eksploatirati njegov učinak?¹ Pokazalo se da su oklopne jedinice najpogodnije za taj zadatak, što je dovelo do stvaranja armija u kojima tenkovske i mehanizovane jedinice imaju dominirajuću ulogu i prerastaju u nosioca borbenih dejstava, čime je naglašen i njihov ofanzivni karakter. U vezi s tim, karakteristična su razmatranja nekih zapadnonemačkih vojnih pisaca. Govoreći o upotrebi i nameni oklopnih grenadira, Mideldorf je u svojoj knjizi »Taktika u pohodu na Rusiju« napisao: »... pokret je njihov element a u napadu leži njihova snaga«, ili »pokret je pobjeda, zaustavljanje uništenje«!

U naoružanju pešadijskih divizija takođe je uveden veliki broj tenkova, oklopnih transportera i drugih motornih vozila čime je znatno pojačana njihova udarna moć i povećana pokretljivost.

Na primer, u nekim pešadijskim divizijama ima oko 120 tenkova, 400 do 650 oklopnih transportera i 1.800 — 2.500 ostalih vozila. U oklopnim ili tenkovskim divizijama ima 250 do 400 tenkova, 300 do 700 oklopnih transportera i 1.300 — 4.200 ostalih vozila.

Kad se ovi podaci uporede sa odgovarajućim podacima iz drugog svetskog rata, vidi se veliki porast broja tih sredstava. Na primer, nemačka tenkovska divizija imala je 140 do 160 tenkova, a divizija SSSR-a čak i manje. Ipak su u početku drugog svetskog rata Nemci, a zatim i SSSR, postizali vanredno velike rezultate u brzini izvođenja napadnih operacija.

Upotreba atomskog oružja i masovno dejstvo tenkovskih i mehanizovanih jedinica, uneće još više dinamičnosti u vođenje borbenih dejstava. U nekim slučajevima već se pokazalo da su čak i tenkovske jedinice prespore za blagovremenu eksploataciju učinka atomskog oružja, pa velike sile teže da i deo kopnenih snaga osposobe za vazdušni transport, što im, uz postojeće vazdušnodesantne snage, omogućava širu primenu vazdušnih desanata većih razmera.

Sve to nalaže braniocu da svoje planove i organizaciju odbrane uskladi sa zahtevima borbe protiv masovnog napada oklopnih jedinica, tj. da svoj borbeni raspored postroji tako da bude sposoban za neposrednu borbu protiv mase neprijateljevih tenkova. Jer, u eventualnom budućem ratu za branioca će svaka borba imati karakter protivoklopne borbe, ne samo kad su u pitanju tenkovske ili mehanizovane snage nego i sve druge koje bi napadale zemljištem koje je prohodno za tenkove.

¹ Imaju se u vidu i druge reperkusije izazvane pojavom tog oružja, ali one za ova razmatranja nemaju značaja.

U eventualnom budućem ratu biće vrlo različitih uslova u kojima će branilac voditi protivoklopnu borbu. Najteži će biti oni u kojima će jedinice branioca na pravcu prolaznom za tenkove voditi borbu protiv napadača zasićenog oklopnim sredstvima.

Prodor napadačevih oklopnih snaga duž pojedinih pravaca sprečavaće se frontalnim otporom određenih jedinica koje bi se oslanjale na manje ili više fortifikacijski utvrđene položaje po dubini odbrambene zone. Pri tom je važna solidna organizacija vatrenog sistema i puno korišćenje svih protivoklopnih sredstava radi nanošenja što većih gubitaka napadačevim oklopnim sredstvima. Širokom primenom raznovrsnog zaprečavanja duž pravaca i međuprostorima, na čemu je potrebno maksimalno angažovati inženjerske i sve druge jedinice, usporavao bi se tempo napada i omogućavalo vatrenim sredstvima branioca da što duže dejstvuju po napadaču i nanose mu veće gubitke. Zbog toga postavljanje minskih, izrada fortifikacijskih i podešavanje prirodnih prepreka ima veliki značaj za organizovanje uspešne protivoklopne borbe u odbrani. Za te radove, zavisno od situacije, može se angažovati i stanovništvo, što će bitno doprineti jačanju ovog elementa protivoklopne borbe.

Odbrana tih pravaca oslanjala bi se na pojedine delove jače utvrđenih odbrambenih pojaseva preko kojih vode njihove ose, a gde se sužava zemljište koje je prolazno za tenkove pa se može zaprečiti i tući unakrsnom vatrom sa pogodnih bočno postavljenih zemljišnih objekata. Jedinice branioca postavljene na te objekte bile bi u povoljnijem položaju, jer su uslovi za upotrebu napadačevih oklopnih jedinica na takvom zemljištu teži. Napadač bi morao da odbaci ove jedinice sa njihovih položaja pre nego što produži dalje dejstvo zemljištem koje je prolazno za tenkove a koje one brane svojom vatrom.

U odbrani pravaca čija je prohodnost za napadačevu tehniku ograničena i kanalisana, vrlo je važno da branilac koristi svaku pogodnost za ofanzivna dejstva. Mogućnost za takva dejstva branilac će imati, na primer, kada se razvuku napadačevi napadni klinovi i njegovo dejstvo kanališe užim pravcima, kada efikasnost napadačevih oklopnih snaga ne može doći do punog izražaja, pa nastane zastoj i sl. U tim situacijama braniocu će se pružati mogućnost aktivnih dejstava u nedovoljno zaštićene bokove napadačevih jedinica, kada (posebno u nepovoljnim vremenskim uslovima — magle, noć i dr.) i napadi manjih razmera ali na više mesta, prepadi, zasede i sl. mogu dati velike rezultate.

Dejstva u neprijateljevoj pozadini po komunikacijama, rezervama, snabdevačkim kolonama itd. radi paralisanja napada oklopnih snaga neprijatelja na frontu sastavni su elemenat protivoklopne borbe. Ta dejstva mogu znatno narušiti snabdevanje, što napadačevu tehniku čini »neupotrebljivom«. Kao ilustraciju navodimo da za jedan tenkovski puk sa oko 100 tenkova, 60 oklopnih transportera i 600 ostalih vozila, dnevne potrebe samo u gorivu iznose preko 40 tona, tj. marševska kolona dužine oko 2,5 km, dobre komunikacije, neometan saobraćaj i sl. Takva kolona je izvanredan cilj za napad bratiočevih snaga raspoređenih oko komunikacije kojom se ona kreće. Samo ometanje i usporavanje saobraćaja — već znatno slabi udarnu moć napadača, a odlučnija dejstva mogu ga lišiti snabdevanja i za duže vreme paralisati njegovu tehniku. S obzirom na količinu potreba u

snabdevanju municijom, hranom i sl. taj problem je za napadača još složeniji. Jedinice branioca koje bi djelovale po napadačevim snabdevačkim kolonama, odnosno oklopnim snagama nesnabdevenim ili slabije snabdevenim bile bi u znatno povoljnijem položaju od onih koje bi se frontalno branile. One imaju više mogućnosti za manevrisanje, jer drže inicijativu u svojim rukama, biraju vreme i objekte napada, način dejstva i dr.

Neprekidna kontrola čitave teritorije, čvrsta veza sa narodom i njegova puna aktivnost u borbi biće stalna povoljna okolnost za sadejstvo taktičkih jedinica i pružanje uspešnog otpora napadačevim oklopnim snagama. Stanovništvo može dati značajan doprinos protivoklopnj borbi u pripremanju komunikacija za lakši manevr naših snaga, odnosno za njihovo rušenje i onesposobljavanje radi usporavanja dejstva i otežavanja manevra napadačevim oklopnim i drugim snagama.

Povoljna okolnost za izvođenje protivoklopne borbe je i relativno slaba prohodnost naše zemlje za tehniku. Poznato je da na 100 km² naše teritorije ima svega 35 km svih puteva. To znači da je ona u znatnom delu slabije prohodna, što otežava kretanje i manevrisanje velikih tenkovskih formacija.

Te opšte povoljne okolnosti ne umanjuju složenost organizovanja i vođenja protivoklopne borbe u okviru taktičkih jedinica, a posebno ne pri frontalnim dejstvima i u početnoj fazi rata, kada će po pravilu i silina udara napadača biti najjača (što ne znači da napadač neće biti u mogućnosti da i u kasnijoj fazi rata vrši jače udare). One će se morati osloniti prvenstveno na sopstvene snage, računati sa punom snagom napadača i u protivoklopnj borbi angažovati sve elemente svog borbenog poretka. Celokupna odbrana tih jedinica treba da bude protivoklopna, odnosno svaki njihov deo mora biti sposoban da se samostalno bori protiv neprijateljevih tenkova, da ih uništava i zaustavi. Svi ti pojedinačni otpori slivali bi se u zajednički otpor, u celishodnu i povezanu protivoklopnju borbu kompletne taktičke jedinice. U vezi s tim, opštevojni komandanti moraju kroz čitav organizacioni proces i svojom odlukom posvetiti naročitu pažnju protivoklopnj borbi i obezbediti sinhronizovanu upotrebu svih elemenata borbenog poretka.

MOGUĆNOSTI PROTIVOKLOPNOG NAORUŽANJA

Nužno je da branilac u protivoklopnj borbi angažuje sve svoje snage, jer su jedinice savremenih armija mahom dobro opremljene oklopnim sredstvima. Angažovanje svih snaga u protivoklopnj borbi moguće je, pošto taktičke jedinice raspolažu brojnim i raznovrsnim protivoklopnim naoružanjem.

Količina protivoklopnih sredstava u četi, bataljonu i puku znatno je veća nego što je bila u odgovarajućim jedinicama u drugom svetskom ratu, kada su pešadijske jedinice imale u svom sastavu manje artiljerijskih oruđa, a sredstva za blisku protivoklopnju borbu tek su se pojavila i krajem rata redovnije počela uvoditi u naoružanje. Protivtenkovske puške i nešto kasnije pancerafausti (kod Nemaca) i bazuke (kod Engleza i Amerikanaca) bila su slaba i malobrojna sredstva za efikasnije suprotstavljanje kvalitetnijim tenkovima (»tigrovima« i T-34), pa su težište borbe protiv tenkova nosile specijalne artiljerijske jedinice i sami tenkovi. PAK-ovi (topovi

76 mm) kod Nemaca i ZIS-ovi (M-42) kod Rusa bili su glavni predstavnici protivoklopnih artiljerijskih oruđa u drugom svetskom ratu.

Artiljerijske jedinice i danas imaju značajnu ulogu u protivoklopnj borbi, ali su se u masovno razvila i druga protivoklopna sredstva i neka od njih integrirana u sve jedinice. Npr., dok je u drugom svetskom ratu bataljon imao 2 protivtenkovska topa malog kalibra i kasnije svega nekoliko ručnih reaktivnih bacača (RB), danas već četa ima do 15 RB, nekoliko bestrzajnih topova i druga protivoklopna sredstva u mnogo većem broju. Današnja nemačka oklopna grenadirska divizija ima u svom sastavu oko 3.600 pancersfausta, tj. 1 pancersfaust na oko 4 vojnika, dok ih na početku II svetskog rata uopšte nije imala. U svim armijama ogromno je porastao broj sredstava za blisku borbu protiv oklopa, naročito RB, bazuka i tromblona. Pojava novih efikasnijih protivoklopnih sredstava (pt raketa) nameće zaključak da je porast broja i kvaliteta tenkova i oklopnih transportera praćen odgovarajućim porastom broja i kvaliteta sredstava za protivoklopnju borbu.

Da bismo sagledali mogućnosti određene jedinice u protivoklopnj borbi moramo uzeti u obzir sva njena protivoklopna sredstva. Količina tenkova i drugih oklopnih vozila koje ta jedinica može da uništi izračunava se na osnovu broja i kvaliteta njenih protivoklopnih sredstava. Iskustvo iz drugog svetskog rata pokazuje da jedno artiljerijsko oruđe u borbi može prosečno da uništi 1—2 tenka, a 4 RB — 1 tenk. Prema tome, jedna taktička grupa koja, na primer, u svom sastavu ima 24 do 36 artoruđa i oko 100 RB može tim artiljerijskim oruđima da uništi 24 do 36, odnosno 48 do 72 tenka, a ručnim bacačima 25 tenkova, odnosno ukupno 49 do 61 ili 73 do 97 tenkova, a oklopnih transportera 3 do 4 puta više. Međutim, tako izgleda samo u teoretskim razmatranjima. U praksi je to najčešće sasvim drukčije. Naime, ovakve rezultate bilo bi moguće postići samo pod vrlo povoljnim uslovima: da je protivoklopna borba blagovremeno i potpuno organizovana, da je postignuto maksimalno iznenađenje i da do početka dejstva ni jedno sredstvo nije uništeno. Teško je obezbediti situaciju u kojoj bi se stekli svi ti uslovi, mada se ponekad mogu ostvariti i znatno veći rezultati, naročito kad se postigne puno iznenađenje.

Normalno je očekivati da će svaka braniočeva taktička jedinica u manjoj ili većoj meri biti tučena atomskim udarima, klasičnom artiljerijom i avijacijom pre početka i u toku napada, pa treba računati sa delimičnim gubicima protivoklopnih sredstava pre nego što ona stupe u borbu. Gubici će zavisiti od niza okolnosti pa mogu biti vrlo različiti. Često jedinica deo svojih protivoklopnih sredstava neće moći neposredno angažovati u protivoklopnj borbi zbog nemogućnosti manevra sa tim sredstvima i raznih drugih okolnosti. Na primer, nekada će deo protivoklopnih sredstava morati da se angažuje za tučenje neprijateljske pešadije, vazdušnog desanta i za druge zadatke. Efikasnost ovih sredstava u borbi smanjivaće otežano osmatranje, zadimljavanje i slično.

Međutim, i napadač neće uvek napadati u za njega najpovoljnijim uslovima i on će trpiti gubitke u ljudstvu i sredstvima od avijacije, atomskih projektila i drugih sredstava branioca, a deo njegovih sredstava neće doći do izražaja zbog karaktera zemljišta, kvarenja mašina, nepovoljnih uslova za osmatranje itd. Zato mogućnosti oklopnih snaga u napadača, zavisno od raznih uslova, treba umanjiti u odgovarajućoj meri.

Ako bismo pomenute mogućnosti taktičke grupe u protivoklopnoj borbi smanjili čak i za $1/2$ — ona je još uvek sposobna da se svojim sredstvima uspešno suprotstavi napadaču čiju bi udarnu moć činilo 25 do 30, odnosno 35 do 50 tenkova. Uz široke mogućnosti zaprečavanja i primene priručnih sredstava, ovaj zaključak izgleda još realniji, a pod uslovom da ta jedinica nije jače zahvaćena eventualnim atomskim udarom.

U drugom svetskom ratu pošto izgubi 50% svojih tenkova svaki napadač je odustajao od daljeg napada. Istina, na ovo iskustvo sada treba gledati nešto drukčije: prvo, veliki broj oklopnih transportera u znatnoj meri može zameniti tenkove i obezbediti produženje napada i, drugo, ostatak napadačevih tenkova (čak i kad bi gubici iznosili nešto više od polovine), uz efikasnu avio i atomsku podršku može da produži napad.

Na osnovu toga, može se dati opšti zaključak da taktičke jedinice mogu ispoljiti znatnu upornost u izvođenju protivoklopne borbe i u najnepovoljnijim uslovima. Svaka povoljna okolnost (slabija prohodnost zemljišta, šira primena zaprečavanja i priručnih sredstava, podrška vlastite avijacije, dejstvo snaga u pozadini napadača i sl.) samo će pojačati njihovu žilavost u protivoklopnoj borbi.

PROTIVOKLOPNA SREDSTVA I ŠIRINA FRONTA ODBRANE

Širina fronta odbrane određene taktičke jedinice biće uslovljena raznim okolnostima među kojima će u budućem ratu i njene mogućnosti za protivoklopnu borbu imati važnu ulogu, kao i karakter zemljišta u odnosu na mogućnosti napada oklopnih vozila. Na slabije prolaznom zemljištu moguće je braniti širi front jer je tamo i mogućnost upotrebe oklopnih vozila u napadu manja.

Dok je ranije presudan elemenat za procenu borbenih mogućnosti jedne jedinice bila njena sposobnost za vođenje protivpešadijske borbe sada ta uloga prelazi na pripremljenost jedinice za protivoklopnu borbu. U prošlosti su rastojanja između odeljenja i vodova bila uslovljavana mogućnošću efikasne vatre puškomitraljeza i minobacača, između četa ili bataljona — mogućnošću efikasne vatre mitraljeza i artiljerije manjih kalibara, a između pukova — mogućnošću vatre artiljerije za podršku. Kao nov element pojavilo se atomsko oružje koje je raznovrsnom snagom svoga dejstva uslovlilo stvaranje većih međuprostora. Međutim, ti međuprostori ne smeju biti i praznine pogodne za prodor napadačevih oklopnih vozila. Ako se polazi od toga da će svaka odbrana na ravničastom i manevarskom zemljištu, u principu, biti prvenstveno protivoklopna, onda bi širinu fronta odbrane trebalo uslovljavati i brojem raspoloživih protivoklopnih sredstava, polazeći od mogućnosti njihovog dejstva po frontu.

Borbene mogućnosti atomskog oružja diktiraju potrebu da, radi čuvanja sopstvenih jedinica, međuprostori budu što veći. Međutim, njihovom neograničenom širenju suprotstavlja se potreba kompaktnosti odbrane i njene sposobnosti da zaustavi napadačeve oklopne jedinice. Pri određivanju širine fronta odbrane bilo koje taktičke jedinice treba imati u vidu i potrebu za stvaranje određene dubine odbrane, jer odbrambeni rejon mora biti posednut po čitavoj dubini. Međuprostori, takođe, treba da su obezbeđeni i po određenoj dubini u protivoklopnom smislu da bi se ostvarila potrebna žilavost odbrane.

Da bismo realno odredili širinu fronta koju može da brani određena taktička jedinica, moramo početi od broja i kvaliteta njenih protivoklopnih sredstava. Pretpostavimo da jedna taktička jedinica raspolaže sa 40 do 150 artiljerijskih oruđa i 100 do 500 reaktivnih ručnih bacača. Da bismo obezbedili punu efikasnost tih oruđa u protivoklopnj borbi, najveće rastojanje između njih po frontu može biti: za artiljerijska oruđa jedna polovina, a za ručne bacače jedna četvrtina daljine njihovog uspešnog dejstva po tenkovima. Polazeći od toga, širina fronta koji bi mogla da brani ta jedinica bila bi: 40 artiljerijskih oruđa $\times$ 400 metara = 16.000 metara + 100 ručnih bacača $\times$ 50 metara = 5.000 metara, što ukupno iznosi 21.000 metara; ili $150 \times 400 = 60.000 + 500 \times 50 = 25.000$ metara, što ukupno iznosi 85.000 metara. To znači, da bi se protivoklopna sredstva te jedinice mogla rasporediti na frontu širine 21.000 do 85.000 metara.

Odnos širine i dubine odbrambenog rejona taktičkih jedinica poseban je problem. Ne razmatrajući ga detaljnije, uzećemo kao načelo da je taj odnos kod nižih taktičkih jedinica koje se brane u sklopu većih jedinica 1 : 1 ili nešto veći u korist dubine. To će uvek zavisiti od konkretne situacije, pa možemo uzeti da će $\frac{1}{2}$ sredstava biti raspoređena na prvim položajima, a $\frac{1}{2}$ u dubini odbrane. Time se stvarna širina fronta odbrane za navedenu taktičku jedinicu smanjuje na $\frac{1}{2}$, odnosno na 10.500 ili 42.500 metara. Potrebno je imati u vidu još i to da artiljerija za podršku nije namenjena specijalno za borbu protiv oklopnih i mehanizovanih jedinica i da je oko 10% protivoklopnih sredstava namenjeno za manevrisanje u protivoklopnj borbi, pa ne dolazi u obzir njihov »linijski« raspored. Zato se može reći da su i ove mogućnosti još za oko 15% do 20% manje, pa se stvarne mogućnosti te taktičke jedinice svode na 8 do 9 odnosno 32 do 34 km.

Ove mogućnosti mogu se nešto povećati proširenim rastojanjima između jedinica, ali to ne može bitno uticati na datu širinu fronta.

Širina fronta odbrane koja se u protivoklopnom smislu može obezbediti određenim sredstvima zavisi i od procene sa koliko oklopnih snaga napadača treba računati. Ako se uzmu u obzir jače snage, potrebno je grupisati sredstva da bi im se mogao dati efikasan otpor. Pošto tako grupisanim snagama napadač atomskim udarom može naneti veće gubitke, njihovim rasporedom i grupisanjem po frontu izlažemo se velikom riziku. Zato rasporedom odgovarajućeg dela tih sredstava po dubini, u skladu sa karakterom zemljišta, možemo obezbediti žilavost protivoklopne odbrane. Ova računica je data kao da je cela odbrambena zona prohodna za tenkove, što će biti vrlo redak slučaj. Na slabije prohodnom terenu i zbog potrebe ekonomisanja protivoklopnim sredstvima pri proračunavanju mogućnosti određene količine tih sredstava, treba imati u vidu samo delove odbrambene zone prohodne za tenkove; za odbranu ostalih delova, na kojima može dejstvovati samo pešadija, proračunavati mogućnosti streljačkog i drugog naoružanja koje će biti angažovano za njihovu odbranu.

Ovakvo prilaženje određivanju širine fronta ne znači da protivoklopna sredstva treba raspoređivati po šablonu, linijski i pritom se strogo pridržavati $\frac{1}{2}$ odnosno $\frac{1}{4}$ uspešnog dometa oruđa. Taktički zahtevi nalažeće potrebu njihovog većeg grupisanja na najugroženijim mestima, posebno duž komunikacija. To znači da će najčešće u okviru taktičkih jedinica gro protivoklopnih sredstava biti koncentrisan u okviru položaja

jedne ili dve pešadijske čete koje brane najosetljivije rejone. U odgovarajućoj meri to isto važi i za veće taktičke jedinice. Tako će se stvarati veći međuprostori u okviru jedinica i između njih koji su posebno osetljivi na manevarskom i prolaznom zemljištu, pa je njihovoj kontroli potrebno posvetiti posebnu pažnju. Nekada će biti dovoljno da se oni dobro zapreče (prepreke, minska polja i sl.) i eventualno kontrolišu vatrom artiljerije za podršku. U nekim situacijama grupe boraca snabdevenih raznim sredstvima za blisku borbu mogu odigrati vrlo važnu ulogu u protivoklopnom obezbeđenju međuprostora, a takođe treba predvideti intervenciju protivoklopnih odreda, tenkova, avijacije i sl.

Ovom proračunu može se zameriti da je zasnovan na statičnoj odbrani. Međutim tako se ne misli. Gro protivoklopnih sredstava pogodan je i namenjen za manevrisanje, a naročito ručni reaktivni bacači i bestrzajni topovi. Pokretni elementi protivoklopne borbe, zavisno od grupisanja napadačevih oklopnih sredstava, mogu na ugroženom pravcu da pojačaju mogućnosti tamo raspoređenih protivoklopnih sredstava. To, možda, znači da u detaljnom proračunu pokretne elemente protivoklopne borbe treba isključiti iz ovog računa i dati ih kao rezervu koja će u toku borbe pojačavati protivoklopnu odbranu određenog pravca, zatvarati breše nastale usled atomske eksplozije i popunjavati gubitke. Ovom napomenom želi se još jedanput ukazati da u organizovanju protivoklopne borbe ne sme biti šablona ali ni odsustva odgovarajuće računice.

Mogućno je u okviru svake pešadijske čete povećati broj boraca sposobnih da ratuju ručnim bacačima i organizovati posebne grupe vojnika koji bi se specijalno obučili za dejstva po tenkovima (zasede i dr.). Po pravilu, u okviru taktičkih jedinica ne bi smelo biti ni jednog vojnika koji ne bi bio upoznat sa najefikasnijim načinom upotrebe formacijskih sredstava i priručnog materijala za borbu protiv tenka, oklopnog transportera i drugih motornih vozila. To su realni zahtevi, a njihovu nužnost ničim ne treba dokazivati. Poznato je da smo u toku NOR-a raspolagali sa vrlo ograničenom količinom protivoklopnih sredstava, a ipak su mnoge naše jedinice postigle značajne rezultate u borbi protiv neprijateljevih tenkova. Npr. 6. divizija je u toku operacije »Vajs — 1« uništila ili zaplenila 10 nepr. tenkova, a 7. divizija je u istoj operaciji sa zaplenjenim protivtenkovskim puškama uništila ili oštetila više nepr. tenkova. Efikasnost grupa boraca specijalno uvežbanih i opremljenih za protivoklopnu borbu, naročito će biti velika na bokovima napadačevih klinova, u pozadini, noću i pri slaboj vidljivosti i na zemljištu na kome napadač neće moći masovno da upotrebi svoje oklopne jedinice.

Ovakvo prilaženje problemu protivoklopne borbe i ulozi svakog vojnika, ili borca van vojnih formacija, za nas je važno i sasvim opravdano. Neizmerna moralna snaga našeg čoveka, njegova puna spremnost da brani svoju socijalističku domovinu, hrabrost i patriotizam, nezamenljiva su podloga primeni masovne borbe protiv svakog napadača, pa i onoga »uvučenog« u oklop.

Pukovnik

Ernest MEZGA

TENDENCIJE RAZVOJA SREDSTAVA ZA NAPAD IZ VAZDUHA

Naučno-tehnička dostignuća omogućila su da se ratna tehnika u toku i posle drugog svetskog rata popne na vrlo visok nivo i da se stvore uslovi za razvoj novih i još efikasnijih borbenih sredstava. U manje-više stalno zategnutoj međunarodnoj situaciji, kada se svet povremeno nalazi na samoj ivici rata, tekovine nauke i tehnike stavljaju se prvenstveno u vojnu službu, a vojnostrategijski zahtevi, posebno kod ekonomski najjačih zemalja, umnogome su glavni pokretač i regulator daljih napora da se nađu nova još efikasnija ratna sredstva. Prema tome, objektivno postoje povoljni uslovi za dalje i još brže usavršavanje ratne tehnike. Praćenje novina i blagovremeno uočavanje tendencija u oblasti razvoja borbenih sredstava potrebno je svima radi prilagodavanja svojih mogućnosti i načina borbenih dejstava uslovima koje stvara najnovija ratna tehnika. To je posebno važno za zemlje koje ne mogu ići ukorak sa tehnički najrazvijenijim zemljama u pogledu snabdevanja svojih armija savremenom ratnom tehnikom.

Opšta karakteristika savremenog razvoja ratne tehnike je stalno usavršavanje i sve masovnije uvođenje u naoružanje atomskih i raketnih borbenih sredstava, kao i vanredni uspesi u tehničkom razvoju avijacije i sve masovnijoj primeni oklopnih snaga i motora u sastavu armija. Naporedo sa ogromnim jačanjem vatrene moći ide i povećanje manevarske sposobnosti jedinica na bojištu. Vrlo veliki uspesi postignuti su na polju elektronike i oni su bili od vanrednog, a negde i presudnog značaja za razvoj i usavršavanje savremenih borbenih sredstava, posebno za brz razvoj i usavršavanje avijacije i drugih savremenih sredstava za napad iz vazduha.

Stvorene su tehničke mogućnosti da se atomska borbena sredstva ogromne rušilačke snage lansiraju vanrednom brzinom na najvažnije, pa i najudaljenije, ekonomsko-strategijske objekte protivnika. U eventualnom ratnom sukobu verovatno bi došlo do masovne upotrebe nuklearnog i termonuklearnog oružja i savremenih sredstava za napad iz vazduha. Dostignuća u razvoju tih sredstava izmenila su neka osnovna načela organizovanja i izvođenja borbenih dejstava svih vidova i rodova. Sadašnja dostignuća i tendencije daljeg razvoja savremenih sredstava za napad iz vazduha imaju, ako ne jedini, svakako presudan, uticaj na organizaciju sistema, dalji razvoj i način dejstva svih elemenata protivvazdušne odbrane u celini.

Veliki napredak u razvoju savremenih sredstava za napad iz vazduha, prvenstveno raketnog oružja i transportne avijacije, uz mogućnost široke primene atomskih borbenih sredstava, nametnuo je zahtev za organizovanje

odbrane od napada iz vazduha ne samo od avijacije, nego prvenstveno od dejstva atomskih sredstava, raketnog oružja i vazdušnih desanata. Čisto »avijacijski problem« prerastao je u »opšte vazdušni« koji se, kompleksno uzet, ne tiče samo jednog vida ili roda nego predstavlja opštevojni problem i pored toga što je savremena protivvazдушna odbrana sposobna da vodi krupna operativno-strategijska dejstva samostalno i u sadejstvu sa drugim vidovima oružanih snaga.

Efikasno iskorišćavanje snažnog učinka atomskih borbenih sredstava u napadu ponegde se neće moći blagovremeno postići ni sa oklopnim jedinicama, jer one u pojedinim situacijama mogu biti prespore za izvršenje ovih zadataka. Zbog toga će, radi obezbeđivanja potrebnog tempa dejstva u napadu, sve češće biti potrebno izvoditi »udare živom silom« iz vazduha. U tome danas i treba gledati suštinu i značaj vazdušnih desanata.

Poseban uticaj na karakter operacija i taktičkih borbenih dejstava imaće savremena sredstva za napad iz vazduha. Zbog toga je pojam masiranja snaga na težištima operativno-taktičkih dejstava dobio nov sadržaj u tome što se pod njim podrazumeva prvenstveno koncentracija velike količine vatre, a ne i nagomilavanja žive sile i tehnike. Znatno povećane mogućnosti manevra vatrom i istraživanja težišta borbenih dejstava veoma snažnim vatretnim udarima umnogome su smanjile razliku između napada i odbrane. Znatno je porasla mogućnost i potreba aktivnih dejstava u odbrambenim operacijama. Omogućene su vrlo brze promene situacije. Naime, ukoliko i branilac raspolaže savremenim sredstvima za nanošenje atomskih udara, napadač vrlo brzo može imati velike gubitke i biti lišen svog preimućstva. Otuda iznenađenje u borbenim dejstvima igra mnogo značajniju ulogu nego ranije. Zbog mogućnosti nanošenja snažnih jednovremenih udara po celoj dubini protivničkog rasporeda (što i jeste jedna od osnovnih karakteristika savremenih operacija) umnogome je porastao značaj i povećan obim izviđanja radi otkrivanja odgovarajućih ciljeva, kao i maskiranja i drugih mera inženjerskog obezbeđenja u svim vidovima borbenih dejstava.

Raketno naoružanje predstavlja danas najefikasnije sredstvo za napad iz vazduha. Svojim dometom, brzinom i plafonom leta ono je daleko bolje od svih sredstava iste namene i sposobno je da prenese velike količine atomskog ili klasičnog eksploziva do ciljeva na neograničenim daljinama. Ona je danas jedno od osnovnih sredstava strategije a sve se više primenjuje i u posrednoj i neposrednoj podršci operativno-taktičkih dejstava na kopnu i moru.

Evo nekih karakteristika raketnog oružja iz grupe zemlja—zemlja, odnosno projektila namenjenih za dejstvo po ciljevima na kopnu, prema jednoj od usvojenih podela na projektele malog, srednjeg i velikog dometa.

Projektili malog dometa su oni čiji je domet do 60 km, brzine leta do oko 2,5 maha, vrhunac leta oko 15 km, obično bez sistema za vođenje u toku leta. Obično ih nazivaju i taktičkim projektilima.

Projektili srednjeg dometa su oni čiji je domet do 500 km, brzina leta od 2 do 5 maha, vrhunac leta do 200 km, sa sistemom za vođenje pomoću radarskog snopa ili inercijalno.

Projektili velikog dometa imaju domet od 500 do 15.000 km, brzinu leta i do 30 maha, vrhunac leta preko 1.000 km sa sistemom za navođenje, po najnovijem, pomoću zvezda — astronomski. Za njih je usvojen i naziv »interkontinentalni projektili«.

Velika brzina čini projektil teško uočljivim i zato vrlo sigurnim u toku leta. Odvajanje glave sa eksplozivnim punjenjem od tela rakete u toku leta čini je malim ciljem koji se vrlo teško uočava na ekranima radara, što onemogućava uspešno dejstvo protiv nje. Posebno treba istaći preciznost raketnog oružja u dejstvu. Kod balističkog projektila V-2 iz II svetskog rata rasturanje po pravcu iznosilo je 6 do 7%, dok je kod savremenih projektila rasturanje po pravcu i daljini znatno smanjeno. S obzirom na prirodu i veličinu ciljeva za koje su namenjena ova sredstva i snagu njihovog učinka koji se meri desetina i stotinama kilotona ili megatona, manje rasturanje i nema praktičnog značaja.

Glomaznost lansirnih uređaja i radiolokacionog sistema za vođenje projektila i kontrolu njihovog leta, uz postojanje vrlo velikih mogućnosti izviđanja i otkrivanja ciljeva, čini ta sredstva jako osetljivim. U težnji da se obezbedi nadmoć u ovim sredstvima i izbegnu gubici od udara po rampama i njihovim bazama, usmeravaju se naponi na sve veće oslobođenje raketnih projektila od lansirnih rampi na zemlji. Zbog toga se mogu očekivati sve šire mogućnosti za lansiranje raketa i projektila sa aviona i podmornica, čime se postiže maksimalna pokretljivost sredstava za lansiranje i omogućava njihova znatno bolja zaštita pre upotrebe. Užurbani rad na studiji projektila *Bullpup*, za lansiranje sa aviona, čiji bi domet bio oko 800 km (ovo je zasad van dometa najsavremenijih protivavionskih raketa) i poznati projektil *Polaris* koji se lansira sa podmornice bez izronjavanja, govore o tendenciji razvoja raketnih sredstava. Naporedo se radi na daljem usavršavanju lansirnih uređaja na zemlji i, posebno, na povećavanju njihove pokretljivosti. Na primer, projektil srednjeg dometa *Regulus* ima lansirne rampe relativno dobre pokretljivosti. Za lansirne uređaje raketnih sredstava operativno-taktičke namene (malog dometa) postignuta je uglavnom zadovoljavajuća pokretljivost na bojištu.

Sve raznovrsnija i masovnija primena raketnog oružja kao sredstva za napad iz vazduha nameće sve novije i teže probleme odbrani nacionalne teritorije, gotovo nezavisno od njene veličine i geografskog položaja, i obezbeđenju borbenih dejstava. Protivvazдушna odbrana (PVO) se zbog toga našla pred nizom vrlo teških problema u pogledu mogućnosti i efikasnog obezbeđenja od dejstva raketnog oružja. Donedavno je jedino moguće protivdejstvo bilo direktno dejstvo po neprijateljevim bazama i rampama za lansiranje, što u osnovi nije dejstvo protivvazdušne odbrane, i široka primena mera i postupaka protivvazdušne zaštite. Smatralo se da će efikasno sredstvo protivvazdušne odbrane u borbi protiv raketa biti protivraketni projektil (antiraketa). Po svemu izgleda da je to još u fazi studija. Međutim, već se uveliko radi na ispitivanju projektila koji bi leteli na vanredno velikim visinama (kosmičke rakete). Njihov let u kosmičkim visinama mogao bi trajati i više dana pre nego što bi bili dirigovani na cilj. Vanredni uspesi leta ljudi u kosmos potvrđuju da bi se to moglo prilično brzo ostvariti, ako nije već i ostvareno. Takođe se pokušava da se do-

bije dirigovani projektil na atomski pogon koji bi leteo na vrlo malim visinama. Letom projektila na vanredno velikim ili vrlo malim visinama sistem radarskog osmatranja bio bi doveden u još težu situaciju u pogledu mogućnosti otkrivanja i praćenja leta protivničkih raketa. Sve to navodi na zaključak da se uskoro neće raspolagati aktivnim sredstvima protivvazdušne zaštite sposobnim za uspešno dejstvo protiv raketa — projektila, pa je zasad i dalje jedina mogućnost zaštite aktivno dejstvo po neprijateljevim raketnim bazama i skladištima atomskih borbenih sredstava. Zbog nemogućnosti uspešne zaštite, ma koliko to izgledalo paradoksalno, objektivno su se u najtežoj situaciji našli oni koji su većim gomilanjem atomskih i raketnih sredstava mislili da obezbede sebi potpunu strategijsku premoć, slobodu akcije i uspeh u eventualnom ratu.

Avioni-rakete i automatski aerostati (slobodni baloni) su bespilotna sredstva za napad iz vazduha. Avioni-rakete su sličnih osobina kao i savremeni avioni sa pilotom, ali imaju i neke tehničke nedostatke: pravolinijski let, konstantnu brzinu, relativno ograničen dolet (oko 1.000 km), pa im se savremena protivvazdušna odbrana može prilično uspešno suprotstaviti. Zbog toga nemaju naročitu perspektivu u pogledu primene u ratu. Vazdušni automatski aerostati mogu biti dosta efikasno sredstvo za izazivanje požara i trovanje zemljišta na većim prostranstvima. Mada se na prvi pogled čini da im se može lako suprotstaviti, ne treba gubiti iz vida da se ti baloni vrlo teško otkrivaju na ekranima radara i da bi njihovo obaranje — uništavanje bilo korisno samo nad teritorijom neprijatelja. Zbog toga ne treba potcenjivati složenost dejstva protiv vazdušnih aerostata, kao ni opasnost od njih, pogotovo u uslovima vazdušne nadmoćnosti neprijatelja i ograničenih mogućnosti sopstvene protivvazdušne odbrane.

Usavršavanje raketnog oružja nije umanjilo napore za dalji razvoj avijacije. Znatno su povećane brzine, visina, nosivost i daljina leta, a smanjena je osetljivost savremenih aviona. Savremeni bombarderi lete nadzvučnim brzinama i na visinama od preko 15.000 metara. Bombarder B-58 triput je brži od najbržeg lovca sa klipnim motorom, a plafon leta mu je dvaput veći. Daljina leta savremenih bombardera strategijske namene dostiže oko 15.000 km. Čak se i bombarderi taktičke namene, uz popunu gorivom za vreme leta, mogu upotrebiti za daljna bombardovanja. Bombarderi mogu nositi najjača atomska borbeno sredstva, a savremeni transportni avioni nose oko 200 ljudi. I dalje se radi na povećavanju brzina, plafona leta i dometa bombardera i transportne avijacije. Prema nekim podacima, proučavaju se uslovi leta na visinama od 40.000 do 45.000 m. Ipak bi se moglo reći da neka naročito velika poboljšanja kod avijacije u odnosu na do sada postignuto ne treba očekivati. Pokušaji primene atomskog pogona kod bombardera izgleda da su već napušteni, što pokazuje da se u pogledu njihovog tehničkog usavršavanja došlo blizu krajnjih mogućnosti. Kao sredstvo strategijske namene, svakako će bombarderi sve više ustupati mesto raketnom oružju. Zahtev za sve većom primenom vertikalnog manevra u borbenim dejstvima dovodi do stalnog povećavanja broja transportnih aviona i helikoptera kod svih armija, uz poboljšavanje njihove nosivosti i doleta (Tu-114 nosi 110—120 putnika sa doletom 6.000—8.500 km; C-124 *Celobeneaster II* nosi 150 do 200 vojnika sa doletom do 9.000 km).

Primenom mlaznih motora, današnji lovački i lovačko-bombarderski avioni znatno su boljih mogućnosti nego oni iz drugog svetskog rata. Posebno se ističu njihove velike brzine koje prelaze 2 maha, povećan plafon i daljina leta. Međutim, povećavanje brzine uslovalo je povećavanje težine aparata i učinilo ih zavisnim od aerodroma sa betonskom poletno-sletnom stazom. Dalja je tendencija njihovog razvoja da se dobiju mlazni avioni sposobni za uzletanje sa poljskih (travnatih) aerodroma i sletanje na njih, pa čak i za vertikalno uzletanje sa nosača — katapulta, bez korišćenja aerodroma. Lovci tipa *Ranar*. X3-109 i *Konver-102* sposobni su da koriste travnate terene. Vršena su ispitivanja avionom tipa X-15 za poletanje i sletanje bez aerodroma; predviđena teoretska brzina ovog aparata iznosi, prema nekim podacima, do 10 maha, a plafon leta do 75.000 m. Interesantni su podaci za lovca tipa *Belix-2* koga do određene visine nosi bombarder B-50, a u letu postiže brzinu do 3 maha i visinu do 38.500 m. Ovi podaci su interesantni radi uočavanja napora i tendencija u daljem razvoju lovačke i lovačko-bombarderske avijacije.

Pored tendencije za sve većim povećanjem brzina i plafona leta, sve manje zavisnosti od aerodroma i vremenskih uslova, kod lovačke avijacije se uočava i sve veća osposobljenost za efikasna dejstva po ciljevima na zemlji. Lovci postepeno postaju lovci-bombarderi (čak mali bombarderi). Zbog relativno male težine »A« bombi taktičke namene, avioni relativno malih dimenzija, velikog taktičkog radijusa i brzine mogu da nanose jake vatrene udare, što nameće nove probleme i teškoće protivvazdušnoj odbrani, naročito u obezbeđivanju trupnih objekata na bojištu. Mogućnost korišćenja niskog leta čini protivvazdušnu odbranu još složenijom prvenstveno zbog vrlo malih mogućnosti savremenih radara da otkrivaju takve ciljeve. Zato se intenzivno radi na dobijanju specijalnih radara sposobnih za otkrivanje niskoletućih ciljeva, kao i na izradi radarskih stanica smeštenih na avionima, balonima i helikopterima, kako bi se što više umanjile teškoće u otkrivanju ciljeva u vazduhu. Takođe se neprekidno poboljšavaju taktičko-tehničke osobine lake protivavionske artiljerije: povećava se brzina praćenja cilja, brzina i tačnost gađanja, odnosno gustina vatre. Primenom elektronike i kod ovih sredstava, koristeći radarsko-računarske uređaje u sastavu lakih protivavionskih baterija, povećava se mogućnost automatskog praćenja cilja, nišanjenja i otvaranja vatre.

Da bi se sredstva za masovno uništavanje mogla upotrebiti iznenadno i efikasno, neophodno je da podaci o ciljevima budu tačni i brzo dostavljeni komandama za odlučivanje. Izviđačka avijacija sa sredstvima za izviđanje iz vazduha omogućava najbrže dobijanje podataka o protivniku. Stoga se danas naročita pažnja poklanja usavršavanju postojećih i izradi novih sredstava za izviđanje iz vazduha. (U 1955. godini u SAD 10% svih borbenih aviona bili su izviđački — *Aviation Week* — 1955). Za izviđanje iz vazduha, pored izviđačkih, delom se koriste i svi borbeni avioni, što čine naporedu sa izvršavanjem svojih osnovnih zadataka, zatim visinski automatski pokretni baloni i avioni bez pilota sa specijalnom opremom.

Strategijski izviđački avioni su uglavnom varijante teških i srednjih strategijskih bombardera sa velikim radijusom i specijalnom aparaturom koja im omogućava fotografisanje gotovo u svim vremenskim uslovima. Jedan od

savremenih tipova je avion RB-58 (varijanta B-58, maksimalna brzina 2.100 km/čas, plafon leta 21.000 m) sa 7 specijalnih automatskih foto-kamera i televizijskim vizirom za osmatranje rejona koji se snima. Za izviđanje objekata na bojištu u taktičkoj i operativnoj dubini koriste se izviđački avioni taktičke namene sa akcionim radijusom i preko 1.500 km. Većina tih aviona su takođe varijante lakih bombardera ili lovaca, samo sa manjim akcionim radijusom. Oni imaju uglavnom slične osobine kao i strategijski izviđački avioni. Tako, na primer, taktički izviđački avion RF-84F (brzina preko 1.000 km/čas, plafon leta oko 15.000 m, akcioni radijus do 4.000 km) sposoban je za automatska dnevna i noćna snimanja i za osmatranja snimanih rejona. Izviđačka avijacija ima vrlo velike mogućnosti snimanja. Prema nekim podacima, širina užeg pojasa snimanja pod uglom od 60° , sa visine od oko 10.000 m, u jednom letu dostiže oko 35 km, a pri brzinama od 1.000 km/čas snimi za jedan čas leta oko 35.000 km². Neki zemljišni rejonu na periferiji pojasa moraju se, eventualno, ponovo snimiti. Treba naglasiti da su kvalitet i jasnoća slike vrlo dobri.

Razvitak automatike i teleupravljanja doveo je do pojave i razvoja bespilotnih sredstava za izviđanje iz vazduha. Visinski automatski baloni imaju praktično neograničen akcioni radijus i u miru se povremeno puštaju za snimanje pojedinih rejona. Razmatraju se i mogućnosti primene dirigovanih projektila za strategijsko izviđanje. Jedan takav projektil upotrebljava se u SAD. Za aero-foto-izviđanje taktičke namene koriste se veći dirigovani avioni-mete. Ova sredstva se diriguju teleupraviteljem sa zemlje. Njihov akcioni radijus je oko 150 km, što je dovoljno za izviđanje taktičke i bliže operativne dubine. Tako je, na primer, u upotrebi aparat RP-71 za snimanje sa visine od oko 7.000 m.

Mada su do sada postignuti krupni uspesi u razvoju sredstava za izviđanje iz vazduha, a posebno u pogledu usavršavanja fototehnike, još uvek se mnogo radi na njihovom daljem razvoju, pri čemu se zapažaju sledeće tendencije: ide se na stvaranje specijalnih izviđačkih aviona koji bi istovremeno, a posebno za strategijska izviđanja, predstavljali ne male foto-laboratorije. U ovom pogledu se ide i na razvoj izviđačkih aviona taktičke namene, sa težnjom daljeg povećavanja plafona i daljine leta i usavršavanja foto-snimanja. Prvostepeni značaj dobija brzina predaje podataka na komandno mesto, radi čega su aparati opremljeni elektronskom opremom za direktnu predaju slike cilja na vrlo velikim odstojanjima (putem televizije, foto-telegrafom i slično). Najnovija dostignuća na polju fotografisanja omogućavaju da se i u foto-tehnici široko primenjuje elektronika. Takozvana »evapografija« (fotografisanje na bazi elektronike) omogućava da se sa infracrvenim zracima dobije slika na masnom filmu tako da se može posmatrati golim okom ili predavati putem televizije. Elektrofotografija koristi hartiju koja je pokrivena slojem specijalne smole na kojoj se stvaraju električni naboji. Slike dobijene na taj način po kvalitetu su iznad proseka slika snimljenih televizijskom kamerom.

Helikopteri nalaze sve širu primenu i uvedeni su u naoružanje gotovo svih armija. Prvobitna njihova namena: za kurirsku vezu, prenos vojnih rukovodilaca, evakuaciju lakših ranjenika i sl., danas ne predstavlja i njihov

osnovni zadatak. Oni su dobrim delom postali pogodni za jače vazdušne desante i našli su široku primenu u snabdevanju jedinica vazдушnim putem. Teški helikopteri sa turbomlaznim motorima namenjeni su za vazdušni transport trupa i borbenih sredstava. Njihova nosivost je 12 tona tereta ili oko 70 vojnika. Dolet takvih helikoptera iznosi oko 800, pa čak i do blizu 2.000 km, a plafon leta oko 2.000 m. Za sada se može uočiti tendencija stalnog povećavanja broja helikoptera u formacijama oružanih snaga, njihove brzine i visine leta, a naročito nosivost. Isto tako, helikopteri se primenjuju kao leteće radar-ske stanice, pa se čak koriste i kao sredstva za prenošenje bioloških i hemijskih borbenih sredstava za bacanje na trupe i teritoriju protivnika (primer iz borbi u Vijetnamu).

Dostignuća u razvoju savremenih sredstava za napad iz vazduha i verovatna ostvarenja koja se mogu očekivati na osnovu ispoljenih tendencija njihovog razvoja nameću savremenoj protivvazdušnoj odbrani teške, a negde i nerešive probleme. Potrebno je neprekidno praćenje i studija tog razvoja uz odgovarajuće izmene i usavršavanje načela i postupaka u borbenim dejstvima kopnenih jedinica.

Organizovanje i način izvođenja svih borbenih dejstava moraju se prilagođavati mogućnostima protivnika za napad iz vazduha. To pogotovo važi za armije koje će biti prinuđene da izvode borbena dejstva najčešće u uslovima znatne protivnikove nadmoćnosti u vazduhu.

Pukovnik

Vasilije BOŠKOVIC

О ПЛАНИРАЊУ ОБУКЕ СТАРЕШИНА И КОМАНДИ У НЕКИМ ЈЕДИНИЦАМА

Сваке године се много напише, а још више каже о обуци у разним јединицама и командама и на разним нивоима. То је потпуно разумљиво кад се има у виду њен значај за бојево готовост.

Међутим, ако би се читава та материја детаљније анализирао, испоставило би се да су у центру пажње углавном били војник и јединица у целини, знатно мање старешина и команда. Анализе обуке током рада, а посебно на крају наставне године, садржајно осветљавају успехе и недостатке, али претежно само у односу на војника и јединицу. Та питања се обрађују у рефератима и корефератима, она су основ и безмало садржај готово свих дискусија којима се поједини проблеми даље разрађују и траже одговарајућа решења. О обуци старешина и команди дискутује се ређе, не анализира се довољно у склопу разматрања наставне проблематике, изузев кад команда нађе за потребно да то питање претресе. Тако је бар на појединим саветовањима о обуци и васпитању до нивоа на којем су она непосредније везана за трупу.

Било би, међутим, врло погрешно ако би се ради отклањања те појаве почели давати готови рецепти за све случајеве код живог механизма свакодневне праксе уоквирене различитим потребама и условима рада, жељама и могућностима. Чињеница је да обука и васпитање обухватају подједнако војнике и старешине, јединице и команде, без обзира на то што се не служи увек истим средствима ради постизања постављеног циља, па ни истим мерилима у оцени резултата. Основно је да се схвати да обука старешина и команди из године у годину постаје свеобухватнија, бољег квалитета и разноврснија и да се спроводи кроз разне облике који најбоље одговарају степену развоја знања наших кадрова и постављеном циљу. Од старешине се данас тражи да буде не само добар наставник — методичар већ, у првом реду, и добар васпитач, зрео партијско-политички радник и солидан штапски официр, са таквим знањима која обезбеђују квалитет војнострочног рада у јединицама и штабовима и морално-политичко васпитање људи. Истина, има команданата који су у стању да врло брзо и без помоћи штаба-команде донесу правилну одлуку, али само оспособљен и добро уигран штаб-команда може успешно и правовремено регулисати сва питања из оквира припреме, организације и извођења борбених дејстава, односно сва питања која се тичу командовања у борби у савременим условима.

Зато је намена овог чланка, поред осталог, да скрене пажњу на потребу свестраније анализе обуке старешина и команди, интензивније размене мишљења о свим питањима њеног најцелисходнијег планирања и

организовања и чешће размене практичних искустава, било обиласцима истоимених команди и јединица, било путем наших војних часописа. Може се већ сада указати на неке појаве и практична искуства из досадашњег рада, да би се допринело бољем решењу појединих питања, а тиме и бољим резултатима те обуке у целини.

Читав систем обуке старешина далеко је шири, деликатнији и тежи него што се обично претпоставља, јер је изразом „обука старешина и команди“ обухваћена широка листа не баш једноставних питања, почев од постављања циља обуке, преко одређивања тематике до њеног организовања и реализовања постављеног циља и програма. Нема сумње да су све наше команде стекле богата искуства из области планирања, али је чињеница да неке од њих, у првом реду оне ниже, имају далеко више вештине и искуства у планирању обуке војника и јединица него старешина и команди. То је, такође, један од разлога који говори у прилог потреби ширег и свестранијег разматрања овог питања, а посебно неких битних елемената без којих се не може замислити организован и добар рад, као што су, на пример, планови и програми обуке старешина и команди, њихова материјална основа и организовање рада.

Планови и програми. Све до ове године програмска материја за обуку старешина и команди давана је — делом конкретно, а делом начелно — искључиво путем директива и организацијских наређења одговарајућих команди. Полазећи од тих материјала, као и од потреба и могућности, све команде сачињавале су властите годишње тематске планове обуке при чему се, наравно, није могло избећи то да се извесне одредбе тумаче на различите начине, да се одређеним питањима не даје подједнака важност и сл. па се то и испољавало у садржају рада — тематичи, интензитету и организовању обуке. На пример, иако је то било јасно постављено, у многим командама истог ранга било је доста разлика у коришћењу времена и тежишту обуке трупних старешина у одређеном временском раздобљу. Негде је то време заиста максимално искоришћено за провођење многих курсева, групних занимања, ратних игара, показних и поучно-методских вежби, за анализе обуке, израду бољих планова итд., док су друге готово све то изводиле, али мање по обиму и интензитету. Или, на ангажовање трупних старешина овом обуком све команде такође нису једнако гледале, нити су то питање једнако решавале током године, што значи да је интензитет обуке са овом категоријом старешина био различит.

Решење тог проблема захтевало је да се разради основни план и програм за обуку старешина и команди који би био база планирања за све команде, родове и службе са јасно израженом тенденцијом да се целокупна обука боље организује и јединственије усмерава ка постављеном циљу. Оно што је у том смислу учињено ове године свакако ће представљати знатну помоћ свим командама да лакше и јасније сагледају своје сопствене задатке и обавезе према вишим командама. О самом плану и програму било би исувише рано говорити, јер га је потребно провести кроз праксу да би се сагледале његова стварна погодност, прилагођеност и целисходност у односу на постављене циљеве. Али, једно је већ сада сигурно: добијањем новог плана и програма обуке старешина ниуколико нису пре-

стале раније обавезе команди у погледу планирања — стварања годишњег програма, разраде месечних планова — организовања обуке итд. Разлика је углавном у томе што сада постоји основа са које је далеко лакше приступити том послу, што су ставови о низу питања у вези са родовима и службама јасније изражени, што је добрим делом одређена и основна тематика. На јединицама је да се ти планови и програми, као и директиве са организацијским наређењима претпостављених команди добро проуче, да се на саветовањима рашчисте сви нејасни појмови. Тек тада се може планирати, односно тек тада се могу оформљавати тематски годишњи планови обуке старешина и команди. Јер, уколико би се читава ствар свела на „спуштање“ тих материјала доле, без уједначавања гледишта и рашчишћавања нејасних питања макар и путем краћег саветовања, могло би се десити да неки проблеми опет остану нејасни, а решења неуједначена. Таквих примера већ има.

Планови и програми обуке старешина и команди треба да су, као и сви остали, у првом реду реални у погледу могућности за њихово савлађивање у одређеном временском периоду. Да би се то постигло није довољно одредити и „извагати“ само тежину и обим материје већ и све друге елементе и обавезе старешина одређене категорије, при чему време игра посебно значајну улогу. А све док се читава тематика не прикаже помоћу броја дана и часова потребних за њено спровођење, не може се добити ни реална слика о степену ангажовања старешина и команди тим задатком.

Нема сумње да је наш старешински састав стекао разним облицима обуке и индивидуалним радом много војностручних знања. Међутим, остаје чињеница да тих знања никад није и неће бити доста, утолико пре што се готово свакодневно сусрећемо са разним новинама у техничком развоју средстава за борбена дејства на земљи, мору или у ваздуху. Зато баш тежња да се старешинама пружи што више знања из свих области у што краћем времену, на пример, у току једне године, може довести до пренапрегнутости програма обуке. То је поготово могућно ако се сви захтеви у том погледу и сви поједини планови и програми разних родова и служби не доставе једном централном органу који би био у стању да квалификовано „избалансира“ сваки план за себе, а затим све као целину, и да донесе закључак о њиховој реалности. Јер, прошле године је, на пример, програм једне службе био толико пренапрегнут да није могао бити реализован у тој наставној години, већ је део плана требало пребацити у наредну. То је истовремено и доказ да се није водило довољно рачуна о осталим обавезама кадра ове службе који је морао присуствовати војностручној настави као и остале старешине, решавати тактичке задатке, учествовати на ратним играма, гађати, проверавати телесну способност итд. као и све остале старешине. Кад су кадрови те службе сабрали све своје обавезе поставило се сасвим оправдано питање да ли ће и у којој мери, поред свега тога, моћи успешно обављати своју функционалну дужност.

Поменуто је да је дужност централног наставног органа да сваки план и програм обуке добро одмери по садржају, обиму и времену потребном за његово реализовање, те да на основу тога дође до увида у стварно оптерећење команди. Јер, ако се то тако не учини опет се може поћи од недовољно проанализиране поставке да се обука старешина и одговарајуће

команде може обавити за оволики или онолики број дана у месецу, који је у пракси далеко испод стварног просека.

Благовременост је нераздвојиви елеменат, па чак и прека потреба у сваком организованом раду. Да би се она постигла, потребно је успоставити такав систем мера и контроле који сигурно обезбеђује да све припреме теку са таквим прорачуном да се тачно у одређено време може отпочети са планираном активношћу, или да се започети рад одвија без прекида, по одређеном плану. Тамо где то није остварено долази обавезно до поремећаја, неусклађених акција, заостајања и сл., односно до сметњи које нису карактеристичне за плански организован рад. То исто важи и за обуку старешина.

Наиме, све наше команде знају за одредбе о времену почетка обуке старешина. И, било би сасвим нормално очекивати да се до тог времена читав процес планирања и организације проведе до најнижих трупних команди, што једино обезбеђује организован рад од самог почетка. А да би се то обезбедило, сви материјали требало би да буду „спуштени“ ка трупи најмање месец дана раније, како би се плански и без журбе проучили, одржала краћа саветовања ради уједначавања гледишта и после тога разрадили тематски планови и програми. То је не само могућно, већ и неопходно обезбедити. Јер, планови и програми за обуку јединица далеко су сложенији него они за старешине, па их је трупа готово без изузетка добијала на време. Међутим, ни раније, а ни ове године не можемо се у том погледу много похвалити. Додуше, ове године је ситуација нешто повољнија него прошле, али смо ипак у извесном заостатку, поготово у односу на оне команде које су у овој фази биле дужне да развију најинтензивнији рад на обуци трупних старешина.

Благовременост се не односи само на планове и програме већ и на сва остала питања. Узмимо, на пример, заједничке вежбе. Познато је какве и колике припреме захтева таква вежба и какве су све обавезе, било команде која је организује и њом руководи, било оне која је изводи. Када је то тако, с правом се поставља питање: да ли је команда дужна да зна потребне елементе о таквој вежби и када? Нема сумње да наређења у том смислу треба правовремено издавати, како би се могле спровести и све потребне припреме. Нема никаквог разлога да се извесни елементи потребни за организовање вежбе каткад напросто крију готово све до последњег момента, чиме се стварају непотребне компликације.

У пословима везаним са формирањем јединица и материјалним обезбеђењем вежбе, такођер има извесних несхватања. Наиме, обично се та питања у миру изједначавају са одређеним ратним условима и на основу тога праве упоређења која нису увек на месту. У ратним условима покрећу се све јединице и команде, са свим материјалним резервама, и ослобађају се свих осталих обавеза изузев оних које проистичу из примљеног борбеног задатка. За време мира то није могућно постићи, јер свака команда има и других обавеза, било према деловима који не учествују на вежби, било према осталим јединицама у гарнизону, а оне могу понекад бити и прилично обимне. Другим речима, команде које су недовољно или неблагоприятно обавештене о вежби долазе у положај да треба да се што боље припреме за предстојећу вежбу о којој готово ништа практично не знају,

с једне, и да обезбеде нормалан живот и рад јединица и делова који остају, с друге стране.

Поставља се на озбиљну дискусију питање: до које мере и зашто, односно са којим циљем треба многе елементе везане са важнијим вежбама, а посебно заједничким, држати до последњег момента у тајности? На пример, због чега се готово редовно, све до последњег момента, не саопштава бар шири рејон извођења појединих вежби? Као оправдање обично се узима да би се тада команде унапред припремиле и анализирале земљиште по карти и сл. као да у томе има нечег лошег, као да та и таква припрема не би представљала можда чак и бољу обуку од саме заједничке вежбе. Уосталом, зар се и у рату не тежи томе да се бар оријентирно сазна територија будућих дејстава и зар правремено проучавање — студија те територије није предвиђено као један од задатака наших команди како би се боље одвијала борбена дејства? Због чега се онда то не би чинило и пре заједничких вежби? Ако је циљ да се одређена команда стави у теже услове, он је тиме свакако постигнут, али се тешко може објаснити корисност таквог поступка. Помало чудно звучи кад се каже да се све мере подузимају зато да би се вежба у свему што више приближила ратним условима, а и све се примедбе дају кроз ту призму, што је потпуно на месту, а с друге стране, командама се не дају сви они подаци којима би свакако располагале у рату (више података о супротној страни, више времена за студију читаве ситуације, јер би сваки појединац даноноћно живео са том стварношћу, пратећи померања борбених дејстава и сл).

Подобност, односно прилагођеност плана и програма потребама свакако зависи од тога како је постављено тежиште обуке и да ли садржина програма најбоље одговара одређеној категорији старешина којој је намењен. Та питања извиру из постављеног циља обуке, а то практично значи да се најпре мора поћи од општих потреба, заједничких за све категорије старешина, па тек онда од специфичности појединих родова — служби, функционалних дужности, степена уздигнутости и др. Кад се издвоји материја која треба да да нова знања свим старешинама и она чија је намена да се учврсте и продубе знања из одређене области — тек тада се, у границама преосталог времена, поставља оквир осталој тематици по родовима и службама. Однос између тих материја мора бити добро одмерен, што није тако једноставан посао с обзиром на условљеност решења у складу са конкретним стањем у свакој засебној команди. Али, то је један од услова да обука пружи највећу могућну корист.

Тежиште обуке није увек лако одабрати, у првом реду због постојећих разлика у обучености одређених категорија старешина у разним командама. Зато се закључак о томе може донети тек на основу шире анализе обуке старешина и команди у одређеном временском периоду, било у предлозима из годишњих извештаја, било путем саветовања, анкетаирања и сл. Значајну улогу у томе има и питање којим се обликом, методом, формом обуке може најлакше и најбоље постигнути постављени циљ.

Нема сумње, на пример, да је метод групних занимања одлична, чак и најпогоднија форма обуке старешина све док се не овлада процесом рада на организовању борбених дејстава и елементима тога процеса. Она

представља најбољи начин да се старешине обуче у примени стечених теоретских знања и да их слушајући разна излагања и мишљења знатно učvrste и продубе. Али, тим методом се не увежбавају штабови — команде за своје функционалне задатке, па би био велики пропуст кад би тежиште рада годинама било на њему. То практично значи да, кад се за то створе услови, тежиште рада треба пребацивати са групних занимања на друге методе обуке команди, на пример, на штапске ратне игре, а затим на командно-штапске ратне игре, као највиши облик обуке команди без трупе. Ако је тежиште на овом или оном облику рада, то никако не значи да се други облици потпуно елиминишу, већ да треба између разних облика успоставити такав однос који даје предност оном који је у одређеном периоду најважнији. Тај однос се сваке године изнова одмерава и у складу с тим поставља се тежиште.

У вези с тим поставља се питање: да ли се исти однос сваке године може примењивати на све команде? Дубља анализа свакако би показала да такво решење не би било правилно, већ и зато што су потребе разних команди различите па не захтевају исте облике обуке. Имајући у виду узроке тих разлика, врло је важно да се нађе права мера за решење тог питања јер ће од ње, бар једним делом, зависити да ли је и колико постигнут постављени циљ обуке.

Материјална основа. У усклађености плана и програма са материјалним могућностима потребним за његово реализовање лежи такође један од битних услова да ли ће постављени задаци бити извршени или не. Наиме, узалудно је предвиђати да ова или она команда треба да изведе оволики или онолики број командно-штапских ратних игара, или да проведе неко командантско путовање или покретно логоровање, уколико се за те задатке не одреде одговарајућа новчана средства, гориво и сл.

Неусклађеност између потреба (предвиђених плановима и програмима обуке) и материјалних могућности која се понекад јавља, делом произилази отуда што није синхронизован рад на разради планова и програма са разрадом материјално-финансијских планова, па се новчана и друга материјална средства одређују јединицама пре но што се знају захтеви у вези са обуком старешина и команди. Било би, свакако, сврсисходније да се најпре постави циљ ове обуке, да се на основу тога разраде планови и програми и да се тек тада предвиђају одговарајућа материјална средства. И, уколико би прорачуни показали да материјалне могућности не могу задовољити све потребе, то се мора одразити и у програму, тј. његова се материја мора скратити и прилагодити материјалној основи. У случају да се новчана и друга средства доделе јединицама пре потпуног сагледавања потреба, опет је нужно да се анализира колико је средстава додељено и шта се њима може учинити па, према томе, у границама могућности повећавати материјално-финансијски план или кориговати неке ставке плана и програма обуке старешина.

Према томе, све се своди на закључак да је усклађеност, односно усклађивање потреба и могућности један од битних елемената доброг планирања. Тамо где та два елемента иду у раскорак нешто није у реду и то је неопходно одмах решити.

Није потребно наглашавати да нису у питању неки ванредни материјални захтеви који би превазилазили могућности, већ искључиво потреба да се задаци, постављени у плановима и програмима, обавезно ускладе са тим могућностима, односно да се крећу у границама постојеће материјалне базе, уколико су за њихово спровођење потребна материјална средства било које врсте. Истина, понекад се нешто може и импровизовати, па се у том смислу и поступа, али то није могућно учинити, на пример, у вези с новчаним средствима и горивом.

У систему планирања требало би обезбедити и то да се све обавезе појединих јединица, родова и служби знају још почетком године и да више команде дају нижим све потребне елементе за планирање (разне термине, тематику, средства итд.), како се не би током године појављивали нови захтеви који обично нарушавају сачињени план обуке. Ако се, пак, такав захтев постави а материјално не обезбеди, команде се могу наћи у тешкој ситуацији. У тим поступцима крију се и узроци разних појава „довијања“ које касније постаје предмет спорова, што се, такође, може избећи свеобухватнијим и прецизнијим планирањем.

Усклађивање о којему је реч могућно је без великих тешкоћа обезбедити преко једног квалификованог централног органа који располаже подацима колико се и каквих задатака поставља командама, те лако може доћи и до показатеља о потребним новчаним средствима. Ако се усклађивање врши накнадно и на иницијативу нижих команди, баш оне су сувише оптерећене, поред осталог, и несразмерно повећаваном администрацијом.

Организовање рада. Логично је да свим старешинама у некој јединици или команди није потребан исти обим или врста знања, нити је то могућно обезбедити из више разлога. Према томе, организовати њихову обуку по некој „средњој“ линији значило би оштетити оне чије су потребе и могућности веће, односно преоптеретити друге. Проблем у сваком случају није тако прост као што изгледа на први поглед. На пример, сваки старешина у основним јединицама и командама има своју функционалну дужност, а те дужности, посматране код свих јединица, могу бити истоветне, сличне или посве различите, а могу их обављати старешине исте или различитих категорија, већ према постојећим условима. То је основа са које треба прићи организовању обуке старешина, јер се тако најлакше сагледа циљ обуке сваке категорије и у складу с тим донесе одлука не само о броју наставних група које треба формирати него и о тежишту у обуци сваке групе.

Неке ниже команде прилазиле су решавању тог питања сасвим супротно — готово искључиво са позиција бројног стања старешина у појединим групама, што је било погрешно. Наиме, у крајњој линији није основно то колико ће старешина бити у једној наставној групи, већ да ли се обучавају у ономе што им је најпотребније за успешно обављање функционалне дужности. Ако је бројно стање старешина у некој групи сувише мало (мада се и тада обука може изводити врло успешно), не мора се увек остајати у оквирима јединице или команде, већ се могу потражити повољнија решења, на пример, заједно са неком другом јединицом или у оквиру гарнизона.

Свака наставна група треба да има тематски годишњи план обуке. Међутим, пошто је део програма једнак за све старешине, могу се две или више група сјединити при проради истоветне материје, док се остала обука, специфична за сваку групу, прелази одвојено. То се решава месечним плановима обуке старешина. У оним јединицама у којима се то питање боље постави — биће мање тешкоћа око организовања и извођења ове обуке него што их сада понегде има.

Планом и програмом обуке старешина и команди дате су јасне смернице о најбитнијим питањима, а делом је решено и њено организовање. Међутим, потребно је не само добро схватити већ и поштовати оно што је постављено, како у погледу садржаја, тако и по времену извођења одређених тема. Евентуално „модифицирање“ плана „према сопственим потребама“ или свако „растежање до мере која најбоље одговара властитим условима“ — како се то обично чини и чиме се затим правдају таква одступања — може довести у питање квалитет рада и могућност постизања постављеног циља обуке. Ако је, на пример, постављено да одређене категорије старешина морају прећи одговарајућу тематику у тачно фиксираном времену, да би се даља обука одвијала искључиво у духу наставног плана и програма, тиме никоме није дато право да те старешине, по свом нахођењу, укључује и на неку другу обуку, на ову или ону тему, полазећи од неких својих критерија и од тога да је „све то за њих корисно“. Истина, све што се ради у обуци је корисно, за неког више, за неког мање. Потребно је, пре свега, размотрити шта и колико се истовремено на другој страни губи због те наводне користи. Еластичности може да буде, али у првом реду у изналажењу најбољих решења да се постављени план и програм обуке у целини и што боље реализује.

Потпуковник

Радоња ПОПОВИЋ

УПОТРЕБА, ПОПУНА И ЧУВАЊЕ КОЊА У ЈЕДИНИЦАМА НОВ

У току другог светског рата коњи су масовно кориштени у свим армијама највише за транспорт, а у неким и за посебне коњичке јединице.¹ У току рата се број коња у армијама стално повећавао, на што су утицали, углавном, теренски, атмосферски и други услови који су ограничавали или онемогућавали употребу моторног транспорта. У послератној војној литератури износи се да су употребу коња диктирали многи објективни чиниоци који нису били условљени недостатком моторних возила, већ карактером земљишта и атмосферским условима. У вези с тим су и мишљења неких страних војних писаца да је употреба коња требало да буде и масовнија.

Коњ је у саставу Народноослободилачке војске масовно кориштен јер су — поред чинилаца који су диктирали његову употребу у осталим армијама — учесницама у другом светском рату — постојали и други специфични чиниоци условљени организацијом и начином извођења борбених дејстава партизанских јединица, с једне, и врло ограниченим бројем моторних возила и ограниченим количинама погонског горива, с друге стране. Ту велику улогу коња потврђују и речи друга Тита на Пољопривредној изложби у Новом Саду 1961. године: „Ми се нашем коњу за учињене услуге у рату још нисмо одужили“.

У саставу НОВ коњ је првенствено кориштен за транспорт. У току целог рата он је био готово једино транспортно средство у саставу борбених јединица. Међутим, у позадини се, поред товарног, примењивао и возарски (вучни) коњски транспорт, а почев од друге половине 1944. године такав транспорт се масовније употребљавао и у борбеним јединицама. Товарни транспорт је за партизанске јединице био најприкладнији, јер је најбоље одговарао терену на којем су се претежно изводила борбена дејства, величини комора и тежини наоружања. Тек од друге половине 1944. године земљиште омогућује, а теже наоружање и веће коморе захтевају транспорт већег капацитета. У недостатку моторних возила то се постиже ширим увођењем возарског транспорта у јединице.

Поред тога што су служили за преношење коморе, тежег наоружања, муниције, непокретних рањеника и болесника, као и за брзо пребацивање курира и штабова, коњи су мањим делом кориштени

¹ Немачка армија имала је око 3 милиона коња, у саставу јединица британске армије које су дејствовале само на бурманском и италијанском фронту било је преко 110.000, а у саставу јединица Црвене армије које су 1941. године учествовале у затварању граница према Западу било је преко 350.000.

у саставу коњичких јединица, а њихово је месо употребљавано и за исхрану људства партизанских јединица.

Чињеницу да се и коњичке јединице могу корисно употребити у партизанском ратовању врло су рано сагледале наше команде. Тако су, између осталог, већ 1942. године формиран коњички водови при Савинском и Похорском партизанском одреду, као и при штабу Треће оперативне зоне. У 1944. години имају их у свом саставу и неке дивизије, као и извесне команде места и подручја за обезбеђење територије и курирску службу. Почетком те године формиран је при ГШ Македоније Коњички ескадрон који је убрзо прерастао у Коњичку бригаду. Наређењем Врховног штаба формирана је септембра 1944. године и Прва коњичка бригада. Међутим, у целини узевши, број коњичких јединица у саставу НОВ био је мали. За то су постојала два основна разлога: први, оскудевање у издржљивим и добрим јахаћим коњима на терену и, други, коњичке јединице захтевају груписане већег броја коња, а то није било могућно због изузетно тешких услова за набавку сточне хране. Сем тога, јако се оскудевало и у опреми за такве јединице.

БРОЈ КОЊА У ЈЕДИНИЦАМА НОВ И ПОЗАДИНИ

У јединицама Народноослободилачке војске број коња је био променљив, али се укупан збир непрекидно повећавао. У првим партизанским одредима било их је релативно мало, 10—20, јер су и потребе биле веома ограничене: коморе мале, оскудица у тежем наоружању које би требало преносити, као и мањи број непокретних рањеника или болесника, јер су такви претежно збрињавани код кућа. Коњ је тада у првом реду служио за брзо пребацивање курира.

У вези са свим тим, проблем попуне одреда коњима у том периоду није се уопште постављао. Међутим, већ се и у то време озбиљно мислило на будуће потребе имајући у виду да ће нарасти партизански и формирати се веће јединице у којима ће коњ представљати основно транспортно средство.²

Догађаји су убрзо потврдили таква предвиђања. Током 1942. године, формирањем бригада и дивизија, као и проширењем слободних територија, нагло се повећава број коња ангажованих за војне потребе. Бригаде и дивизије нису, као одреди, везане за одређен ужи крај па је било неопходно да собом носе све потребе за живот и борбу. То је проузроковало повећање комора, док су све веће количине тежег наоружања утицале на повећање броја коња намењених за товарни транспорт. Слично је утицао и знатно већи број непокретних рањеника и болесника него у првим месецима рата за чије сигурно збрињавање нису постојале могућности и у позадини.³ Од та три фактора

² Тако је Оперативно партијско руководство ЦК КПХ упутило крајем септембра 1941. године партијским руководствомима на терену писмо у којем се, између осталог, каже: „Када партизански покрет заузме маха и узме широки териториј, тада се неће моћи успешно ратовати без коња“. (Зборник докумената и података о НОР, том V, књига 2, докуменат број 32.)

³ Само је Централна санитетска болница имала јуна 1942. године на маршу из Црне Горе за западну Босну 250 непокретних рањеника и болесника на коњима, а у четвртој непријатељској офанзиви било је преко 2.000 рањеника и болесника које је требало транспортовати коњима.

зависио је, првенствено, број коња у нашим јединицама, све до друге половине 1943. године, а после и од могућности попуне са терена. У просеку, у 1942. било их је у бригадама од 30 до 100, а у 1943. од 20 до 300, дакле број је био веома неуједначен.

Интересантно је да су словеначке партизанске јединице имале релативно најмање коња у свом саставу, зато што је у Словенији и пре рата било мање коња него у осталим крајевима наше земље, затим што су јединице уместо курира на коњима користиле курире на бициклима и што су водиле са собом мањи број непокретних рањеника и болесника, пошто су створени повољни услови за њихов смештај у добро маскираним болницама у позадини.

Међутим, на неуједначен број коња у партизанским јединицама утицали су и субјективни фактори, нарочито у првим годинама рата, кад су још постојале добре могућности за попуну с терена. Тако, на пример, јединице нису водиле рачуна о томе колико им је коња, нарочито јахаћих, стварно потребно и могу ли им обезбедити довољно хране, већ су их прилично стихијно узимале од народа, што је доводило до угрожавања сточног фонда.

Насупрот томе, виши штабови су предузимали мере да се у оквиру организацијског учвршћивања јединица регулишу, поред осталог, и број и намена коња у њима. Познато је да је Статут пролетерских бригада један од првих докумената у којем је прецизирано и то колико коња може бригада имати и чему треба да служи. Поред тога, Врховни штаб је августа 1942. прописао за батаљон 4 и штаб бригаде 16 јахаћих коња,⁴ а новембра 1943. за штаб дивизије и штаб корпуса по 16 јахаћих коња,⁵ или, ГШ Словеније је новембра 1943. прописао за батаљон 30, а за штаб бригаде 16 коња (укључивши и коње коморе).⁶ Сличне прописе донели су штаб Другог корпуса новембра 1943. (за батаљон 8, за штаб бригаде 16, а за штаб дивизије 36 коња), ГШ Македоније јула 1944. (за бригаду 134 коња) и ГШ Хрватске октобра 1944 (за бригаду 494 коња).

Поред тога што је број коња у јединицама био неуједначен, он се и у истим јединицама стално мењао, понекад и за кратко време, при чему се може запазити велик број неборбених губитака, нарочито у периоду непријатељских офанзива. Та чињеница такођер отежава да се утврди тачно бројно стање коња у партизанским јединицама. Сем тога, сточни спискови су се, у ствари, почели водити врло касно. Почетком 1944. године воде их јединице у саставу ГШ Словеније, а тек у другој половини те године, изласком *Привремене ветеринарске службе у НОВ и ПОЈ*, предвиђено је њихово вођење по јединственом обрасцу у свим јединицама. До тада су команде достављале по наређењу Врховног штаба од септембра 1943. године 15-то дневне извештаје о броју коња што их није обавезивало да воде сточне спискове.

Из изнетог се види да није могућно дати тачне податке о броју коња у јединицама НОВ. Но, до извесне оријентације може се доћи на основу просечног бројног стања коња у јединицама за које постоје подаци. Закључци изведени из тих података показују да је 1942. године

⁴ Зборник, том II, књига 5, докуменат број 99.

⁵ Зборник, том III, књига 6, докуменат број 95.

⁶ Зборник, том III, књига 6, докуменат број 120.

у саставу 38 бригада било око 2.500, а партизанским одредима, позадинским јединицама и установама, командама места и подручја, вероватно још око 2.500 коња — укупно око 5.000; 1943. године у саставу 26 дивизија око 11.000 коња, у осталим јединицама у саставу корпуса, одредима, територијалним јединицама и командама вероватно још око 7.000 коња — укупно око 18.000; 1944. године у саставу 60 дивизија око 26.000 коња, а у саставу корпусних јединица, корпусних војних области, партизанских одреда, територијалних команди, вероватно још око 15.000 коња — укупно око 41.000; 1945. године у саставу јединица НОВ и позадине око 80.000 коња.⁷ Већим делом ти су коњи били за товарни транспорт, а капацитет носивости износио им је 60 до 80 кг. Због тога их је требало тако много. Услови у којима је вођен наш народноослободилачки рат, у првом реду земљиште, као и тактика партизанских јединица, такођер су захтевали да се користи, пре свега, товарни коњ. Срећна је околност што је на територији Босне, Херцеговине, Црне Горе, Далмације и Македоније претежно био узгајан баш коњ брдског типа. Коњ таквог типа био је врло прикладан за партизански начин ратовања не само с тактичке стране него и ради његове употребне вредности у врло тешким условима у погледу исхране, држања и употребе. Он је врло издржљив, скроман у погледу хране и смештаја и отпоран према болестима. То потврђују многа наша искуства. Коњи других категорија, а нарочито племенитијих пасмина, до којих су наше јединице дошле пленом од непријатеља, врло су тешко подносили слабу исхрану и форсиране маршеве, а нарочито су били непогодни за употребу на брдском терену. Код њих су била врло честа обољења копита, тегива и зглобова. Кад су се, међутим, пред крај рата у нашим јединицама почели користити у већем броју и возарски коњи, већ су се многи услови били знатно изменили, у првом реду земљиште на којем су извођена борбена дејства (сремски фронт и завршне операције за коначно ослобађање земље). Прелаз на коришћење возарских коња у том периоду захтевале су још неке околности, као ново тешко наоружање које се није могло пребацивати товарним транспортом и знатно веће коморе које су изискивале транспортна средства већег капацитета.⁸

Покушаћемо да бар приближно одредимо број неборбених губитака коња у јединицама НОВ на основу елемената са којима се располаже.

У прошлом рату је проценат неборбених губитака у регуларним армијама износио око 0,5% дневно у односу на број коња у јединицама, а од тога је било 10% неповратних губитака (угинућа, онеспособљења). Из сачуваних докумената се види да је у јединицама из

⁷ Податак за 1945. годину налази се у документима архиве Ветеринарског одељења ДСНО.

⁸ У вези с тим, штаб Првог корпуса издао је октобра 1944. године пре поласка из Србије за Срем наређење у којем се каже: „Обзиром на новонастале услове и наше даље операцијске правце и задатке, нужно је да наши будући покрети буду брзи и једноставнији. Велики број товарних коња које смо до сада користили већ је постао у новим условима знатна сметња за брзе покрете, поред тога што товарни коњи не могу више задовољити код преноса оружја, муниције и других потреба. Ради тога је нужно да све јединице најхитније предузму потребне мере да се снабдију са потребним бројем теглећих коња“. (Архив ВИИ, кут. 982, док. бр. 7).

састава ГШ Словеније било око 1⁰/₀ неборбених губитака дневно. С обзиром на то што су услови исхране, држања и употребе коња били готово подједнаки и у осталим јединицама у саставу НОВ, може се закључити да је толики проценат неборбених губитака био у свим јединицама. Што се тиче неповратних губитака који су у регуларним армијама износили 10⁰/₀ од броја неборбених губитака, наше је мишљење да је тај проценат износио у току НОР-а 20⁰/₀. Ово закључујемо на основу тога што се у првим годинама рата болесни и повређени коњи нису лечили, а и у каснијем периоду је лечење из објективних разлога било мањег обима. Под претпоставком да је у току НОР-а било 1⁰/₀ неборбених губитака и од тога 20⁰/₀ неповратних, из састава НОВ је излучено: 1942. године — 3.500; 1943. — 13.000; 1944. — 30.000; 1945. године — 30.000 грла. Укупно је излучено око 77.000 коња. Под претпоставком да је у току рата непријатељ убио или запленио само 3.000 коња, неповратни губици износе укупно око 80.000. Да је тај број реалан говори и то што је у току рата опао број коња у нашој земљи за 450.000 грла (у тај број су урачунати и коњи које је непријатељ опљачкао). Узевши у обзир број коња у нашим јединицама на крају рата (80.000), као и број неповратних губитака (80.000), излази да је у току рата кориштено у саставу НОВ око 160.000 коња, што значи да је за четири године коњски састав двапут потпуно обнављан. Ако се, међутим, не занемари чињеница да су исцрпени коњи често предавани народу и замењивани здравим, с тим што су после опоравка поново враћани у јединице, са великом вероватноћом се може закључити да је то обнављање извршено два и по, па и до три пута.

У вези с приближним просечним бројем коња у јединицама НОВ у појединим периодима, интересантно је покушати да се прорачуна колико је укупно коња прошло кроз јединице имајући у виду губитке и попуне за све време рата. О губицима се не располаже никаквом евиденцијом. Зна се само то да су и неборбени и неповратни губици (угинућа и онеспособљења) врло велики.

ИЗВОРИ ПОПУНЕ

Главни извори попуне партизанских јединица коњима биле су ослобођене територије, а споредни — плен од непријатеља. На територији Југославије било је пред почетак другог светског рата око 1,250.000 коња, од тога око 600.000 способних за употребу у борбеним јединицама. Тај број је могао да подмири потребе партизанских јединица и позадине у коњима у току целог рата да нису дошле до изражаја негативности, као пљачка од стране окупатора, врло велик број неборбених губитака коња услед изузетно тешких услова и осетно смањена принова због ратне ситуације. То је довело до брзог исцрпљивања резерви коња у појединим крајевима (Црној Гори, Херцеговини, Далмацији, Словенији и Босни). Нестацица се почела осећати од друге половине 1943. године и све се више испољавала до краја рата. Она се најпре испољила на територијама на којима је и пре рата било мање коња, јер је баш на тим територијама у првим годинама рата формиран врло велик број партизанских јединица и јер је те крајеве окупатор највише опустошио.

Међутим, постоји још један врло важан субјективан разлог брзог исцрпљивања терена, а то је неорганизовано спровођење мобилизације коња. Најчешће су је спроводиле саме јединице, па и појединци, не водећи рачуна о томе колико је коња војсци стварно потребно, а колико треба да остане у позадини. Директно узимање коња не би имало већих негативних последица да су их јединице после извршеног задатка враћале народу. Супротно томе, оне су их задржавале код себе, било зато што су отишле са тог терена, било што нису хтеле да их узме непријатељ, иако нису имале услова и могућности да их држе и сачувају. Ти су коњи брзо пропадали, а на њихово место мобилисани су здрави.

Пропуст је био у томе што јединице нису предавале исцрпене коње народној власти или народу ради опоравка, већ су их често остављале на путевима, далеко од насеља и без икакве неге.

Већ на почетку устанка се увидело да ће неорганизована мобилизација коња, поред осталог, и политички негативно деловати, јер ће изазвати незадовољство сељака, па су виши војни штабови и партијске организације предузели мере да се томе стане на пут. Тако су команда Ужичког партизанског одреда⁹ септембра 1941. и НОО за Херцеговину¹⁰ априла 1942. наредили да се напишу сви коњи на ослобођеној територији, а команда Посавског партизанског одреда наређује октобра 1941. да се попуна коњима врши само преко народно-ослободилачких одбора.¹¹ Међутим, и поред тих и осталих наређења која су касније издавали виши штабови, мобилизација коња се и даље спроводила неорганизовано. Стога је Врховни штаб издао августа 1942. наређење да се прекине с том праксом, прописао ко има право на јахањег коња и да се попуна спроводи искључиво преко народно-ослободилачких одбора.¹²

Као што се види, наши виши штабови су већ од првих дана рата тежили да правилно усмере рад на попуни јединица коњима. Одступања, у пракси, од добијених наређења последица су углавном тога што у трупи нису постојали органи који би били задужени за спровођење мобилизације коња и који би по том питању били стално у вези са народноослободилачким одборима, односно бринули би се да се коњи узети за неки привремени задатак врате власницима, или да се исцрпена грла организовано предају народу ради опоравка.

Озбиљније мере у вези с мобилисањем коња предузео је ГШ Словеније у другој половини 1943. године. Према његовом наређењу формиране су при народноослободилачким одборима посебне господарске комисије и искључиво преко њих су јединице могле добити

⁹ Зборник, том I, књига 1, док. бр. 36.

¹⁰ Зборник, том IV, књига 4, док. бр. 103.

¹¹ Зборник, том I, књига 1, док. бр. 46.

¹² „Насилно одузимање коња од сељака — каже се у том наређењу — изазива велико незадовољство међу сељацима. Треба схватити шта значи коњ за сељака, јер коњ представља животно питање у његовом господарству. У нашим бригадама и батаљонима, нарочито код руководећих људи, постоји у последње време обичај, да сваког часа мењају коње на штету становништва и на штету наше ослободилачке борбе. Показало се даље да су почела употребљавати коње у нашим партизанским јединицама и лица којима то није потребно и која нису овлашћена за то. Осим тога коморе појединих батаљона сувишно су гломазне, јер се све више гомилају ствари које су непотребне, па се због тога све више гомила коња у тим коморама.“ (Зборник, том II, књига 5, док. број 99.)

коње било за попуњу, било за привремене задатке. Те су комисије пописале сва грла на терену и установиле да је број коња у односу на 1941. опао за 60%. Да би се сачувао фонд, коњи су додељивани јединицама на основу евиденције, а у свакој општини су формиране транспортне јединице које су опслуживале НОВ по систему релејних транспортних етапа. Тај се систем показао као врло добар, јер се коњи нису замарали и исцрпљивали, вођено је више рачуна о њима, па су се и власници радије одазивали. Сем тога, словеначке партизанске јединице нису морале да у свом саставу држе већи број коња, јер су биле сигурне да ће их у случају потребе добити. Штета је што је тај систем почео да се стриктно примењује доста касно, тј. кад је на територији Словеније већи део коња био већ упропаштен, али је ипак допринео да се сачувају они што су преостали. Као следећу меру, ГШ Словеније је октобра 1944. издао *Правилник о мобилизацији коња за потребе НОВ*, а убрзо затим и *Упутство о спровођењу мобилизације коња*.

Стање на осталим територијама најбоље се може сагледати из сачуваних докумената.

Тако се у извештају Друге пролетерске дивизије Врховном штабу септембра 1943. године каже: „На територији Пиве после 5. непријатељске офанзиве нема уопште коња“;¹³ у извештају Двадесет треће дивизије штабу Четрнаестог корпуса децембра 1944. године пише: „Нисмо могли приступити организацији јединица према добијеном наређењу, јер на терену нема коња“;¹⁴ а штаб Девете црногорске бригаде извештава маја 1944. год.: „Недостаје нам велики број коња, а нарочито нема ни једног коња за бојну комору. На терену нема коња“.¹⁵

Крајем 1944. појавио се још један проблем у вези са попуном јединица коњима — прелазак на возарски транспорт. У таквим коњима земља је тада у опште оскудевала, а нарочито у грлима за вучу тешке артиљерије. У ствари, недостатак возарских коња за артиљеријске јединице се појавио већ јануара 1943. на територији Босне,¹⁶ где ни пре рата није било таквих коња. Међутим, то су били појединачни случајеви. Тек крајем 1944. године, услед све већих потреба, то постаје проблем. Он се нарочито испољио на територији Србије тако да су јединице у саставу Тринаестог и Четрнаестог корпуса биле присиљене да користе око 500 волова.¹⁷

Ради ублажавања тог тешког стања, наша земља се обратила западним савезницима за помоћ, од којих је добила мањи број мула, као и Бугарској војној мисији при ВШ с питањем да ли је могућно да на територији Бугарске купи око 1.000 возарских коња, али није добила ни одговор. Нешто је боља ситуација у том погледу настала тек ослобађањем Војводине, где је било више возарских коња, и при операцијама за коначно ослобађање земље, кад су их наше јединице заплениле у већем броју.

¹³ *Зборник*, том IV, књига 17, док. бр. 150.

¹⁴ *Зборник*, том I, књига 15, док. бр. 178.

¹⁵ Докуменат у Институту за згодовино деловшчега гибања, Љубљана, Ф II — 130.

¹⁶ На пример, Хаубички дивизион ВШ и Хаубички дивизион Петог корпуса су у недостатку возарских коња користили јануара 1943. волове.

¹⁷ *Зборник*, том I, књига 15, док. 27.

Због недостатка уопште и тешкоћа у попуни у задњим годинама рата, коњи који су се налазили у јединицама кориштени су до крајњих могућности, па је дошло до њиховог масовног исцрпљивања. То је условило да ветеринарска служба формира посебне сточне депое у Шапцу, Сремској Митровици, Смедеревској Паланци, Вршцу, Рогу и др. у којима су се такви коњи сакупљали и опорављали, а затим поново враћали у јединице.

ПРОБЛЕМАТИКА У ВЕЗИ СА ДРЖАЊЕМ КОЊА У ПАРТИЗАНСКИМ ЈЕДИНИЦАМА

Главни узроци који су довели до великог броја неборбених губитака у коњима током НОР делом су објективне, а делом субјективне природе.

Од објективних су најкарактеристичнији: недостатак сточне хране и нередовна исхрана; прекомерна експлоатација коња (дуги и напорни маршеви без потребних одмора); тешки услови смештаја и нехигијенски услови живота; недостатак опреме, у првом реду самара и седала.

Свакако да су недостатак сточне хране и немогућност да се коњи редовно исхрањују и кад је те хране било, представљали најтежи проблем. Наиме, исхрана коња у рату је у свим армијама врло сложен проблем, јер је потребан велики број транспортних средстава за дотур сточне хране из позадине до фронта.¹⁸

Код нас се проблем исхране коња почео озбиљно испољавати у 1943. години и није се могао успешно решити све до краја рата. Од 1943. године су могућности за обезбеђење сточне хране бивале сваким даном све мање из следећих разлога: бројно стање коња у јединицама се стално повећавало, а у вези с тим расли су и захтеви за већим количинама сточне хране; у 1943. години подбацио је због суше принос сточне хране у многим крајевима, а могућности за њено пребацавање са једне територије на другу нису постојале; окупатор је непрекидно односио залихе сточне хране из наше земље, а онемогућавао народу да је на време прикупља и спреми; због nestaшице хране за људе, одређене врсте зрнасте хране (зоб, јечам, кукуруз) користиле су се искључиво за исхрану народа и војске. За исхрану стоке код народа користила се готово искључиво испаша, али се она није могла користити за коње из борбених јединица које су стално биле у покрету. Због nestaшице хране и прекомерне експлоатације коњи су у јединицама нагло мршавили, долазило је за кратко време до њихове масовне изнурености и угинућа. Тешку ситуацију у том погледу илуструју и ови подаци: „Исхрана стоке у јединицама представља један од најтежих проблема“, каже се у извештају ГШ Хрватске Врховном штабу августа 1944. године;¹⁹ штаб Осме дивизије извештава

¹⁸ Тако су, на пример, Американци за исхрану коња своје 5. армије на италијанском фронту пребацивали сточну храну из САД; немачка Врховна команда је јединицама које су се 1944. повлачиле преко кубанских низина, авионима пребацивала храну за коње; јединице немачке армије на источном фронту су имале у зимском периоду 1941/1942. године око 20% угинућа коња због недостатка сточне хране, а у зимском периоду 1942/1943. године око 12%.

¹⁹ Архива радничког покрета, Загреб, докуменат број 8294.

марта 1944. штаб Четвртог корпуса: „Некад прође и по неколико дана да стока у појединим јединицама не добија сена... Коњи су јако ослабили, а извештај број их је угинуо“;²⁰ Двадесет девета херцеговачка дивизија јавља августа 1944.: „Услед немања сточне хране коњи су у најлошијем стању, а пола их је већ потпуно запрло и остало на путу“;²¹ у извештају штаба Осмог корпуса марта 1944. каже се: „Стање коња у коморама наших јединица је забрањивајуће. Услед недостатка сточне хране изгубили смо у задње време много коња. Проблем исхране коња је постао нерешив“;²² а у извештају Бокелјске бригаде децембра 1944. стоји: „Услед слабе исхране коњи су већим делом угинули“.²³

Слично је стање било готово у свим нашим јединицама. Штабови су предузимали извесне мере да се оно побољша, али без већих резултата, јер је сточне хране недостајало и на терену. Тако је, на пример, ГШ Хрватске расписао 1944. године јединицама упутство о исхрани коња смешом уситњених или самлевених клипова кукуруза и зоби у омеру 1:1, а ГШ Словеније наредио је јуна 1944. године да се у јединицама поставе посебни интендантски органи који ће се бринути искључиво о прикупљању сточне хране (живино-интендантс). Међутим, те и друге предузете мере биле су недовољне, јер су се дејства изводила најчешће на теренима на којима није било сточне хране, а као што је поменуто, могућности за њено пребацивање нису постојале.

У таквим условима једино могуће решење било је да јединице смање коморе на најмању меру, а тиме и број коња, па би мање количине сточне хране лакше набавиле.²⁴ Није имало никаквог смисла, а ни сврхе, да се држи велик број коња који су због изгладнености врло брзо постајали неспособни и угинули. Ти коњи могли су се добрим делом сачувати да су их јединице предавале сељацима, где би се бар прехрањивали испашом, док би их по потреби могла користити и наша војска.

Појави исцрпности погодовала је и масовна појава шуге која је у неким јединицама захватила у другој половини 1944. године готово 70% од укупног броја коња. Заразу таквог обима омогућили су и врло нехигијенски услови за живот коња, као и недостатак средстава за њено превенирање и сузбијање. Тек кад је организована ветеринарска служба, приступило се ликвидирању те заразе помоћу гасних комора.

Исцрпеност и изнуреност коња стварале су, такође, предиспозицију за тешке повреде на гребену и леђима од самара и седала. У извештајима из тог периода често се наводи да „највећи број коња има садно“. Наиме, и недостатак коњске опреме представљао је врло озбиљан проблем. Јединице су често биле присиљене да се користе

²⁰ Зборник, том V, књига 25, док. бр. 115.

²¹ Фото-копија документа у Интендантској управи ДСНО.

²² Архива Војноисторијског института, кутија 300, док. број 15.

²³ Зборник, том III, књига 8, док. бр. 309.

²⁴ Сличну меру предузео је Врховни штаб још јуна 1942. године кад је наредио Четвртој пролетерској бригади пред њен марш на западну Босну да смањи број коња. У наређењу се каже: „Пошто бригади предстоји дуг марш, све непотребне ствари код војника и коморе треба одбацити. По нашем мишљењу ви не бисте требали имати више од 30 товарних коња“. (Зборник, том II, књига 4, док. бр. 186).

неисправним седлима и самарима, па и разним импровизацијама, што је доводило до масовних повреда коња.²⁵ Томе је допринело и нестручно стављање опреме на коње, као и то што опрема често и по неколико дана није са њих скидана. Тих повреда могло је бити знатно мање да су се неисправни самари и седла на време поправљали и подешавали, односно да су јединице имале сараче који би то извршили, и да су се коњовоци обучавају у стављању и подешавању опреме и правилној расподели терета на коњу. У другом светском рату био је и у јединицама америчке, британске и немачке армије велик број грла излучен из јединица због тих повреда које су биле последица, у првом реду, необучености људства у стављању опреме на коња. Данас те армије имају посебне мирнодопске јединице у којима се људство у свему обучава.

Међутим, до великих губитака у коњима у јединицама НОВ долазило је и услед субјективних слабости које су се великим делом могле избећи. Неке од њих су: неправилно коришћење јахаћих коња (галопирање, утркивање, јахање на великим низбрдицама и узбрдицама); невођење рачуна да се после рада скине опрема и да се коњи у природним заклонима заштите од невремена; ненапајање и непоткивање коња на време и кад су за то постојале могућности; недовољно обучавање коњоводаца у одржавању, исхрани и употреби коња, а нарочито у правилном подешавању коњске опреме итд. Понекад се те слабости могу и правдати, на пример, премореношћу коњоводаца, али не у целини и у свим случајевима.

Виши штабови су предузимали мере да се и те слабости отклоне, односно да се поступак с коњима побољша. Тако је, на пример, штаб Другог корпуса доставио јуна 1943. године јединицама упутство о поступку с коњима на маршу, начину засамаривања и заседавања коња, о задужењу коњоводаца с коњима, забрани утркивања с коњима, као и наређење да се припреме импровизирани коњушнице за заштиту коња од невремена.²⁶ Но, и поред тих наређења стање се у корпусу није много изменило па је штаб у октобру исте године опет упутио јединицама распис у којем се, између осталог, каже: „Услед све већег проширења наших оперативних јединица, као и повећања делатности наших установа, употреба коња постаје све већа. Међутим, брига и старање о коњима је на истом степену као кад смо били у партизанским одредима. Не предузимају се никакве мере за очување тих коња. Услед таквог односа, велики број коња онеспособи се и угине. Овакав нехајан однос не само да ће довести до тога да јединице остану без коња, те да нема ко да им носи митраљезе и друго тешко наоружање, него је то упропаштавање коњогојства за цели низ година у будућности“.²⁷

Или, штаб Прве пролетерске дивизије доставља јула 1944. године следећи распис јединицама: „Убојна готовост наших јединица у

²⁵ Из сачуваних докумената се види да је у ветеринарским установама у саставу ГШ Словеније, у периоду од септембра 1944. до фебруара 1945. године, лечено око 3.500 коња, од тога 42,6% механичких повреда, 8,2% обољења експлоатационе природе, 7,1% изнурених коња, 34,8% коња заражених шугом, 1,5% повреда од ватреног оружја и 5,8% осталих обољења.

²⁶ Архив Војноисторијског института, кутија 1.137, док. бр. 20.

²⁷ Архив Војноисторијског института, кутија 470 Г, док. бр. 1.

великом зависи од правилног решења транспорта. До сада се у том погледу неправилно радило и сада је наша способност у пријему новопотребног наоружања и другог ратног материјала сведена на минимум и готово је немогуће ма шта од потребног наоружања и друге потребе примити, јер нема могућности за транспорт. Садање такво стање последица је, с једне стране, упропашћавања и потпуног исцрпљивања товарних грла (претоваривања, хрђавог намештања самара, колана, палдума, ненапасања и непојења), а са друге стране, никакве неге тако онеспособљених и упропашћених товарних грла.²⁸

Партијска организација штаба Првог сремског одреда одржала је септембра 1943. године посебан састанак на којем се расправљало искључиво о неправилним поступцима према коњима и донети су закључци о мерама које је потребно предузети у циљу побољшања таквог стања.²⁹

Неправилни поступци према коњима нису се поправили ни касније. То се види и из извода из наређења министра Народне одбране априла 1945. године: „Опште је стање коња код већине наших јединица врло забрињавајуће. Због изнурености и разних болести угиба и онеспособљава се велики број коња, а они који су још у употреби у слабој су кондицији. Томе је разлог не само лоша и недовољна исхрана услед тешкоћа око снабдевања и напори којима су коњи изложени, већ добрим делом и неправилна употреба, слаба нега и чување. Коњима се не поклања довољна пажња ни онда кад за то има могућности. Услед запуштености и слабе неге врло су честа кожна обољења, а због неисправности и неподешености прибора, убоји и повреде услед којих су коњи трајно или месецима неспособни за рад. Дешава се да се коњу скида седло или самар тек онда, кад је испод њега наступило распадање и загнојавање ткива...“³⁰

Било је, додуше јединица, нарочито артиљеријских, у којима се доиста поклањала пуна пажња бризи о коњима, али је таквих било мало.

У целини узевши, велик број коња могао се сачувати и у врло тешким условима народноослободилачког рата да су се предузеле мере које су биле остварљиве и у партизанском начину ратовања. Ту, у првом реду, долази у обзир одређивање органа, односно лица у јединици, који би били задужени за бригу о исхрани, смештају и употреби коња, затим задужење коњоводаца коњима и обука људства у чувању, заштити од невремена, употреби коња и стављању коњске опреме.

На први моменат изгледа несхватљиво да се у нашим партизанским јединицама није поклањало довољно пажње чувању коња кад се зна да су њихова улога и важност били од непроцењиве вредности, односно кад је бојева готовост много зависила баш од тих коња. Изнето је да су се многе слабости могле избећи, па се поставља питање — зашто то није учињено? Вероватно, поред осталог, и зато што нису постојали — у мањем броју јединица све до друге половине 1943, а у највећем до друге половине 1944. године — органи који би директно или индиректно утицали на организовање и спровођење у

²⁸ Архив Војноисторијског института, кутија 712 б, док. број 22.

²⁹ Зборник, том I, књига 6, док. бр. 152.

³⁰ Војноветеринарски зборник, бр. 2/1961. год.

живот свих мера за очување коња. Без сумње је да то спада у надлежност ветеринарске службе, односно њених органа, а они су почели да се оформљују у другој половини 1943, односно 1944. године. Чињеница је да су се упоредо са формирањем те службе, у јединицама НОВ почеле организовано предузимати мере за очување коња и да је упоредо с тим постепено опадао и број неборбених и неповратних губитака. И поред важности коња за армију, као и чињенице да је ветеринарска служба првенствено позвана да организује и спроводи одговарајуће превентивне и друге мере за њихову заштиту, ипак је њено формирање уследило доста касно, а један од разлога је било то што у првим годинама нашег рата нису правилно сагледани улога и место те службе, односно што се сматрало да је њен основни задатак лечење болесних и повређених коња. На основу таквог гледања није се форсирано формирање ветеринарске службе, јер су могућности за лечење болесних и повређених коња заиста биле врло ограничене (недовољан број дипломираних ветеринара, недостатак лекова и опреме за лечење, непостојање ветеринарских установа и услова за стручни рад, немогућност да се болесна стока задржава у јединицама на лечењу итд.), а ветеринарски кадар који се у првим годинама рата налазио у НОВ распоређиван је на друге дужности. Међутим, касније се увидело да ветеринарска служба и у партизанском ратовању има широко поље рада, пре свега на организовању и спровођењу превентивних и профилактичних мера.

С друге стране, ни ветеринарски кадар у првом периоду рата није довољно сагледао своје место и улогу, у првом реду зато што није био припремљен за рад у специфичним ратним условима, па им се није могао одмах прилагодити, односно одрећи се класичних облика у раду. И ветеринарски кадар је сматрао да је његов основни задатак лечење болесних и повређених коња. Тек су касније искуства показала да је у партизанском ратовању лечење болесних и повређених коња задатак другостепене важности, односно да је примарно организовање и спровођење профилактичних, превентивних и противвепизотских мера у циљу смањења броја обољења и повреда. Предузимањем тих мера смањује се и број коња којима ће бити потребно лечење. То никако не значи да се у партизанском ратовању треба одрећи лечења болесних и повређених коња, већ да се оно мора ускладити са општевојним и другим условима, то јест, да ће га у сваком случају бити мање, како по броју лечења грла тако и по обиму стручног рада. Спровођење заштитних мера могућно је и у партизанским јединицама, а што је најважније, за њихово спровођење није потребно да се располаже искључиво дипломираним ветеринарима. Довољан је и нижи ветеринарски кадар — болничари. То су каснија искуства и потврдила.

Крајим стручним курсевима могло се већ у првим годинама народнослободилачког рата оспособити довољно ветеринарских болничара који би били главни носиоци превентиве у основним јединицама (батаљонима), а касније би се напреднији болничари могли позвати на допунске курсеве и оспособити за дужности референта ветерине бригада. Дипломирани ветеринари могли би у позадини водити — ако то војна ситуација дозвољава — ветеринарске амбуланте и курсеве за оспособљавање болничарског кадра. Исправност

и могућност такве оријентације потврђују искуства нашег партизанског санитета који је у недостатку лекара оспособио помоћу курсева већи број болничарки за референте санитета у батаљонима и бригадама. Ту оријентацију је применила и наша ветеринарска служба почевши од половине 1943. године на територији ГШ Словеније, где је захваљујући томе постигла и најбоље резултате у организацијском погледу.

Стручно знање које су ветеринарски болничари добили на курсевима било је довољно за указивање прве помоћи болесним и повређеним коњима, а нарочито за организовање и спровођење превентивних и других заштитних мера. Зато је велика штета што се њихова улога сагледала доста касно: у неким јединицама у другој половини 1943. а у највећем делу тек у другој половини 1944. године.

Од коликог је значаја присуство и нижег ветеринарског кадра, а нарочито кад добије потребну помоћ од штаба, најбоље се може сагледати из чланка једног болничара у листу *Ветеринарски болничар* који је издавала 1944. године ветеринарска служба Двадесет шесте дивизије: „По доласку у јединицу упутио сам се у коњушницу. Грла су била запуштена, неочеткана, лутала су невезана, оглави су им били покидани и разбацани по коњушници... Коњи ненапојени. Одмах сам се дао на чишћење коњушнице, исхрану, напајање и тимар коња. Комесар чете ми је доделио два друга с којима сам радио око наших коња. Данас је стање у том погледу у мојој јединици 100% боље. Мојим радом и уложеним трудом кроз ова два и по месеца много се у мојој јединици поправило стање с обзиром на наше коње“.³¹ Али било је јединица у којима се и после доласка ветеринарских органа није видније поправило стање, јер нису добили потребну помоћ од старешина па је било потребно да виши штабови, па и партијске организације, интервенишу у том смислу. Тако, на пример, штаб Прве пролетерске дивизије јула 1944. године пише јединицама: „Већ је завршен ветеринарски курс болничара и поткивачки курс, али се резултати свршених курсиста нису ни мало показали. И овом приликом подвлачим да то није кривица свршених курсиста већ штабова који им нису дали право место и задатке и нису им ни у чему помогли. Ово се мора одмах исправити“.³²

Искуства стечена у току народноослободилачког рата у вези са употребом, попуном и чувањем коња су врло велика, али нису до данас довољно проучена. Без обзира на то у којем ће се обиму користити коњи у евентуалном будућем рату, потребно је сагледати целокупну проблематику која из тога проистиче и на основу наших искустава, обрађених и актуелизираних, предвидети све мере потребне за очување коња у борбеним јединицама и позадини.

Пуковник

др Јаша РОМАНО

³¹ *Војноветеринарски зборник*, бр. 2/1961. год.

³² Архив Војноисторијског института, кутија 712 б, док. број. 22.

PROGRESIVNA ULOGA ARMIJA U NEKIM NEDOVOLJNO RAZVIJENIM ZEMLJAMA

Značajno obeležje savremenog sveta, odnosno prelaznog perioda od kapitalizma ka socijalizmu, predstavlja pojačana uloga države naročito u pogledu njenog organizatorskog i usmeravajućeg uticaja u privredi. U kapitalističkim zemljama do toga dolazi usled krize kapitalističkog sistema, usled nemogućnosti postojeće ekonomske baze da dalje funkcioniše bez stalne vanekonomske prinude. U socijalističkim državama to je uslovljeno time što radnička klasa nema dovoljno snage da odmah po preuzimanju vlasti neposredno upravlja privredom i društvenim poslovima. Poseban slučaj predstavljaju nedovoljno razvijene zemlje. U njima se uloga države povećava kao osnovni uslov ekonomskog i kulturnog razvitka, jer jedino država može u njima izvršiti maksimalnu mobilizaciju svih snaga i izvora za savlađivanje zaostalosti.

Jednom rečju, pojačana uloga države kao osnovnog nosioca političke sile — u savremenom prelaznom periodu — proizilazi iz činjenice što sila u prelaznom periodu obavlja one ekonomske i društvene funkcije koje usled prolaznosti starog i nezrelosti novog načina proizvodnje teško mogu da se vrše bez vanekonomske prinude.

Povećanu ulogu države prati i povećana uloga njene oružane sile, armije, koja je sastavni deo državnog aparata. Politika hladnog rata, politika sa pozicija sile, koja njegovim protagonistima služi za usporavanje procesa nacionalnog i socijalnog oslobođenja, za odvratanje pažnje masa od unutrašnjih teškoća i protivrečnosti, oslanja se na snažne armije. S druge strane, kapitalisti su zainteresovani za održavanje velikih armija i kao najvećih potrošača svih, a naročito neke robe pri čemu se ona javlja kao najunosniji kupac. Sve to uslovljava čvrstu povezanost vojnih i privrednih faktora i dovodi do sve jačeg uticaja armije na unutrašnju, a preko toga i na spoljnu politiku. Zaoštrena međunarodna situacija primorava i one zemlje koje vode miroljubivu politiku da imaju snažne armije.

U takvim uslovima odvijaju se proces oslobađanja kolonija i zavisnih zemalja, sticanje nezavisnosti i unutrašnje promene u pravcu bržeg ekonomskog i kulturnog razvoja i socijalnih reformi. U tom procesu, kao što je poznato, vidnu ulogu igraju nacionalne armije, odnosno oficirske organizacije i pokreti. U većini zemalja Srednjeg istoka kao i Burmi armije su u tom procesu odigrale progresivnu ulogu. Grupe mladih oficira stoje na čelu nacionalnih pokreta, nosioci su akcije rušenja stare vlasti koja je oličavala nacionalnu zavisnost tih zemalja od inostranstva. Sve to stvara osnove u kojima se u datim uslovima progresivno kreće u pravcu socijalizma. Međutim, u nekim zemljama Južne Amerike, na primer, armije u procesu borbe za nacionalnu nezavisnost i socijalni progres igraju sasvim drugačiju, reakcionarnu ulogu.

Poznato je da je armija nastala i razvila se kao sredstvo kojim vladajuća klasa obezbeđuje svoj ekonomski i politički interes unutar zemlje i u odnosu na druge države. Bilo je u istoriji slučajeva kada je ona i neposredno preuzimala vođstvo zemljom, kao u doba Cezara, Napoleona, Viljema II; u Japanu između I i II svetskog rata, radi ostvarivanja osvajачkih ciljeva. Takav njen karakter opredelio je i njenu ulogu u društvenim kretanjima. Ona je, uopšte uzevši, u istoriji igrala ulogu čuvara postojećih društvenih odnosa. Za razliku od ovih reakcionarnih armija koje su oslonac preživelih eksploatatorskih klasa, revolucionarne armije se javljaju kao oslonac revolucionarnih snaga. U našoj zemlji, Sovjetskom Savezu, Kini, itd. stvorene su u revolucionarnom preobražaju nove armije na ruševinama starih. Nosilac preobražaja bila je radnička klasa sa komunističkom partijom na čelu. U nekim nerazvijenim zemljama danas je u toku revolucionarni preobražaj u kome stare armije, odnosno deo njihovih kadrova, igraju progresivnu ulogu; oni stoje na čelu onih naprednih društvenih snaga koje ruše stare i stvaraju nove društvene odnose.

1

Radi svestranijeg sagledavanja tog procesa i uloge armije u njemu, potrebno je analizirati revolucionarne preobražaje u Egiptu, Iraku, Sudanu, Jemenu i Burmi.

Egipat. U periodu od 641. do 1952. godine Egipat je više od 7 vekova bio pod tuđinom, a od 1682. do 1952. samo pod vlašću Britanaca. Industrija (iako slabo razvijena) i birokratski aparat nalazili su se u rukama stranaca.¹ Poljoprivreda, kojom se stanovništvo najviše bavilo, bila je u rukama veleposednika. 280 veleposednika je držalo 529.000 fedana (1 fedan 0,42 hektara), dok je u isto vreme 2.000.000 sitnih seljaka imalo svega 780.000 fedana, odnosno 0,4% veleposednika posedovalo je 36% obradive zemlje, a 94% sitnih seljaka svega 34% (IBD).

Sve je to dovodilo do krajnje polarizacije društvenih snaga; na jednoj strani do koncentracije bogatstva u rukama stranaca i tankog sloja veleposednika i krupnih kapitalista, a na drugoj, do bede kod siromašnih masa koje su živele, iako su imale ispod minimuma potrebnog za život.

Postojale su i razne političke partije koje su uglavnom predstavljale veleposednike i razne slojeve buržoazije, podržavale dvor i saradivale na razne načine sa kolonijalistima. Krupna buržoazija i feudarci bili su srasli sa kolonijalistima i zbog svojih klasnih interesa postali anacionalni. Radnička klasa je bila malobrojna, a njen pokret nerazvijen i neorganizovan.

Dakle, Egipat karakteriše, u ovoj fazi, na jednoj strani dugogodišnje kolonijalno ropstvo i strana dominacija, a na drugoj, nepodnošljivi feudalni društveni odnosi koji su se održavali u tesnoj sprezi sa stranim kolonijalistima.

¹ Početkom XX veka u Egiptu je osnovano 160 stranih kompanija, a 1914. godine od 100 miliona funti kapitala (koliko je Egipat imao) 92 miliona su bili inostrani kapital, dok od 25 registrovanih trgovačkih banaka samo dve nisu bile u rukama stranaca. (Zdravko Pečar i V. Zagorac: *Egipat*, str. 264, 266, izd. *Kultura*, Beograd 1958).

U takvim uslovima se razvijao i jačao nacionalni pokret. Od početka su u njemu značajnu ulogu igrali pojedini oficiri.² Njegov nosilac postaje sitna buržoazija i srednji slojevi. Sitna buržoazija je bila ekonomski najjače pogođena kako od veleposednika tako i od kolonijalista. Iz njenih redova je regrutovan i velik broj kadra za oficire. Jedna od najvažnijih karakteristika ovoga pokreta bila je slaba organizovanost, nepostojanje programa oko kojeg bi se okupile snage, organizacije i rukovodstva koje bi ih vodilo. Uloga rukovodstva ovim pokretom pripala je kasnije organizaciji oficira zato što nije bilo drugih organizovanih političkih snaga.

Među mlađim oficirima orijentisanim na borbu za oslobođenje zemlje od Britanaca i domaćih veleposednika 1938. godine ponikla je organizacija »Slobodnih oficira« sa potporučnikom Naserom na čelu. Njena aktivnost je postala značajna naročito posle rata s Palestinom. 1949. godine stvorila je svoj komitet koji 1950. godine izdaje i ilegalni list, bilten »Glas slobodnih oficira«.

Ta organizacija je uz podršku armije izvršila 1952. godine državni udar, srušila feudalnu monarhiju i stavila se na čelo države. Ona nije imala jasan politički program. Njeni članovi nisu nameravali da posle revolucije zadrže vlast u rukama, već da je prepuste političkim partijama uz moralni apel »da se očiste od korupcije«. Zato je došlo do određenog kolebanja, što su iskoristile reakcionarne snage da otvoreno istupe protiv revolucije, sa Nagibom na čelu. Organizacija »Slobodnih oficira« je to uočila i preduzela energične mere — smenila Nagiba, vlast čvrsto uzela u svoje ruke, donela politički program i počela da ga sprovodi u život.

Snage koje su stale na čelo Egipta počele su da sprovode svoj program u kome se orijentišu u unutrašnjoj politici na izgradnju socijalizma, a u spoljnoj na politiku mira i koegzistencije. Izvršena je agrarna reforma, preduzete su oštre mere protiv religiozne organizacije »Muslimanska braća« koja pokušava da se preko infiltriranja u armiju i atentata na Naseru dočepa vlasti, raspuštene su političke partije itd. U toku 1961/62. u UAR su preduzete i ozbiljnije praktične socijalne mere donošenjem niza zakona kao, na primer, Zakona o novoj agrarnoj reformi po kome se zemljišni maksimum smanjuje na 42 ha; Zakona o progresivnom oporezivanju gde porez iznosi do 90% na godišnje prihode preko 10.000 funti; Zakona o poboljšanju položaja radničke klase kojim se radna nedelja smanjuje na 42 časa, 25% profita svih kompanija treba da se podeli radnicima direktno i indirektno, a predviđa se i učešće radnika u upravnim odborima kompanija.

Očekuje se da će sprovođenje u život ovih mera značiti krupan korak u ostvarivanju ciljeva egipatske revolucije.

Vremenom je rukovodstvo UAR došlo do spoznaje da se zemlja ne može izgrađivati samo osloncem na vojsku i policiju. Zato se pristupilo stvaranju šire političke osnove vlasti, političke organizacije »Arapska soci-

² Pukovnik Orabi-paša je 1880. godine bio na čelu nacionalne borbe protiv Turaka; Zagluh-paša je 1919. godine organizovao nacionalnu borbu protiv Britanaca; januara 1952. godine došlo je do oružanog sukoba između jedne jedinice egipatske vojske i Britanaca u Smailiji. Britanci su tenkovima okupirali grad i tražili od vojnika da predaju oružje, a oni su im odgovorili: »Britanci mogu da dobijaju samo naša tela ali ne oružje«.

jalistička unija«. Ona treba da omogući aktiviranje masa u celokupnom životu zemlje.

Irak. Mada je prirodno najbogatija zemlja na Bliskom istoku (10% svetske rezerve petroleja), to je uglavnom zaostala poljoprivredna država sa vrlo niskim standardom. Najveći deo bogatstva su izvlačili stranci, a drugi je išao u kasu dvorske klike. (Tako, na primer, u kompaniji za eksploataciju nafte 23% akcija drže Amerikanci, a sve ostalo Britanci, Holandani i Francuzi). Iako je imao formalnu nezavisnost, Irak je u suštini bio pod potpunom dominacijom Britanaca. Na spoljnjem planu zapadni blok ga je vezao sa Bagdadskim paktom.

Unutrašnje protivurečnosti, a naročito težak položaj seljačkih masa i radnika, kao i pozitivan uticaj revolucionarnih promena u Egiptu i Siriji, ubrzali su razvitak nacionalnog pokreta. Značajnu snagu ovog pokreta predstavljala je radnička klasa, iako je bila malobrojna (70.000 fabričkih i nešto više seoskih radnika). Ona je istupala štrajkovima protiv omrznutog režima Nuri-Saida.

Postojale su i političke partije: Nacionalno demokratska, BAAS, Istiklal i Komunistička partija. Građanske partije su se međusobno gložile, svaka je zastupala svoje usko klasne interese, dok je KP, najorganizovanija od svih, bila opterećena sektaškim i dogmatskim gledanjem na probleme u svojoj zemlji. Zato ni jedna od njih nije mogla odigrati ulogu rukovodioca nacionalno-oslobodilačkog pokreta.

Na čelo nacionalnog pokreta stavila se grupa oficira sa Kasemom i Arefom. Armija je svojim snagama izvršila državni udar 14. jula 1958. godine, oborila monarhiju i stvorila republiku, izvršavajući tako progresivni akt koji su pozdravile narodne mase.

Posle preuzimanja vlasti pred zemlju su se postavljali akutni socijalni problemi koji nisu trpeli odlaganje. Pokrenuto je rešavanje nekih od tih pitanja kao, na primer, izvršena je agrarna reforma, preduzete su neke mere po planu ekonomskog i kulturnog razvoja zemlje. Na spoljnjem planu Irak je izašao iz Bagdadskog pakta i opredelio se za vanblokovsku miroljubivu politiku.

Međutim, snage koje su stale na čelo zemlje nisu dovoljno efikasno rešavale i ona pitanja koja su bila pokrenuta. Zemljišni maksimum, na primer, ostao je 250 hektara obradive i 500 hektara neobradive zemlje, a 50% profita od petroleja ostalo je u rukama stranih kompanija. One su se zapetljale u nove teškoće. Nacionalno pitanje nisu rešile. 1960/61. došlo je zbog toga do oružanog ustanka Kurda kojih ima 1,500.000 (prema 4,000.000 Arapa), a žive kao kompaktna celina na području Kurdistana. Nije nađen zajednički jezik sa ostalim arapskim zemljama.

Za unutrašnji razvitak u Iraku karakteristična je bila činjenica da rukovodstvo iračke republike nije tražilo širi politički oslonac na mase, već se uglavnom oslanjalo na vojsku i policiju. Nije se tražilo rešenje u stvaranju šire političke organizacije koja bi trebalo da bude masovna politička osnova vlasti. Nije se imao jasan stav ni prema starim političkim partijama. Najpre su bile zabranjene, pa je opet odobren njihov rad, a svaka od njih je delovala po različitom programu i pod različitim uticajima sa strane. Sve je to cepalo nacionalne snage i onemogućavalo da se priđe bržem ekonomskom razvitku.

Na nekim od navedenih pitanja došlo je do rascepa unutar snaga koje su izvele revoluciju i do unutrašnjeg previranja, što je dovelo 1963. godine do zbacivanja snaga sa Kasemom na čelu i preuzimanja vlasti, opet od oficira sa Arefom na čelu, iza kojih stoji armija.

U deklaraciji Revolucionarnog saveta i nove vlade istaknuto je da će se unutrašnji razvitak odvijati u pravcu ostvarenja jedinstva, demokratskih sloboda i socijalizma, dok će se u spoljopolitičkoj orijentaciji Irak rukovoditi politikom neangažovanosti i međuarapske solidarnosti. Razume se da praksa treba da potvrdi proklamovana načela.

Sudan. Nezavisnost je dobio 1. I 1956. godine. Do tada je, od 1518. godine, bio gotovo neprekidno pod tuđom vlašću: Turaka, Egipćana, Britanaca, a od 19. I 1899. godine postoji egipatsko-britanski kondominijum nad Sudanom. To je, u stvari, bila samo maska iza koje su stajali Britanci.

Sudan spada među najnerazvijenije zemlje. To je poljoprivredno-stočarska zemlja, sa vrlo malo tekstilne, kožarske i drvne industrije koja je uglavnom u rukama stranog kapitala. Ima oko 570 plemena sa 120 različitih jezika. Na severu žive Arapi — muslimani; na jugu crnci — paganci; Sever govori arapski, a Jug na 80 različitih jezika; Sever je ekonomski razvijen, a Jug zaostao. Britanci pod čijom je vlašću bio Sudan smišljeno su stvarali razdor između Severa i Juga, podstrekavali Jug na otcepljenje i uopšte kočili razvoj nacionalnih snaga. No i pored svega jačale su nacionalne snage koje imaju svoje dublje korene još iz ustanka i buna protiv Turaka. Na izborima 1. I 1956. godine one su izvojevale pobjedu. Narod se opredelio za punu nezavisnost Sudana. Otada je Sudan nezavisna zemlja.

Pred nezavisnim Sudanom stajali su mnogi krupni zadaci koji su u drugim zemljama bili davno rešeni. Trebalo je izraditi zakonodavstvo, izvršiti agrarnu reformu, izgraditi pruge, puteve, škole, položiti temelje industrije.

Plemenske i verske starešine koje su podržavali Britanci suprotstavljale su se svim reformama. Na scenu su tada stupile partije sa međusobnom partijskom borbom. To je trajalo nepune dve godine i dovelo zemlju u vrlo tešku situaciju.

U takvoj situaciji, u interesu očuvanja nezavisnosti i daljeg unutrašnjeg razvitka, armija je sa generalom Abudom na čelu izvršila državni udar i preuzela vlast marta 1958. godine. Ove snage su se orijentisale na jače angažovanje države u privredi. Polovina svih radnika zaposlena je na javnim dobrima, koje država investira. U privrednom životu se angažuje armija sa svojim tehničkim sredstvima. Vršila se pokušaj da se reši problem agrarne reforme. Ulažu se naponi da se podignu barem manja industrijska preduzeća. U cilju jedinstva zemlje zabranjen je rad političkih partija koje su dovele tek oslobođenu zemlju na rub propasti. U spoljnoj politici zauzet je vanblokovski stav, vodi se miroljubiva politika. Čine se koraci ka zbližavanju sa UAR i pokušaji da se reše neki sporni problemi.

Osnova na koju se oslanjaju snage koje danas stoje na čelu Sudana je armija u kojoj vlada nacionalno-patriotski duh. Ipak ostaje problem pronalaženja odgovarajućih organizacionih formi za što neposrednije povezivanje tih snaga sa širokim narodnim masama.

Jemen. To je daleko najzaostaliya zemlja na Srednjem istoku koja pati od svega što proizilazi iz te zaostalosti. Privreda u Jemenu je feudalna,

sa minimalnim izvozom kafe, soli i kože. Industrije nema. Postoji samo jedna cesta, nema železnica, nema stručnjaka ni drugih kadrova. U tri najveća grada generatori daju struju samo ograničenom broju zgrada. Stanje je najbolje izrazio predsednik Revolucionarnog saveta general El Salal ovim rečima: »Mi živimo u X veku. Počinjemo od ničega«.

U pogledu društvenog uređenja to je bila feudalna monarhija u kojoj je kralj bio apsolutni — svetovni i duhovni — gospodar, a pod njim su bili guverneri u šest provincija i amili po okruzima. Osnovni oslonac vlasti bili su mač, tamnica i kulucija. Zemlja je plemenski podeljena, a plemena su zavađena. Glavni prihodi monarhu i njegovoj kamarili bili su »desetak« i »zekal«, kao i carine od 12,5%. Na taj način kraljeva blagajna je ubirala 20 miliona dolara godišnje.

Zemlja je bila pod snažnim uticajem sa strane, a zbog njenog važnog strategijskog položaja došlo je i do otvorenog sukoba između iračko-engleske i američkih petrolejskih kompanija.

U takvim uslovima armija je izvršila državni udar, oborila monarhiju, podržavana od masa koje su bile revolucionarno nastrojene iako nisu bile organizovane. Revolucionarni vojni savet koji je preuzeo vlast najavio je socijalne reforme i politiku unutrašnje emancipacije, a na međunarodnom planu politiku miroljubive koegzistencije.

Burma. Od 1885. godine ona je britanska kolonija. Pokret za nacionalno oslobođenje se u njoj snažno razvio još pre II svetskog rata. Za taj period vezane su i iluzije da će Japan pomoći nacionalnom oslobođenju Burme. U toku toga rata došlo je do promene vlasti — umesto Britanaca došli su Japanci — ali se ništa drugo nije promenilo. Japanci su formirali i nekoliko burmanskih divizija, a komandu nad njima poverili Aung Sanu i Ne Vinu koje je ranije nacionalno-oslobodilački pokret bio poslao na školovanje u Japan. Kad su se uverili u to da su bili u zabludi u pogledu oslobodilačke misije Japana, okrenuli su se protiv novih ugnjetača — Japanaca. Oslonili su se na mlade oficire, novoformiranu armiju, partizane i druge patriote. 27. marta 1945. godine komandanti armija Aung San i Ne Vin proklamuju poziv na ustanak i počinju borbu protiv Japanaca u celoj zemlji, a kasnije u saradnji sa savezničkim snagama avgusta 1945. godine oslobađaju Burmu. Britanci najpre nisu priznali nezavisnost Burme, ali su pod pritiskom masa u aprilu 1947. raspisali izbore na kojima su se Burmanci masovno izjasnili za nezavisnost koja je i proglašena 1. I 1948. godine.

Snage koje su se stavile na čelo države izjasnile su se za socijalističku orijentaciju i u početku preduzele neke mere u tom duhu — izvršile agrarnu reformu, nacionalizovale kompanije za izvoz pirinča, šumsku industriju, saobraćaj i neke tvornice. Ali se kasnije na tome stalo, a u nekim pitanjima i reteriralo. Zato je došlo do političkih previranja, pogoršane ekonomske situacije i opšte nestabilnosti u zemlji, ustanaka i pobuna.³

³ Iz antifašističke lige istupa Komunistička partija Burme. Kasnije dolazi do dalje diferencijacije i liga se deli na dve partije: »Čistu« i »Čvrstu ligu«, a druge levičarske struje obrazuju tzv. Ujedinjeni front. Svakako najteži problem su pobune. Komunisti, gledajući dogmatski na stvarnost, organizuju ustanak marta 1948. godine i sve do danas vode borbu kao dve posebne grupe — »crvene« i »bele« zastave; istovremeno se dižu i nacionalisti u državi Karen koji zahtevaju zasebnu državu. Pored toga Čang Kaj Šekova grupa od 12.000 ljudi, bežeći iz Kine, zadržava se na severu Burme gde pljačka, ubija i stvara nered.

U toj situaciji je oktobra 1958. godine armija ponovo stupila na pozornicu. U Nu je predao vlast generalu Ne Vinu. Za godinu i po dana koliko se armija nalazila na čelu države, situacija je mnogo poboljšana, pripremljeni su izbori, a onda je vlast ponovo predata U Nuu koji je pobedio na izborima. Pod njegovom vlašću je država opet zapala u krizu, uglavnom, zbog orijentacije na razvoj privatne inicijative kapitala, umesto državne intervencije u privredi i zbog U Nuove isključive orijentacije na parlamentarnu demokratiju zapadnog tipa koja ne odgovara burmanskim uslovima. Armija je još jedanput intervenisala. Marta 1962. godine Ne Vin je izvršio državni udar, a armija preuzela administraciju da bi spasla zemlju od dezintegracije, rasula, ekonomske i političke zbrke u koju je dovedena politikom dotadašnje vlade — kaže se u proglašenju neposredno posle preuzimanja vlasti. Revolucionarni savet je proklamovao čvršći kurs na izgradnju zemlje u pravcu socijalizma. U njegovom proglašenju se kaže da će: »... biti uspostavljena demokratska socijalistička država... Burmanski put u socijalizam će biti jedini praktični program za rehabilitovanje i razvijanje unije u kojoj je stanje veoma pogoršano, kao i da će biti neophodno izgraditi odgovarajuću formu političke organizacije koja će izvršiti socijalistički program uporedo sa narodom«. (»Junion ekspres« 26. VI 1962. godine citirano prema vestima Tanjuga od juna 1962. godine.)

Revolucionarni vojni savet nije ostao samo na proklamaciji već preduzima i praktične korake za realizovanje najavljenog programa. Prve mere usmerene su na sređivanje privrede. Vojska je preuzela kontrolu nad radom nacionalizovanih fabrika. Ona efikasno utiče na sređivanje tržišta. Strogo je ograničeno i usmereno delovanje raznih inostranih firmi. Preduzete su energične mere i za likvidaciju korupcije, špekulacije i parazitskog načina života. Predviđaju se i temeljitije izmene u državnoj administraciji »jer u našem putu u socijalizam sadašnja administracija predstavlja ogroman kamen spoticanja«. I, što je osobito važno, preduzete su mere za stvaranje šire političke osnove vlasti. Prišlo se osnivanju jedinstvene »Partije burmanskog socijalističkog programa«, kao masovne političke podrške ciljevima revolucije. U spoljnoj politici je zauzet vanblokovski stav i vodi se politika miroljubive koegzistencije.

Nasuprot progresivnoj ulozi koju igraju armije navedenih zemalja, armije u nekim zemljama Južne Amerike i Azije igraju sasvim reakcionarnu ulogu čuvara starih odnosa zaostalosti i zavisnosti zemlje od inostranstva.

Da bi se to razumelo potrebno je istaći bar neke posebne uslove u tim zemljama, različite od onih što su postojali u zemljama u kojima je armija odigrala progresivnu ulogu. Na primer, nekim zemljama Južne Amerike su zagospodarili Španci i držali ih u pokornosti pomoću armije. Komandanti su davali zemlju svojim oficirima i vojnicima pa su oni postajali feudalski, a domoroci robovi, odnosno kmetovi. Posle pada španske imperije vlast je uglavnom preuzeo veleposednički feudalni sloj koji se formirao od špansko-portugalskih vojnih komandanata. Tako iza političke nezavisnosti nije stajala građanska klasa i slobodno seljaštvo. Kapitalizam se razvijao, ali mu nosilac nije bila domaća građanska klasa, jer je bila nerazvijena, već strani kapital uglavnom iz SAD.

Danas političku vlast ima feudalna aristokratija koja drži i armiju, regrutuje oficirski kadar za nju iz svojih redova i na taj način je drži u rukama. Nacionalna buržoazija koja se tokom vremena razvila, dobrim

delom je srasla sa zemljoposedičkom aristokratijom i inostranim kapitalom. Nasuprot tim snagama stoji deo nacionalne buržoazije koja diže glas protiv stranog kapitala i zemljoposedičnika. Razvija se i radnički pokret. Sve više se aktiviraju siromašni poljoprivredni radnici. Ove snage nemaju, uopšte uzevši, jači oslonac u armiji. Naročito viši komandanti su neposredni predstavnici interesa aristokratije pa i svojih visokih kastinskih privilegija. Međutim, u nekim jedinicama, a naročito u pešadiji, te snage nalaze sve jači oslonac.

Ovo je jedan od razloga kojim se može objasniti destruktivna uloga armija u nekim zemljama Južne Amerike. Ali, poseban značaj u tome ima i uticaj određenih krugova iz SAD. Oni u tim zemljama imaju svoj kapital, ekonomski su zainteresovani za održavanje postojećeg stanja i smatraju da se pozicije SAD u Latinskoj Americi mogu najbolje sačuvati dosadašnjim savezom sa lokalnim veleposednicima i vojnim huntama. Pored snaga koje su za naslon na aristokratiju i sa njom povezane vojne hunte, u SAD postoje i one što zastupaju politiku »demokratske i mirne revolucije«, prelazak od polufeudalnih odnosa na kapitalističke u kojima bi glavnu ulogu igrala domaća buržoazija vezana za SAD itd.

Ti posebni uslovi objašnjavaju zašto su ove armije ostale oslonac starog poretka, kočnica socijalnog progressa i oslobađanja zemlje od svake zavisnosti od inostranstva.

II

Da bi se razumela uloga armije u pomenutim zemljama treba razumeti u celini proces nacionalnog preporoda i socijalnog progressa u njima. On je pre svega sastavni deo velike antikolonijalne narodne revolucije koja je jedan od oblika opšte krize kapitalističkog sistema. Neodoljivi deo nacionalnog oslobođenja kolonijalnih naroda jesu i unutrašnja društvena kretanja koja neminovno ističu u prvi plan potrebu za promenom društvenih odnosa zasnovanih na feudalnim autokratijama, a mogle su da egzistiraju jedino uz pomoć kolonijalista. Nacionalna emancipacija nužno postavlja potrebu i socijalne emancipacije čoveka (a i obratno) koji više neće da živi kao rob i kmet.

Treba razumeti ulogu koju na tom području igraju spoljni faktori. Srednji istok, kao što je poznato, ima velik strategijski značaj, kako kao raskrsnica pomorskih, vazdušnih i kopnenih puteva između Evrope, Afrike i Azije, tako i zbog strategijskih sirovina (ovde se nalazi 70% svetskih rezervi nafte). Zbog svega toga su velike sile uvek i na razne načine nastojale da održe ili dobiju što povoljnije pozicije na tom području — zalažući se za očuvanje onih sistema koji će najbolje odgovarati njihovim interesima. To je uvek predstavljalo prepreku koju su morali da savladaju oslobodilački pokreti ovih zemalja. U tome su oni mogli, delimično, da koriste i izukrštane suprotne interese.

Na te procese znatno dejstvuju i socijalistička kretanja u svetu. Progressivne tendencije u ovim zemljama treba posmatrati, u širem smislu, kao deo svetskog socijalističkog procesa. I nije slučajno što mnoge novooslobođene zemlje neće da prihvate zapadnokapitalističke oblike, niti su voljne da dogmatski usvajaju bilo kakve recepte koji im se nude sa strane, već traže sopstvene puteve razvitka, a na liniji socijalizma, jer samo takvo

društveno uređenje može da im stvori mogućnost za brzo prevazilaženje ekonomske i kulturno-političke zaostalosti.

To što se razvitak u tim zemljama ne poklapa sa raznim šemama o revoluciji, buržoasko-demokratskoj, odnosno socijalističkoj, sa šemama uloge klasa itd. može da zbunjuje samo dogmatičare. Tu se mora poći od toga da novi istorijski uslovi obogaćuju praksu novim iskustvima. Progresivnost tih procesa treba gledati sa stanovišta njihove društveno-istorijske uloge u određenim uslovima i sredini u kojoj se javljaju. U tom sklopu treba gledati i ulogu armije u njima. Činjenica da su se armije u tim zemljama stavile na čelo nacionalnog pokreta i progresivnog kretanja nameće potrebu da se posebno objasne momenti koji su to uslovili.

Prvi momenat je *nacionalni*. Dugogodišnja borba za nacionalnu emancipaciju, protiv kolonijalizma, i borba za očuvanje slobode i nezavisnosti izbacile su armiju u prvi plan.

Armija je u tim zemljama bila takva organizacija, u kojoj se i kroz koju se vrlo jako ispoljavao nacionalni duh zemlje kao celine. Ona je manje nego ma koje druge političke organizacije bila razjedana raznim separatizimima i sebičnim interesima.

To ne znači da je ona nešto odvojeno od klasnih snaga koje su bile na vlasti, nego je baš odraz društvenog previranja u dotičnim zemljama. U okviru klasnih vladajućih snaga došlo je do diferencijacije. Veleposednici i krupni slojevi buržoazije potpuno su srasli sa kolonijalnim vlastima i sve više postajali anacionalni. U njima je svako osećanje patriotizma bilo potiskivano sebičnim klasnim interesima. Nasuprot tome, deo mlađeg oficirskog kadra koji je poticao iz srednjih i sitnih slojeva, školovao se u zemlji i inostranstvu i bio u neposrednijem kontaktu sa vojnikom, sa problemima svoje zemlje, neposrednije je osećao težnje naroda za nacionalnim oslobođenjem, a kroz školovanje u inostranstvu neposrednije je video tu međunarodnu povezanost i bio pod dosta jakim uticajem nacionalno-oslobodilačkih pokreta i progresivnih kretanja u svetu. Sve je to delovalo na jačanje nacionalne svesti kod tog dela oficirskog kadra do te mere, da se on stavio na čelo borbe za nacionalno oslobođenje.

Posle nacionalnog oslobođenja, sloboda i nezavisnost ovih zemalja bili su često ugrožavani i narod je jedino u armiji video garanciju da se obezbede izvojevane tekovine.

U Egiptu, Iraku, Jemenu i Siriji poseban je aspekt arapskog jedinstva. Buđenje arapskih naroda i želje da oni zauzmu dosledno mesto u svetskim zbivanjima odigrali su značajnu ulogu u nacionalnim revolucijama i unutrašnjoj izgradnji ovih zemalja. Čvršća arapska povezanost, saradnja i jedinstvo na ravnopravnoj osnovi predstavljaju samo prilog jačanju njihove nezavisnosti i stabilnosti mira na tom području.

Drugi momenat je *politički*. U datim uslovima armija je bila najorganizovanija organizacija, najspremnija, kako za izvršenje zadatka nacionalnog oslobođenja, tako i za izvršenje drugog još težeg nacionalnog zadatka — brzog organizovanja ekonomskog, kulturnog i političkog razvitka plemenski razjedinjenih, nepismenih i ekonomski zaostalih zemalja.

Armiji je taj zadatak pripao pre svega zato što ostale političke snage nisu bile sposobne da ga izvrše. Zašto? Kao što je poznato, krupna buržoazija bila je povezana sa inostranim kapitalistima, dvorskim kućama i veleposednicima. Srednja i sitna buržoazija bile su neodlučne, slabo organizovane, delom se borile da pređu u gornje slojeve, a delom su imale i

svoje predstavnike u oficirskim krugovima — i jedino su u armiji i njenoj borbi videle spas. Seljaštvo je jako zaostalo, politički neaktivno. Radnička klasa malobrojna i slabo organizovana.

Kolonijalni sistem, na takvoj osnovi, nametao je onakve političke partije koje služe njemu a ne nacionalnim interesima. Radnički pokret je trepo dva uticaja: socijaldemokratski sa Zapada i staljinistički sa Istoka, tako da je i on bio dezorijentisan i nesposoban da se stavi na čelo nacionalne borbe.

Mladi oficiri u tim armijama predstavljali su najobrazovaniju i najmnogobrojniju inteligenciju među masom zaostalog stanovništva. Savremeno naoružanje, uvođenje obavezne vojne obuke u nekim armijama, usavršavanje oficira školovanjem u zemlji i inostranstvu, kontakt sa drugim naprednim sredinama — sve je to osvežavalo ove armije, podsticalo i dalje razvijalo u njima nacionalni ponos i uticalo ne samo na mlade oficire nego i na vojnike.

Treći je momenat *ekonomski*. Ekonomsku osnovu stremljenja oficirskih pokreta treba tražiti u tome što su oni predstavnici srednje i sitne buržoazije koja je očekivala da će proterivanjem kolonijalista i ukidanjem feudalizma zauzeti njihove ekonomske pozicije. U tome je videla svoj ekonomski interes i zbog toga je davala podršku armiji.

Siromašni slojevi takođe su podržavali oficirske pokrete, jer su očekivali da će doći do ukidanja feudalnih odnosa i neophodnih socijalnih reformi. Na taj način oficirski vojni pokreti se javljaju kao nosioci borbe za nacionalno oslobođenje koju podržavaju najširi slojevi naroda.

Na početku smo istakli da je neobično važna uloga države u nerazvijenim zemljama, kako u organizovanju privrednog tako i u usmeravanju celokupnog života. Pošto je državni aparat bio u službi kolonijalista, podešavan i stvaran za službu strancu, protiv svog naroda, a novi aparat u zaostaljoj sredini se nije imao otkud stvarati — to je posle oslobođenja, u datim istorijskim uslovima, armija bila najzdraviji deo državne organizacije koja je morala primiti na sebe i ovaj zadatak, koristeći koliko god je moguće stari državni aparat.

Posebnu analizu zaslužuje *uloga armija u pomenutim zemljama posle uzimanja vlasti*. Povezanost borbe za nacionalnu nezavisnost sa nužnošću preduzimanja socijalnih mera unutar zemalja, neminovno je postavila pred vojne pokrete zadatak da jasno formulišu politički program posle državnog udara, jer se na pola puta ne može stati, niti se može ići dalje bez jasne orijentacije.

Borba za nacionalno oslobođenje istovremeno je sadržavala u sebi i borbu za izmenu feudalnih društvenih odnosa koji su bili potpuno srasli sa kolonijalnim vlastima. Veleposednik i kolonijalni komesar zajednički su istupali u borbi za što veću eksploataciju i ugnjetavanje masa. Istina, bilo je kod nekih vojnih pokreta iluzija o starim političkim partijama i mislilo se da one treba da preuzmu vlast, ali ih je praksa brzo korigovala, jer su te partije u stvari htele povratak na staro.

Posle zauzimanja vlasti javili su se i drugi složeni problemi. Klasni momenat je jasnije došao do izražaja. Koalicije raznih grupacija, stvorene u nacionalnoj borbi, počele su da se osipaju. Došlo je do kontrarevolucionarnih akata od strane veleposednika i krupne buržoazije. Srednja i sitna buržoazija delom su podržavale vojne pokrete i tražile dalje korake, a delom su bile nedosledne i kolebljive. Bilo je i pritiska sa strane, a pone-

gde je, na primer, u Egiptu i Jemenu, došlo i do otvorene vojne intervencije. Sve je to uticalo na daljnju diferencijaciju ne samo unutar tih zemalja već i u samoj armiji. Socijalni sastav oficira je u preko 97% slučajeva buržoaski, od čega je najveći broj iz sitne i srednje buržoazije. Jedan broj oficira iz redova veleposednika i krupne buržoazije nije bio spreman da ide dalje, dok se drugi kolebao. Ali interesi oficira koji potiču iz sitne buržoazije nisu bili zadovoljeni samo obaranjem monarhije, te su i oni očekivali ukidanje feudalnih odnosa.

Na drugoj strani probuđeno seljaštvo i radnička klasa, delom intelektualna omladina, postali su sada glavna podrška daljem toku revolucije i tražili energičnije mere. Na toj liniji preduzimane su i odgovarajuće akcije kao štrajkovi, demonstracije, upućivanje zahteva i delegacija vojnim rukovodstvima i slično.

Ovog puta je naročito došla do izražaja i velika snaga probuđenog naroda, o kojoj je Lenjin još 1918. godine pisao: »Tada pre više od 100 godina, istoriju su pravile šačice plemića ili šaka buržoaskih intelektualaca, dok su mase radnika i seljaka dremale i spavale. Zbog toga je istorija mogla tada samo da puzi užasnom sporošću... istoriju stvaraju sada samostalno milioni i desetina miliona ljudi. Kapitalizam je sada dorastao do socijalizma«. ⁵

U vezi sa snagom probuđenog naroda u kolonijama drug Tito kaže: »Glavna snaga koja se uspešno suprotstavlja materijalnoj svemoći visoko razvijenih zemalja jeste veliko istorijsko buđenje naroda koje je pretvorilo stotine miliona u aktivne tvorce istorije«. ⁶ I zaista, danas živimo u epohi u kojoj narod postaje osnovni subjekt politike.

I logika razvitka događaja posle uzimanja vlasti dovela je armije, odnosno oficirske organizacije, u dilemu — ili da se oslone na kontrarevolucionarne snage, što znači izdaju revolucije i gubljenje nezavisnosti, ili da traže podršku u širokom pokretu narodnih masa, a to znači da treba preduzimati brže i energičnije socijalne mere, jer svako oklevanje i nedоследnost mogu dovesti do povratka na stari režim. Sve to, kao i pozitivan uticaj socijalističkih kretanja u svetu, a i lični kontakti lidera takvih zemalja sa predstavnicima vanblokovskih i nezavisnih država, ozbiljno je delovalo na rukovodstva vojnih pokreta da se čvrsto orijentišu na politiku mira, a unutar zemlje na politiku socijalnih reformi i ekonomske i kulturne emancipacije.

Posle osvajanja vlasti postoje dve mogućnosti za armijske krugove koji su stali na čelo države — ili da se *oslanjaju isključivo na armiju i policiju, a tada mogu izrasti u vojne diktature i ugroziti revolucionarne tekovine, ili da krenu ka stvaranju šire političke osnovne vlasti* organizovanjem jedinstvenih širokih političkih organizacija, koje će okupljati sve mase koje usvajaju program progresivnog društvenog razvitka zemlje.

Iskustvo je pokazalo da višepartijski sistemi koji su presadeni iz metropole ne odgovaraju novim uslovima u tim zemljama. Oni dovode do cepanja i podvojenosti naroda, dok je jedinstvo nužno kako u izgradnji ekonomski zaostalih zemalja tako i u odbrani nezavisnosti. To su najbolje pokazala iskustva Burme i UAR koje već idu putem stvaranja širokih političkih organizacija, da bi se omogućilo mobilisanje svih građana u borbi za izgradnju zemlje i odbranu njene nezavisnosti.

⁵ Lenjin, *Izabrana dela*, knj. XII, str. 170, *Kultura*, 1961.

⁶ Govor druga Tita u Bandungu 1958. godine.

Iako su odigrale glavnu ulogu pri uspostavljanju novog poretka, armije ne mogu da vode i neku posebnu politiku. Zato se one usmeravaju na to da budu oslonac državnog rukovodstva u sprovođenju nacionalne politike, da štite nezavisnost i obezbeđuju tekovine revolucije. U protivnom, mogle bi postati prepreka daljem razvitku zemlje. Neki vojni rukovodioci u ovim zemljama smatrali su da ih i posle prevrata treba konsultovati o svakom važnijem pitanju državne politike. Iza toga su stajali njihovi lični interesi, želja za prestižom i sl. Zato su neki armijski kadrovi koji su aktivno učestvovali u obaranju starih režima došli u sukob sa daljnjim progresom dela za koje su se borili. Protiv te pojave se u ovim zemljama vodi borba. Ističe se da interesi jedinstva zemlje, njenog bržeg ekonomskog života, slobode i nezavisnosti treba da budu svakako iznad ličnih interesa. Sigurno je da je i ta borba, u celini uzevši, značajna za dalje progresivno društveno kretanje u ovim zemljama.

Armija nije izolovana od ostalih društvenih procesa u zemlji. Što se budu preduzimale efikasnije mere na ostalim sektorima društvene delatnosti, to će i uticaj na armiju biti pozitivniji. S druge strane, izgleda da su neke zemlje došle do iskustva da i u armiji treba organizovanje politički raditi. Pokazalo se da i armijski sastav treba da bude upoznat sa osnovnim koncepcijama politike dotične zemlje.

Isto tako i odnosi u ovim armijama postepeno trpe izvesne korekcije. Sve se više dolazi do uverenja da odnosi između vojnika i oficira teško mogu da ostanu onakvi kakvi su bili ranije. Neke zemlje najavljuju izvesne mere koje ukazuju na to da će se ići na približavanje armije narodu i njeno neposrednije uključivanje u društveno-političku aktivnost zemlje.

Na kraju je potrebno istaći da je dosadašnja praksa pokazala da uspostavljeni režimi moraju demokratizovati i usavršavati državni aparat, jer je on preuzet bez suštinske promene, a njegov raniji zadatak je bio da drži narod u potčinjenosti kolonijalnoj upravi. I na tom planu je verovatan put decentralizacija i razvijanje bar izvesne samoupravnosti lokalnih organa, jer do sada kod većine ovih zemalja vlast predstavlja stari birokratski aparat, vojska i policija. Ozbiljnije korake u tom pravcu već je preduzela UAR krajem prošle godine.

Uz navedene mere sve će to stvarati uslove da se funkcije armije postepeno svedu samo na odbranu zemlje i očuvanje nezavisnosti i tekovina revolucije. To će u stvari biti put postepenog nestanka vojnih obeležja poredaka koji su uspostavljeni u ovim zemljama.

Ako se uloga armija ovih zemalja gleda sa stanovišta da je danas osnovno merilo progresivnost svakog pojedinca, organizacije, poretka itd. u tome da li preduzima takve nacionalne, ekonomske i socijalne mere koje znače korak napred u odnosu na dotadašnje stanje i da li svojom praktičnom politikom doprinose borbi za mir, bez rezerve se može tvrditi da je njihova uloga progresivna kako na planu borbe za nacionalno oslobođenje, tako i na planu socijalnog progressa. Obaranje starih feudalnih režima, proklamovanje socijalističkog kursa u unutrašnjoj politici, a u spoljnoj orijentacija na aktivnu i miroljubivu koegzistenciju, vrlo je značajan doprinos armija u tim zemljama opštem progressu čovečanstva.

Pukovnik

Milan DALJEVIĆ

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ — КЊИГА II

Ова књига обухвата преглед операција од напада на СССР до краја експанзије сила Тројног пакта, од групе аутора Војноисторијског института; издање 1962. године; страна 775, скица 47; цена 1.200 дин.

Прва књига овог значајног дела Војноисторијског института¹ захватила је ратна збивања из првог периода другог светског рата — до фашистичког напада на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године. Друга књига, пак, захвата два даља периода: други, који се завршава совјетском противофанзивом од 6. децембра 1941, односно избијањем рата и на Пацифику, и трећи период, који траје до новембра 1942. када је Црвена армија прешла у велику противофанзиву код Стаљинграда, чиме је наступила дефинитивна прекретница на источном фронту а тиме и у другом светском рату уопште.

Распоред градива је изложен хронолошки, по ратиштима и фронтонима. Догађаји су претходно политички осветљени, са међусавезничког аспекта, а операције проанализиране са указивањем на стратегијске и оперативне грешке и пропусте сваке зарађене стране. При обради дела аутори су користили многобројна документа којима располаже Војноисторијски институт, а затим и велики број званичних и мемоарских публикација. Услед недостатка званичних издања неких зарађених страна извесне су операције, према упозорењу редакције, обрађене непотпуно и није им се могао дати обим какав су заслужиле. У случајевима када се располагало контрадикторним подацима обеју страна о неким догађајима и операцијама аутори су користили веродостојније податке, али су у напоменама испод текста означили и друге податке и њихове изворе. Уопште узето, дело се одликује великом документарношћу.

Нашем народнослободилачком рату и револуцији дато је заслужно место у оквиру светских збивања. Аутори су правилно поступили што су операцијама у Југославији дали два посебна поглавља, јер су народи Југославије својом борбом везали више непријатељских снага него што су савезници то урадили на неким ратиштима (северна Африка, Бурма и др.). Поред доприноса ангажовањем непријатељских оперативних снага на нашем ратишту, истакнут је и посебан значај наше ослободилачке борбе унутар такозване „европске тврђаве“, што је подстицало поробљене народе Европе, а нарочито суседе, на отпор окупатору.

У одељку *Општа ситуација у свету крајем 1940. и почетком 1942. године* обрађене су немачке, а затим посебно британске припреме и планови за даље вођење рата. Но, ове би припреме биле још потпуније изнете да су аутори детаљније обрадили притисак Немачке на Италију, Румунију, Ма-

1 Приказана у Војном делу бр. 4—5/1958. год.

ђарску, Финску и Словачку да би их увукла у рат против Совјетског Савеза (стр. 36—38 ове књиге). Међутим, детаљно су обрађени односи Велике Британије са САД, док су односи са СССР, Француском, Турском, Египтом, Шпанијом и Португалијом изнети сасвим кратко. Нарочито је значајно што је посебна пажња посвећена конференцији америчких и британских војних представника, одржаној марта 1941. године у Вашингтону, на којој су ударени први темељи заједничке стратегије ако би САД ушле у рат.

Поглавље о операцијама на источном фронту од јуна 1941. до априла 1942. године обрађено је уз пуно коришћење најновијих совјетских публикација које су до сада јако недостајале за проучавање ових операција (стр. 31—206). Но, ипак, падају у очи извесни недостаци, нарочито у погледу јачине и распореда совјетских снага, што отежава детаљније проучавање операција на овом фронту. Међутим, процени земљишта је посвећена пуна пажња и видно истакнута оправдана подела на три оперативне зоне које се поклапају са три стратегијска правца дејства (стр. 60). Смоленска битка је обрађена нешто детаљније од осталих, али нису изнете фазе дејства у граду. Приликом обраде напада на Лењинград аутори су детаљније изнели дејства немачких оклопних корпуса, па и армија, тако да се добија утисак да није примењен исти метод и степен обраде за дејства обеју страна. Ово ће читалац уочити и код осталих операција и битака из 1941. године на источном фронту, што је свакако уследило због тога што аутори нису располагали са довољно совјетских података из тог почетног периода фашистичког напада. Код операција у Украјини (стр. 106—124) изгледа да је требало потпуније обрадити прелаз Дњепра и образовање обруча код Лохвица, као и дати исцрпнију анализу и оцену. Међутим, московска битка (стр. 124—160), тихвинска операција, као и операције у Донбасу и код Ростова (стр. 166—172) обрађене су много потпуније. Нарочито је истакнуто да су совјетски партизани и уопште совјетски народи у немачкој позадини дали велики допринос операцијама Црвене армије, али ипак недостаје конкретнија обрада ових дејстава (стр. 196—200).

Операције у северној Африци и на Средоземном мору (стр. 207—261) обрађене су потпуно и документовано, али им је дато више простора него што по свом значају и доприносу заслужују (на пример, борбе за Малту, дејства поморских јединица, битка у Мармарики и др.).

У погледу документованости најбоље су обрађене *самосталне ваздухопловне операције у западној Европи* (стр. 315—325), али су изнети и такви детаљи (модел противавионских топова, заштита појединих градова, јачина бункера, итд.) који не спадају у дело овакве врсте чије је тежиште морало свуда остати на прегледу ратних операција.

Трећи период рата од децембра 1941. до новембра 1942. године обрађен је у осам поглавља (стр. 329—731). Насупрот многим иностраним публикацијама, наши аутори су правилније поступили што су стварање антифашистичке коалиције разматрали на широј основи при чему су врло документовано обрадили одељке о Атлантској повељи, стварању Уједињених нација, као и односе СССР-а са Пољском и Чехословачком. При обради кијевске битке и операција у захвату Крима и Кавказа основни недостаци су у томе што је обрада претежно базирана на немачким мемоарским

публикацијама. Међутим, борбе у Стаљинграду су описане веома живо и драматично, са пуно лепих и поучних детаља о дејствима 62. совјетске армије и њеном херојском извршењу постављеног задатка: одбранити Стаљинград и створити потребно време за пристизање резерви ради преласка у противофанзиву. Овде посебно треба истаћи детаљно обрађена тактичка искуства из борби у Стаљинграду.²

Операције на Далеком истоку и Пацифику захватају догађаје од јапанског препада на Перл Харбор до битке на Гвадалканалу августа 1942. године. По композицији и методу обраде овај је одељак доста неуједначен тако да се одмах уочава да га је обрађивало више аутора. Редакторски допринос морао је бити много ефикаснији. У одељцима о јапанским и америчким оружаним снагама нису довољно исцрпно изнете и њихове ратне доктрине. Да је ово урађено били би јаснији обострани ратни планови, као и организација, формација и јачина њихових снага. Јапанци свакако не би могли постићи онако брзо успехе у почетку рата да су САД и Велика Британија извршиле потребне припреме и онемогућиле непријатељу да постигне онакво изненађење, као и да су благовремено ускладиле своје планове са Кином и СССР-ом. Јапански напад на Перл Харбор обрађен је веома прегледно, као и остале операције на Пацифику, што омогућава читаоцу да шире сагледа како је други светски рат вођен и на овом удаљеном ратишту.

Техничко уређење и опрема дела као и језик и стил су на висини. 47 скица, већином у боји, омогућава лако праћење операција. На крају је дат обиман списак иностраних дела која су послужила као изворна грађа при изради овог нашег дела. Исцрпан регистар омогућава брзо проналажење било којег важнијег податка из тако великог броја догађаја који су захваћени овом другом књигом. Изласком III и IV књиге, које су у припреми, добићемо прегледно и свеобухватно дело о другом светском рату које ће захватити критички, објективно и научно обрађене све догађаје од Версајског мира 1919. до капитулације Немачке и Јапана 1945. године.

Миљисав ПЕРИШИЋ

² О овоме види детаљније у делу: Чујков, *Одбрана Стаљинграда*, стр. 365—420.

IZ STRANIH ARMIJA

AKTIVNA SREDSTVA PROTIVOKLOPNE ODBRANE

Iako je drugi svetski rat predstavljao period intenzivnog razvoja i usavršavanja protivoklopnih sredstava, on nije u ovoj oblasti doneo neko revolucionarno rešenje koje bi značajnije uticalo na karakter borbenih dejstava i upotrebu oklopnih jedinica. Ipak treba istaći da je u drugom svetskom ratu u oblasti protivoklopne odbrane počela primena tzv. kumulativnog efekta eksplozije i da je sve do danas u toj oblasti upravo najveći napredak i ostvaren baš u pogledu primene tog efekta. Razume se da je ta primena, kao i druga značajnija usavršavanja tzv. klasičnih protivoklopnih sredstava, ostvarena u godinama posle drugog svetskog rata, bila rezultat nastojanja da se ide ukorak, pa čak i prevaziđe, brzi razvoj tenkova i drugih oklopnih borbenih vozila. S druge strane, razvoj protivoklopnih sredstava i povećanje njihove efikasnosti diktirali su i odgovarajuća prilagodavanja u taktičkim, pa i strategijskim koncepcijama upotrebe oklopnih jedinica, a s tim u vezi i nužne korekcije u pogledu taktičko-tehničkih karakteristika savremenog oklopnog vozila, u prvom redu tenka.

Danas je opšteprihvaćeno gledište o neophodnosti masovne primene tenkova i drugih oklopnih borbenih vozila u budućem ratu koga će, verovatno, karakterisati upotreba taktičkog nuklearnog oružja. Savremeni tehnički nivo oklopnih borbenih vozila i zamisao o njihovoj širokoj primeni postavljaju pred protivoklopnu odbranu u sklopu budućih borbenih dejstava veliki broj delikatnih zadataka. Savremena oklopna borbena vozila odlikuju se, pre svega, snažnom pancirnom zaštitom, moćnim naoružanjem, velikom pokretljivošću i prohodnošću. Polazeći od toga, protivoklopna odbrana uspešno će moći da rešava borbene zadatke i u odbrani i u napadu ukoliko je dobro organizovana, ukoliko raspolaže dovoljnim brojem efikasnih protivoklopnih sredstava za različite zadatke (u okviru usvojenog sistema odbrane) i ukoliko ima veliku pokretljivost.

U članku je izneto stanje savremenih aktivnih sredstava protivoklopne odbrane KoV, kao i tendencije njihovog razvoja — na osnovu stavova pojedinih autora iznetih u sledećim inostranim materijalima: (1) *Armor* — septembar—oktobar 1958. god.; (2) „Notice sur les grenades à fusil françaises”, izdanje Charles — Lavauzelle et Cie, Pariz, 1958. god.; (3) *Revue de Forces Terrestres* — oktobar 1959. god.; (4) *Wehr und Wirtschaft* — januar 1960. god.; (5) W. Ch. Brou: „Les charges creuses”, izdanje Ecole Royale Militaire, maj 1955. god.; (6) *Ordinance*, jun—avgust 1961. god.; (7) *Prospekt*: „Le Blindicide Energa — Model 1950”; (8) *Armor* — maj—jun 1960. god.; (9) *Военные знания*, 4/1960. god.; (10) *Soldat und Technik*, 10/1960. god.; (11) *De Militaire Spectator*, april 1955. god.; (12) *Engineer*, novembar 1950. i novembar 1961. god.; (13) *Engineer*, mart 1962. god.; (14) *Der Deutsche Soldat*, 12/1959. god.; (15) *Engineer*, novembar 1961. god.; (16) „Taschenbuch für Panzer” — 1959. god.; (17) „Bulletin d'information des armées” od 12. aprila 1962. god. objavljen u *Revue militaire générale* — jul 1962. god.; (18) *Военный вестник*, 10/1962. god.; (19) *Soldat und Technik*, 5/1960. god.; (20) *Military Review*, februar 1960. god.; (21) *Military Review*, avgust 1961. god.

Uobičajena je opšta podela protivoklopnih sredstava na tzv. aktivna i pasivna. U pasivna se ubrajaju sva minerska sredstva namenjena za uništavanje ili zaustavljanje tenkova, kao i druga sredstva pasivne protivoklopne odbrane (specijalni građevinsko-inžinjerijski objekti koji treba da zaustave tenkove). Iako u sklopu protivoklopne odbrane igraju drugostepenu ulogu, pasivna protivoklopna sredstva imaju veliki značaj i taktičko opravdanje.

Pod aktivnim protivoklopnim sredstvima podrazumevaju se ona koja omogućuju uništavanje cilja na izvesnom udaljenju od sopstvenog vatrenog položaja. Ova grupa sredstava predstavlja osnovu dobro organizovane protivoklopne odbrane.*

Adekvatna podela aktivnih protivoklopnih sredstava je veoma teška, gotovo i nemogućna. Današ je uobičajeno da se ova sredstva dele po načinu dejstva (npr. granate ili projektili sa kumulativnim punjenjem, pancirne i potkalibarske granate) ili po načinu lansiranja (topovska pt granata, vođeni projektili i dr). Izgleda da je najprikladnija funkcionalna podela — prema taktičkoj nameni, pa ćemo ovakvu podelu i usvojiti pri ovom razmatranju. Prema taktičkoj nameni savremena protivoklopna sredstva se mogu podeliti u tri grupe: sredstva bliske protivoklopne odbrane (za odstojanja do 200 m), sredstva za protivoklopnu odbranu na srednjim odstojanjima (do 600 m), sredstva za protivoklopnu odbranu na velikim odstojanjima (preko 600 m).

SREDSTVA BLISKE PROTIVOKLOPNE ODBRANE

Zahvaljujući primeni kumulativnog efekta danas postoje u naoružanju gotovo svih armija relativno vrlo efikasna protivoklopna sredstva koja omogućuju i izolovanom strelcu uspešnu borbu protiv oklopnih borbenih vozila na bliskom odstojanju. Očigledno je da u uslovima široke primene oklopnih vozila i, gotovo isključivo, manevarskih dejstava, savremeno naoružanje ne bi bilo potpuno bez sredstava bliske protivoklopne odbrane.

Najviše rasprostranjena i danas gotovo jedina sredstva za blisku protivoklopnu odbranu jesu pušćane tromblonske mine (u nekim zemljama se nazivaju i bombama) sa kumulativnim punjenjem i ručni bacači, takođe sa kumulativnim minama ili kumulativnim projektilima (pod »projektilom« se podrazumeva mina ili granata snabdevena raketnim motorom i vođeni raketni projektil).

Pušćane tromblonske mine sa kumulativnim punjenjem. Ostvarena u prvom svetskom ratu kao protivpešadijska, pušćana tromblonska mina postala je i protivoklopno sredstvo tek posle drugog svetskog rata, kada je usavršena primena kumulativnog efekta eksplozije omogućila realizovanje zadovoljavajućih taktičko-tehničkih osobina pušćane mine kao protivoklopnog sredstva.¹ Pri ovome treba imati u vidu da je realizacija taktičko-tehničkih zahteva, naročito osnovnog — efikasno dejstvo protiv savremenih srednjih tenkova — postavljala sa tehničkog stanovišta vrlo ozbiljne probleme. Trebalo je ostvariti probojnost oklopa debljine oko 200 mm sa relativno malom koli-

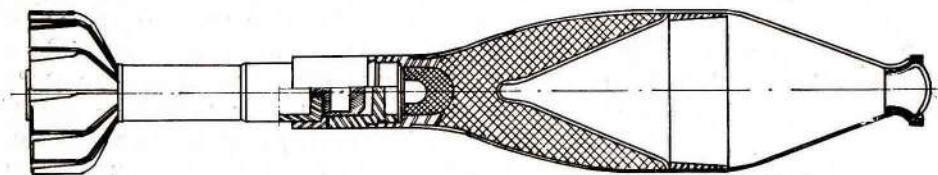
* Pored protivoklopnih sredstava KoV koja su predmet razmatranja u ovom članku, postoje i aktivna protivoklopna sredstva koja se koriste u vazduhoplovstvu.

¹ Nemci su od 1942. god. naoružavali svoje „pancergrenadire“ protivoklopnim pušćanim minama čija je probojnost iznosila jedva 80 mm.

činom eksploziva, diktiranom (jedino prihvatljivom) malom težinom kompletne tromblonske mine.

Glavne, i sa gledišta protivoklopne odbrane najinteresantnije, osobine savremenih pušćanih tromblonskih mina sa kumulativnim punjenjem su:

težina kompletne mine	0,600 do 0,800 kg
efikasan domet	100 do 200 m
probojnost oklopa	200 do 350 mm
upaljač	mehanički ili električni
težina tromblona	0,200 do 0,400 kg

Na slici je dat presek protivoklopne pušćane tromblonske mine *Strim* kalibra 73 mm M1950, koja se nalazi u naoružanju francuske armije (2). Glavne njene osobine su:

težina kompletne mine	$0,800 \pm 0,010$ kg
ukupna dužina mine	405 mm
težina eksplozivnog punjenja	$0,332 \pm 0,004$ kg

probojnost:

- 300 mm vertikalnog oklopa
- 900 mm betona
- 1.900 mm zida od džakova sa zemljom

razantan domet	75 m
maksimalan domet	240 m
početna brzina	50 m/s

preciznost:

- $H + L^2 = 90$ cm na odstojanju 75 m
- $H + L = 140$ cm na odstojanju 100 m

upaljač donji (mehanički) funkcioniše pri udarnom uglu do 20° .

Pada u oči velika probojnost ove tromblonske mine. Ne sumnjajući u podatke o probojnosti, treba ipak skrenuti pažnju na neke činjenice. Opšte je poznato da probojnost protivoklopnog sredstva, bez obzira na način dejstva, zavisi od mehaničkih i metalurških karakteristika oklopa. Jedna ista kumulativna mina probija razne debljine oklopa, što zavisi od njegovog kvaliteta. Potpuna ocena probojnih karakteristika mine *Strim* bila bi mogućna kada bi se raspolagalo i sa karakteristikama oklopa.

* $H + L$ = ukupna slika rasturanja na vertikalnoj meti

Isto tako, nije izvesno ni kakav je efekat kumulativnog mlaza u unutrašnjosti oklopnog vozila, s obzirom na malu količinu eksploziva, čak i pod pretpostavkom maksimalne probojnosti od 300 mm oklopa.

Tromblonska mina *Strim* lansira se puškom 7,5 mm M36/51 ili američkom puškom 7,62 mm (pomoću odgovarajućeg tromblona kalibra 22 mm). Treba istaći da francuska armija uvodi od 1951. godine na puškama fiksne tromblone, a u vezi s tim i specijalne fiksne nišane (3).

U naoružanju belgijske, švajcarske i drugih armija nalaze se tromblonske mine sa kumulativnim punjenjem, veoma slične mini *Strim*.

Puščana tromblonska mina sa kumulativnim punjenjem predstavlja protivoklopno oruđe pešadije i zamišljena je samo kao dopuna njenih protivoklopnih sredstava. Smatra se da je ozbiljan taktički nedostatak puščanih protivoklopnih mina njihov mali domet koji u savremenim borbenim uslovima znatno ograničava raspoloživo vreme za protivoklopno dejstvo. Pod pretpostavkom da se tenk kreće na vatrenom položaju brzinom od 18 km/čas (5 m/sek.), borcu koji raspolaže puščanom protivoklopnom minom, čiji je efikasan domet 100 m, stoji na raspolaganju za dejstvo samo 20 sek.

U poslednje vreme vrše se opiti kako bi se ugradnjom raketnog motora u stabilizator puščane protivoklopne mine povećao njen efikasan domet. Prema podacima strane vojnoustručne literature (4), švajcarske firme *Hispano Suiza* i *Instalaza* su na ovom polju već postigle izvesne rezultate. Efikasan domet protivoklopne puščane mine povećan je na 200—300 m zahvaljujući potisku koji ostvaruje raketni motor u stabilizatoru mine. Raketni motor se uključuje na putanji 20—30 m ispred strelca.

U sadašnje vreme, a verovatno i u bliskoj budućnosti, ne vide se druge tehničke mogućnosti koje bi obezbedile povećanje efikasnog dometa savremenih protivoklopnih puščanih mina — osim ugradnje raketnog motora. Razume se da je puščana tromblonska mina sa raketnim pogonom znatno komplikovanija i više nego dvostruko skuplja od postojećih klasičnih puščanih mina, pa će sudbina raketnih mina svakako zavistiti i od realne procene potrebe za povećanim dometom i materijalnih sredstava koje on iziskuje.

Ručni bacači kumulativnih mina i projektila. Sve veći broj sovjetskih tenkova u operacijama na istočnom frontu prisiljavao je Nemce na istraživanja i razvoj jednog efikasnog protivoklopnog sredstva za masovnu upotrebu. Na inicijativu maršala Guderijana, Nemci od 1942. god. počinju naoružavanje svojih »pancergrenadira« u sastavu oklopnih divizija novim oruđima, tzv. pancerfaustom, a zatim i poznatim pancersrekom (5). Sa pancerfaustom (ručnim bestrzajnim bacačem sa raketnom kumulativnom minom) je bliska protivoklopna odbrana dobila vrlo efikasno sredstvo koje je sistematski razvijano sve do danas i sada se nalazi u naoružanju gotovo svih savremenih armija.

U naoružanju postoje dve vrste ručnih bestrzajnih bacača: sa raketnom kumulativnom minom i sa klasičnom kumulativnom minom. Prvi se odlikuju nešto većim dometom. Bestrzajni bacači spadaju u naoružanje pešadijskih jedinica, najčešće odeljenja.

U naoružanju američke armije, a i mnogih drugih, trenutno se nalazi dobro poznata bazuka, kalibra 89 mm, koja je razvijana na osnovu bazuke kalibra 66 mm, korišćene u drugom svetskom ratu. Međutim, prema pisanju

američkih vojnih časopisa (6), 1961. god. doneta je odluka o povlačenju bazuke 89 mm iz naoružanja.

Standardno naoružanje britanskih jedinica za blisku protivoklopnu odbranu predstavlja takođe ručni bestrajni bacač kalibra 89 mm, sa efikasnim dometom do 150 m.

Interesantan je belgijski bestrajni ručni bacač na principu bazuke, tzv. *Energa-Blindicide*, model 1950. god. Radi sticanja određenije predstave o ručnim bestrajnim bacačima interesantno je videti njegove podatke (7):

kalibar lansirne cevi	83 mm
težina oruđa — lansirne cevi	10 kg
lansirna cev iz dva dela ukupne dužine	2 m
brzina paljbe (nišandžija i poslužilac)	do 10 metaka u minutu
težina raketne kumulativne mine	1,500 kg
lansirna brzina mine	200 m/sek.
efikasan domet pri gađanju pokretnih ciljeva	300 m

Probojnost:

200 mm oklopa
500 mm betonskog zida

preciznost:

H + L = 20 + 20 na 100 m
H + L = 100 + 100 na 200 m

upaljač prednji, mehanički.

Na osnovu navedenih podataka teško je dati objektivnu ocenu ovog ručnog bestrajnog bacača, ali pada u oči njegova relativno mala probojnost. Izgleda da je na račun manje probojnosti (mala težina mine sa raketnim motorom i kumulativnog eksplozivnog punjenja) ostvaren veliki domet što svakako predstavlja novinu kod ove vrste oruđa. Belgijanci su ovaj svoj ručni bacač usavršili tako da postoji i *Energa-Blindicide*, model 1951. Ovo novo oruđe ima nešto manju dužinu lansirne cevi (1,70 m), manju težinu (7,500 kg) i nešto veći efikasan domet i veću preciznost.

Od bestrajnih ručnih bacača klasičnih kumulativnih mina treba spomenuti sovjetski bacač *RPG* koji je, prema nekim podacima (8), standardni odeljenski bacač. Glavni podaci o ovom oruđu i njegovoj municiji su sledeći (9):

težina oruđa — lansirne cevi	2,750 kg
težina mine (sa stabilizatorom)	1,500 kg
početna brzina mine	83 m/sek.
razantan domet	100 m
probojnost	152 do 177 mm oklopa.

upaljač donji, mehanički.

Kalibar cevi bacača je 40 mm, a kalibar mine 80 mm. Pri punjenju mina ulazi u cev bacača samo stabilizatorom. Bacač se može koristiti i za dejstvo

iz rovova, pri čemu se mora voditi računa o tome da se na odstojanju najmanje 0,5 m iza zadnjeg otvora lansirne cevi ne nalazi nikakva čvrsta prepreka. Čovek i zapaljivi predmeti mogu se nalaziti iza bacača na odstojanju najmanje 10 m.

U poslednje vreme ulažu se napori da se poveća domet ručnih bestrzajnih bacača, s tim da se ne smanji probojnost projektila. Britanci su, kao i Amerikanci, doneli odluku o izbacivanju iz naoružanja postojećih ručnih bacača kalibra 89 mm tipa bazuke, sa efikasnim dometom oko 150 m. Međutim, do kraja 1961. god. nisu uveli u naoružanje odgovarajuću zamenu za njega, mada su vršili opite sa kanadskim ručnim bacačem *Heller*, kalibra 77 mm, sa efikasnim dometom oko 300 m, i sa švedskim bestrzajnim topom 90 mm *Karl Gustav*, o kome će još biti govora.

Pored nastojanja da nađu odgovarajuća rešenja radi povećanja dometa, Amerikanci su poslednjih godina utrošili dosta truda oko realizovanja jednostavnog, ekonomičnog i istovremeno dovoljno efikasnog ručnog bestrzajnog bacača koji bi zamenio u izvesnoj meri postojeće bazuke. Izgleda da su u ovome uspeli realizacijom bestrzajnog bacača nazvanog *Lawman M72*. (vidi sliku). Razvoj ovog bacača počeo je početkom 1958. god., a prema nekim podacima od 1961. god. bacač se ispituje u trupi. Ne raspolaze se deteljnijim podacima o taktičko-tehničkim karakteristikama novog ručnog bacača, ali se zna da mu ukupna težina iznosi oko 2 kg, da je lansirna cev iz dva dela, od kojih je svaki dužine 0,60 m, i da je izrađena od ojačane plastične mate-

rije i fiberglasa, kao i da je predviđeno da se lansirna cev odbacuje posle opaljenja (kao čaura kod artiljerijske municije).

Iz ovakvog oruđa ispaljuje se kumulativna mina snabdevena raketnim motorom. Izgleda da se rad raketnog motora završava u momentu kad mina napušta lansirnu cev, pa je na taj način izbegnuto dejstvo vrelih barutnih gasova na nišandžiju (nišandžija belgijskog bacača, na primer, mora imati na licu zaštitne naočare, jer se rad raketnog motora ne završava u lansirnoj cevi). Stabilizacija mine kod novog američkog bacača ostvarena je pokretnim natkalibarskim krilcima, ugrađenim na mlazniku raketnog motora mine.

Stvarna efikasnost savremenih ručnih bacača, bez obzira na njihov tip, je sasvim zadovoljavajuća, jer njihov pogodak u ma koji deo tela bilo kojeg oklopnog vozila (zaključno sa srednjim tenkom) izbacuje gotovo sigurno to vozilo iz stroja ili ga uništava. Što se tiče teških tenkova, pogodak ručnog bacača u prednji oklop, s obzirom na njihovu debljinu, najčešće neće dovesti do većih oštećenja i izbacivanja tenka iz stroja.

SREDSTVA PROTIVOKLOPNE ODBRANE NA SREDNJIM ODSTOJANJIMA

Slobodno se može reći da protivoklopna odbrana na srednjim odstojanjima počiva danas gotovo u svim modernim armijama na tzv. bestrzajnim topovima koji predstavljaju formacijsko naoružanje pešadijskih četa i bataljona. Zahvaljujući veoma značajnom napretku na polju primene i povećanja probojnosti kumulativnih eksplozivnih punjenja, u poslednjoj deceniji je učinjen vidan napredak u usavršavanju bestrzajnih topova, što bez sumnje predstavlja dokaz ozbiljne pažnje koju vojni stručnjaci pridaju ovoj vrsti protivoklopnog oružja. Pa ipak su izvesni zapadni vojni stručnjaci (na primer, neki francuski), i pored toga što je danas sasvim izvesno da samo bestrzajni topovi sa municijom kumulativnog tipa probijaju prednji oklop savremenih srednjih tenkova na srednjim odstojanjima, još uvek skeptični u pogledu taktičke prikladnosti bestrzajnih topova kao protivoklopnih oruđa pešadije. Klasični protivtenkovski topovi srednjeg kalibra sa pancirnom i potkalibarskom granatom mogu se sa uspehom upotrebiti na srednjim odstojanjima samo za gađanje u bočnu stranu savremenog srednjeg tenka ili u borbi protiv oklopnih borbenih vozila sa slabom pancirnom zaštitom.

Prvu etapu u razvoju bestrzajnih topova kao protivoklopnih oruđa predstavljaju bestrzajni topovi sa izolčenom cevi koji su koristili, po spoljnjem obliku, klasičnu artiljerijsku granatu sa kumulativnim punjenjem. Da bi se, kao i kod klasične artiljerije, granata bestrzajnog topa stabilizovala u toku leta (obrtnjem oko uzdužne ose), iz izolčene cevi bestrzajnog topa se ispaljuje granata na čijem su vodećem prstenu prethodno urezani žlebovi koji odgovaraju poljima u cevi oruđa. Na taj način se energija barutnog pogonskog punjenja ne troši na urezivanje vodećeg prstena, a granata napušta cev sa potrebnom obrtnom brzinom, ne prenoseći na oruđe silu trzanja.

Poznati su američki bestrzajni topovi ovog tipa kalibra 57 i 75 mm. Interesantno je da se ovi topovi (8) nalaze (nešto modificirani) i u naoružanju kineske armije, a u Kini se proizvode na osnovu dokumentacije zaplenjene svojevremeno od čangkajšekovaca. Iako ovi bestrzajni topovi postoje i danas u naoružanju armija više zemalja, sasvim je izvesno da su oni, kao sredstva

protivoklopne odbrane na srednjim odstojanjima, prevaziđeni jer im je probojnost nedovoljna za uspešnu borbu sa savremenim srednjim tenkovima. Ta nedovoljna probojnost rezultira iz činjenice da obrtanje granate koje je neophodno za njenu stabilizaciju u toku leta, u velikoj meri smanjuje kumulativni efekat na cilju.

Drugu sadašnju etapu u razvoju bestrzajnih topova predstavljaju ovi sa glatkim cevima koji koriste nerotirajuću minu, sličnu mini klasičnih minobacača. Stabiliziranjem mine pomoću peraja (krilaca) izbegnuto je smanjenje kumulativnog efekta na cilju.

Ovaj tip bestrzajnih topova nalazi se danas u naoružanju mnogih armija, kako istočnih tako i zapadnih zemalja. Prema podacima (8), u naoružanju sovjetske pešadije nalaze se bestrzajni topovi kalibra 82 i 107 mm. Bestrzajni topovi 82 mm imaju efikasan domet oko 400 m, a probojnost oko 275 mm. Oruđe dejstvuje sa postolja u obliku tronošca. Bestrzajni top 107 mm ima (9) efikasan domet oko 1.000 m i probojnost oko 300 mm. Ako se imaju u vidu realne mogućnosti savremenih bestrzajnih topova sa minama stabiliziranim perajima, izgleda da ovaj podatak u pogledu dometa sovjetskog tipa 107 mm treba primiti sa rezervom.

Čehoslovačka armija ima u naoružanju bestrzajni top 82 mm MT21 koji je sličan sovjetskom topu 82 mm (9).

Od 1954. godine uvodi se u naoružanje američke kopnene vojske, umesto bestrzajnog topa 105 mm M27, novi bestrzajni top 106 mm M40 (10). Do kraja 1959. god. trebalo je da i švajcarska armija uvede u naoružanje svojih pešadijskih protivoklopnih četa ovaj novi američki bestrzajni top (11). Glavne osobine ovog topa i njegove municije su sledeće:

težina kompletnog oruđa oko 200 kg

horizontalno polje dejstva 360°

sa cevi oruđa spregnut je mitraljez 12,7 mm za korekturu elemenata nišanjenja

probojnost dovoljna za uništavanje i najtežih tenkova

efikasan domet sa spregnutim mitraljezom oko 900 m.

Oruđe dejstvuje sa tronožnog postolja, a može i sa vozila — specijalno adaptiranog džipa koji služi za transport oruđa. Posadu oruđa čine tri vojnika.

Pored dobrih strana (male težine, horizontalnog polja dejstva, efikasnog dometa sa spregnutim mitraljezom, mogućnosti dejstva sa transportnog vozila), ovo oruđe ima i loše, od kojih svakako treba spomenuti: snažan plamen na zatvaraču oruđa pri opaljivanju onemogućuje svako gađanje sa položaja koji je fortifikacijski zatvoren; plamen i barutni gasovi na zatvaraču omogućuju brzo otkrivanje položaja oruđa; zbog stalnog dejstva plamena i barutnih gasova iza oruđa otežan je izbor vatrenog položaja koji mora obezbediti dovoljno veliku sigurnosnu zonu iza oruđa.

Pri odlučivanju da uvede u naoružanje američki bestrzajni top 106 mm M40, švajcarska armija se u prvom redu rukovodila manevarskim mogućnostima tog topa kao protivoklopnog oruđa. Zahvaljujući upravo toj osobini, vod naoružan bestrzajnim topovima 106 mm M40 koji čini jednu celinu, posebno je pogodan za praćenje i zaštitu pešadije, a može sa uspehom da uđe i u sastav motorizovanih prethodnica.

Kada je reč o bestrzajnim topovima kao oruđima protivoklopne odbrane na srednjim odstojanjima, poslednjih godina je, sudeći po podacima objavljenim u vojnostručnoj literaturi, utvrđeno da je najveći optimalni kalibar bestrzajnih topova oko 105 mm (sovjetski bestrzajni top 107 mm i novi američki top 106 mm, čiji je nominalni kalibar u stvari 105 mm, a označen je kao top 106 mm da bi se onemogućilo da njegovu municiju koristi stari bestrzajni top 105 mm M27). Optimalni maksimalni kalibar bestrzajnih topova diktiran je određenim taktičkim osobinama koje se povećavanjem kalibra znatno menjaju (povećavanje težine oruđa, municije, opasne zone iza oruđa ugrožene barutnim gasovima koji ističu i dr.). Interesantno je da su, izgleda, jedino Britanci od samog početka prihvatili 120 mm kao najveći optimalni kalibar bestrzajnog protivoklopnog topa. Standardno teško protivoklopno naoružanje britanske pešadije predstavljaju bestrzajni topovi 120 mm, a prema nekim objavljenim podacima (12) priprema se uvođenje u naoružanje i nove varijante bestrzajnog topa 120 mm nazvanog *Wombat*. Najnovija varijanta razlikuje se od prethodnih znatno manjom težinom (oko 300 kg umesto oko 1.000 kg) i po novom tipu spregnutog mitraljeza (sa topom *Wombat* spregnut je američki mitraljez 12,7 mm koji se nalazi i na američkom bestrzajnom topu 106 mm M40). Ne raspolaže se podacima na osnovu kojih bi se mogao doneti zaključak o tome u kojoj su meri i na koji način Britanci otklonili kroz najnoviju varijantu bestrzajnog topa nepovoljan uticaj povećanja kalibra na taktičke osobine oruđa. Pored korišćenja lakih legura i nekih novih konstruktivnih rešenja pojedinih delova oruđa, što je sasvim izvesno, ostaje još i pretpostavka da su oni tu novu varijantu zasnovali na mogućnostima primene protivoklopne granate na bazi plastičnog eksploziva, na kojoj se u V. Britaniji radi već duže vreme (13) (o ovoj vrsti protivoklopne municije biće govora donije).

Što se tiče minimalnog optimalnog kalibra bestrzajnih topova, najnovija istraživanja u nekim savremenim armijama pokazuju da se on kreće od 80 do 90 mm. Amerikanci su, da bi zamenili svoje bestrzajne topove 57 i 75 mm, radili poslednjih godina na razvoju novog bestrzajnog topa 90 mm i, prema izjavi načelnika odeljenja za istraživanja američke kopnene vojske, datoj krajem 1959. god, oružane snage SAD je trebalo u bliskoj budućnosti opremiti novim bestrzajnim topom 90 mm (14). Od oskudnih podataka o ovom novom topu treba istaći: veoma malu težinu (oko 16 kg); malu dužinu cevi (oko 1,2 m); efikasan domet od 457 m; mogućnost izbacivanja iz stroja i najtežih tenkova.

Iz ove kategorije bestrzajnih topova za protivoklopnu odbranu na srednjim odstojanjima treba spomenuti i najnoviji bestrzajni top švedske firme *Bofors*, kalibra 90 mm, nazvan *Karl Gustav*. Ovo oruđe je lako pokretljivo i može da prati pešadiju po svakom terenu (ukupna težina oruđa spremnog za marš iznosi 250 kg, od čega polovina otpada na lafet). Interesantna je neuobičajeno visoka početna brzina mine za ovu vrstu oruđa (750 m/sek.) što omogućuje, prema objavljenim podacima (15), veliki efikasan domet i malo rasturanje.

Nisu objavljeni podaci o probojnosti *Bofors*-ovog topa. Sudeći po težini eksplozivnog kumulativnog punjenja (0,680 kg), ne bi se mogli očekivati neki izuzetni rezultati u pogledu probojnosti, pa je neizvesna i njegova stvarna efikasnost u borbi sa savremenim srednjim tenkovima.

U napadu je predviđeno korišćenje bestrzajnih topova 106 mm za protivoklopnu odbranu sopstvenih vatrenih i polaznih položaja i za odbranu osvojenog zemljišta.

U odbrani, posebno kada se ne raspolaže tenkovima, bestrzajni topovi 106 mm bi se držali u rezervi radi zatvaranja breša koje naprave neprijateljevi tenkovi, pri čemu su Švajcarci mišljenja da treba unapred pripremiti angažovanje bestrzajnih oruđa kako bi se dobilo u vremenu. I pored navedenih taktičkih mogućnosti primene bestrzajnog topa 106 mm i mogućnosti otvaranja vatre sa transportnog vozila, ne treba gubiti iz vida da ovo oruđe na džipu nije oklopljeno, pa se stoga ne može ni računati na njegovu upotrebu umesto modernih borbenih oklopnih vozila osposobljenih da otvaraju vatru i u pokretu.

Dosadašnji razvoj bestrzajnih topova kao oruđa protivoklopne odbrane na srednjim odstojanjima nesumnjivo je pokazao da ova vrsta oruđa, i pored očiglednih taktičkih nedostataka (navedeni nedostaci američkog bestrzajnog topa 106 mm mogu se smatrati zajedničkim za sve do sada ostvarene bestrzajne topove), ostaje danas, a sigurno i u budućnosti, jedino efikasno protivoklopno oruđe pešadije, pa i nekih drugih rodova vojske. Razvoj poslednjih godina pokazao je da se najveća pažnja poklanja smanjenju težine oruđa i povećanju efikasnog dometa. U pogledu smanjenja težine uspelo rešenje svakako predstavlja novi američki bestrzajni top 90 mm, razume se, ukoliko ispunjava i druge osnovne taktičke zahteve. U pogledu povećanja efikasnog dometa treba istaći švedski bestrzajni top 90 mm *Karl Gustav*. Sasvim je izvesno da će u ova dva pravca biti i dalje usmerena istraživanja i razvoj u oblasti bestrzajnih topova. Treba takođe istaći da je kod težih bestrzajnih topova, većina vodećih armija u svetu prihvatila spregnuti mitraljez kao sredstvo za povećanje efikasnog dometa pri gađanju pokretnih ciljeva.

U vezi sa taktičkom opravdanošću ugradnje bestrzajnih topova na oklopna borbeno vozila, mišljenja su među vojnim stručnjacima podeljena. Po svojim konstruktivnim osobinama i načinu dejstva, bestrzajni topovi su vrlo neprikladni za ugradnju, pa je to glavni argument protivnika ugradnje. Međutim, ima slučajeva kada je ugradnja, i pored svega, potpuno opravdana. Od 1955. godine u naoružanju pomorskodesantne pešadije američke armije nalazi se lovac tenkova M50 *Ontos* koji je naoružan sa 6 bestrzajnih topova 106 mm M40 (16). Japanci su 1957. godine razvili lovac tenkova M-LI naoružan sa dva bestrzajna američka topa 105 mm za upotrebu u pešadijskim jedinicama. Ne ulazeći u okviru ovog razmatranja u detaljno analiziranje ovakvog rešenja — lovac tenkova sa bestrzajnim topovima, treba istaći da će se u budućnosti svakako posvetiti potrebna pažnja ovom aspektu primene bestrzajnih topova, s obzirom na pretežno manevarski karakter eventualnog budućeg rata i masovnu upotrebu tenkovskih jedinica.

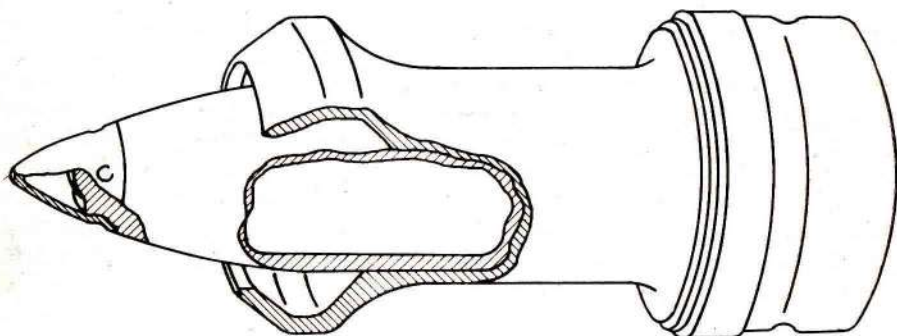
SREDSTVA PROTIVOKLOPNE ODBRANE NA VELIKIM ODSTOJANJIMA

Ako se ostave po strani malobrojna rešenja druge vrste, može se reći da savremena sredstva protivoklopne odbrane na velikim odstojanjima obuhvataju: klasične protivtenkovske topove sa raznim vrstama protivoklopnih granata i raketne vođene projekte.

Sve moderne armije usvajaju danas uglavnom koncepciju prema kojoj se tenk istovremeno smatra i jednim od najefikasnijih protivtenkovskih sredstava na velikim odstojanjima. Ovo stanovište, uporedo sa drugim taktičkim zahtevima i zadacima oklopnih jedinica u savremenim uslovima ratovanja, objašnjava sadašnja prihvaćena rešenja u oklopnoj tehnici i određuje osnovne smernice daljeg razvoja tenkova.

Savremeni srednji i teški tenkovi, naoružani su moćnim protivtenkovskim topovima klasične koncepcije koji se od svojih prethodnika iz drugog svetskog rata razlikuju po boljim balističkim performansama i većoj vatrenoj moći. Te dve osobine savremenog tenkovskog naoružanja rezultiraju u prvom redu iz novina i poboljšanja realizovanih u domenu protivoklopne municije. Sada su u upotrebi sledeće vrste protivoklopnih granata tenkovskih topova: klasična pancirna granata, potkalibarna protivoklopna granata, granata sa kumulativnim eksplozivnim punjenjem i granata na bazi plastičnog eksploziva.

Današnja pancirna granata se suštinski ne razlikuje od pancirnih granata iz drugog svetskog rata. Ono što je u izvesnom smislu povećalo njenu sadašnju vrednost zasnovano je na poboljšanju kvaliteta pancirnog čelika koji se upotrebljava pri izradi njenog tela, poboljšanja tehnologije proizvodnje pancirnih granata, konstruktivnom poboljšanju oblika tela (u smislu smanjenja ugla rikošeta) i, konačno, na mogućnostima masovne proizvodnje visokootpornih topovskih cevi koje dopuštaju visoke radne pritiske i u vezi s tim visoke početne brzine (kod savremenih pancirnih granata one se kreću od 900 do 1.000 m/sek.) Međutim, uprkos relativno velikoj probojnosti (čak i do 200 mm vertikalnog oklopa), pancirne granate su nedovoljno efikasne pri gađanju ukošenog oklopa na većim odstojanjima, jer se probojnost smanjuje sa odstojanjem usled pada brzine granate (prema do sada objavljenim podacima, ne postoji pancirna granata koja bi bila u stanju da probije prednji oklop savremenih srednjih tenkova na odstojanju 1.000 m).

Današnja potkalibarna protivoklopna granata razlikuje se od onih primenjenih u drugom svetskom ratu po nekim novim konstruktivnim rešenjima i primeni novih materijala pri njenoj izradi. Većina potkalibarnih granata (vidi sliku) konstruisana je na principu otpadanja kalibarne obloge potkalibarnog jezgra koji se na Zapadu naziva »sabot« — princip; u stvari,

potkalibarno jezgro, izrađeno od vanredno tvrdog materijala, oslobađa se svog nosača — mrtvog tereta po napuštanju cevi oruđa. Na taj način su veoma poboljšane spoljnobalističke osobine potkalibarne granate, a u vezi s tim i njene probojne mogućnosti. Ne treba posebno isticati da je omotač potkalibarnog jezgra izrađen od lakih, aluminijumskih legura koje se danas odlikuju visokim mehaničkim svojstvima. U poslednje vreme ostvaren je značajan napredak uvođenjem vodećeg prstena od plastične mase umesto metalnog (najčešće bakarnog), jer je na taj način znatno smanjeno habanje cevi oruđa. Početna brzina potkalibarnih granata sa vodećim prstenom od plastične mase prelazi danas 1400 m/sek., uz sasvim normalan uticaj na habanje — vek cevi.

Granata sa kumulativnim eksplozivnim punjenjem za savremena tenkovska oruđa nije našla širu primenu zbog već pomenutog negativnog uticaja obrtanja granate na kumulativni efekat. Poslednjih godina su istraživanja bila usmerena u pravcu iznalaženja tzv. nerotirajuće granate sa kumulativnim punjenjem koja bi se koristila za gađanje iz klasičnih artiljerijskih oruđa sa izolovanim cevi. Koliko je poznato, u ovom istraživanju su dosada Francuzi imali uspeha. Tako je nedavno u Francuskoj (17) realizovana granata kod koje je kumulativno eksplozivno punjenje odvojeno od spoljne košuljice granate pomoću kugličnih ležajeva. Na taj način je postignuto da se obrtanje spoljne košuljice granate ne prenosi na eksplozivno punjenje, pa je velika probojnost nerotirajućeg kumulativnog punjenja spojena sa preciznošću granate ispaljene iz oruđa sa izolovanim cevi.

Realizovana francuska granata ovog tipa kalibra je 105 mm i ispaljena iz topa 105 mm, koji je predviđen da zameni top 75 mm na lakom francuskom tenku AMX od 13 t, ima početnu brzinu od 800 m/sek. Međutim, ispaljena iz novog topa 105 mm, projektovanog i realizovanog za srednji tenk od 30 t, granata dostiže početnu brzinu od 1.000 m/sek.

Novi tip protivoklopne granate je ona na bazi plastičnog eksploziva (u Francuskoj se ovaj tip naziva »projectile à ogive plastique«, a u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama »squash head«), o kojoj je do sada objavljeno najmanje podataka. Zna se samo da je granata, sa prednjim oživalom od tankog lima, laborisana specijalnim plastičnim eksplozivom. Pri sudaru sa oklopom ožival se razbija, eksploziv naleže na oklop, a zatim detonira injiciranim upaljačem koji je tako konstruisan da može izdržati naprezanja pri sudaru sa oklopom. Pri detonaciji eksploziva na površini oklopa dolazi do tzv. Hopkinsovog efekta — odvaljivanja »tanjira« sa druge strane oklopa; odvaljeni »tanjir« ima visoku temperaturu i veliku brzinu zbog čega u unutrašnjosti tenka izaziva znatna rušenja. Pravilno funkcionisanje tog tipa granate postiže se samo ako eksplozivno punjenje detonira u najpovoljnijem trenutku, što postavlja delikatne probleme pri konstruisanju upaljača. Zbog toga je danas pravilno funkcionisanje granate na bazi plastičnog eksploziva ostvareno samo pri početnim brzinama manjim od 800 m/sek. (17).

Radovi na razvoju protivoklopne granate na bazi plastičnog eksploziva otpočeli su u Velikoj Britaniji još 1945. godine (13), a poznato je da su na tome radili i Francuzi i Amerikanci. Ne raspolaže se podacima u kojoj se od tih zemalja nova protivoklopna granata nalazi u naoružanju i za koje oruđe. Ostaje samo već pomenuta pretpostavka da Britanci imaju taj tip granate u bojevom kompletu svog bestrajnog topa 120 mm *Mobat* i *Wombat*.

Polazeći od iskustava iz drugog svetskog rata, u posleratnom periodu je jedna od osnovnih dilema u zapadnim armijama bila: koji kalibar tenkovskog topa predstavlja optimalno taktičko rešenje. Delikatnost ove dileme je očigledna ako se imaju u vidu mnogobrojni uticaji kalibra tenkovskog topa na samu koncepciju tenka. Ne ulazeći detaljno u istorijat ove dileme i njenog rešenja u pojedinim etapama, interesantno je pomenuti dve dijametralno suprotne koncepcije o tom pitanju.

Negde 1949. godine pojavio se u Francuskoj prototip lakog tenka *AMX* od 13 t (stvarna težina 14,7 t), čija je serijska proizvodnja za francusku i neke druge armije otpočela 1952. god. Ovaj laki tenk naoružan je moćnim topom kalibra 75 mm čija pancirna granata (klasičnog i antirikošetnog tipa) postiže početnu brzinu od 1.000 m/sek. Iako ima veoma dobru probojnost, neizvestan je uspeh dejstva ovog tenkovskog naoružanja protiv prednjeg oklopa savremenih srednjih tenkova.

Vojni stručnjaci francuske i zapadnonemačke armije, koje su tokom poslednjih godina koristile američke tenkove *M47* i *M48*, smatraju da treba usvojiti lakše tenkove od tih američkih (težine 40 do 50 t), koji se inače odlikuju dobrom pancirnom zaštitom. Isti zapadni stručnjaci smatraju da pancirna zaštita ne predstavlja osnovni imperativ, jer na evropskom ratištu optimalna težina tenkova ne bi smela prelaziti 30 t. Francuska i Zapadna Nemačka su razvile upravo tenk ove težine čija je serijska proizvodnja u pripremi. Glavno naoružanje tog novog francusko-nemačkog tenka je top 105 mm, najverovatnije isti ili nešto modificirani novi britanski protivtenkovski top 105 mm *M68*.

Posleratni program razvoja tenkova u Velikoj Britaniji baziran je na tzv. univerzalnom tenku koji je trebalo da bude teža varijanta tenka *Centurion*, naoružanog topom kalibra 83,9 mm. Međutim, 1950. godine odlučeno je da se razvije novi tenk koji bi bio naoružan topom kal. 120 mm. Proizvodnja novog tenka *Conqueror* (težine oko 65 t) otpočela je 1954. god.

Na izložbi savremenog naoružanja britanske armije, organizovanoj početkom novembra 1961. god. (15), prikazan je najnoviji britanski tenk *Chieftain*, težine 47 t, naoružan novim topom 120 mm. Taj tenk smatraju neki zapadni stručnjaci najsnažnije naoružanim tenkom na Zapadu. S obzirom na to što se ne raspolaže bližim podacima o naoružanju tog tenka, ne bi se moglo prihvatiti niti odbaciti navedeno mišljenje. Zahvaljujući svojim karakteristikama tenk *Chieftain* može, prema mišljenju britanskih vojnih stručnjaka, da zameni i teški tenk *Conqueror* i tenk *Centurion* od 50 t, čija je najnovija varijanta naoružana topom kalibra 105 mm.

Amerikanci su u posleratnom periodu najviše razvijali i usavršavali svoj najmnogobrojniji srednji tenk naoružan topom 90 mm (tenkovi *M47*, *M48*, *M48A1* i *M48A2*). Poslednja varijanta američkog srednjeg tenka — tenk *M60* — treba da zameni tenkove *M48A1* i *M48A2* koji se sada nalaze u naoružanju. Na zapadu se tenk *M60* smatra najsavršenijim borbenim vozilom: težina mu je 46,3 t, a naoružan je nestabilizovanim topom 105 mm *M68* britanskog porekla. Preoružavanje novim tenkovima američke 7. armije u Zapadnoj Nemačkoj otpočelo je početkom 1962. god. (17).

Sovjetski Savez je, po svemu sudeći, od samog početka imao jasnu koncepciju u pogledu razvoja tenkova i tenkovskog naoružanja. Uzimajući srednji tenk kao osnovu svojih tenkovskih formacija, on je još u toku drugog svetskog rata na svom poznatom tenku *T-34* zamenio top kalibra 76 mm topom

kalibra 85 mm. Zatim je na osnovu istog tenka T-34 razvijen novi srednji tenk T-54 (težine 36 tona) u koji je ugrađen moćan protivtenkovski top 100 mm. Tenk T-54 odlikuje se velikom vatrenom moći, snažnom pancirnom zaštitom uprkos relativno maloj težini i do sada najvećom operativnom pokretljivošću (18).

Prema do sada objavljenim podacima i na osnovu pregleda osnovnog tenkovskog naoružanja iznetog u glavnim crtama može se izvući zaključak da su danas opšteprihvaćeni — kao glavno naoružanje savremenih srednjih tenkova — tenkovski topovi klasičnog tipa kalibra 100 i 105 mm.

Sovjetski tenkovski top 100 mm koristi pancirnu granatu (klasične koncepcije) sa početnom brzinom od oko 900 m/sek. Prema podacima (19) ovaj top sa pancirnom granatom ima sledeću probojnost:

oklop pod uglom od 90° (prema horizontalnoj ravni)

175 mm na odstojanju 100 m

135 mm na odstojanju 1.000 m

100 mm na odstojanju 2.000 m

oklop pod uglom od 60° (prema horizontalnoj ravni)

140 mm na odstojanju 100 m

110 mm na odstojanju 1.000 m

80 mm na odstojanju 2.000 m

U naoružanju Sovjetske armije nalazi se top 100 mm kao samohodno protivtenkovsko oruđe (samohotka SU-100 M44).

Sve zapadne armije prihvatile su britanski top 105 mm M68 za glavno naoružanje svojih savremenih srednjih tenkova. Zapadna Nemačka je u 1962. god. naručila u V. Britaniji 2.500 topova 105 mm M68 za preoružanje tenkova M48A1 i M48A2 i za naoružanje novog francusko-nemačkog srednjeg tenka. Švedani takođe nabavljaju u V. Britaniji top 105 mm M68 za potrebe svojih oklopnih jedinica (20).

Osnovna protivoklopna granata britanskog topa 105 mm je potkalibarna granata na principu »sabet«, sa početnom brzinom od 1475 m/sek. Nisu objavljeni podaci o probojnoj moći ovog topa, ali je rečeno da je ona znatno veća nego kod američkog topa 90 mm ugrađenog na tenkove M47, M48A1 i M48A2 (8).

Ocenjujući savremeno glavno i najmnogobrojnije tenkovsko naoružanje sa gledišta protivoklopne odbrane na velikim odstojanjima, možemo zaključiti da ono ne zadovoljava u pogledu efikasnosti dejstva protiv prednjih oklopa savremenih srednjih tenkova. Francuska nerotirajuća granata sa kumulativnim punjenjem za top 105 mm treba, po mišljenju Francuza, da reši ovaj problem efikasnosti tenkovskih topova na velikim odstojanjima, ali je bez poznavanja balističkih karakteristika ovog tipa granate teško donositi konačan sud o njevoj perspektivi.

Savremeni srednji tenkovi sa sadašnjim naoružanjem mogu se koristiti u sistemu protivoklopne odbrane kao nepokretne, maskirane vatrene tačke koje će otvarati vatru na velikim odstojanjima, nastojeći da neprijateljev tenk pogode u najslabije mesto. U tenkovskom sudaru odlučivaće manevar i brzina vatre, čime će se nadoknađivati nedovoljna probojnost tenkovskog naoružanja.

Pri ovome treba imati u vidu da će samo u retkim slučajevima konfiguracija terena dopuštati otpočinjanje međutenkovske borbe na odstojanjima većim od 1.000 m.

RAKETNI PROTIVOKLOPNI VOĐENI PROJEKTILI

Raketni protivoklopni vođeni projektili predstavljaju novinu u tehnici naoružanja posleratnog perioda i danas se nalaze u naoružanju gotovo svih modernih armija.

Zbog svojih novih i neuobičajenih taktičko-tehničkih osobina i zbog toga što predstavljaju novo i malo poznato protivoklopno sredstvo, raketni vođeni projektili zaslužuju da budu detaljnije obrađeni i posebno razmotreni. Usvajajući to gledište, ovom prilikom će se o njima, kao sredstvima protivoklopne odbrane, reći neke osnovne stvari koje mnogim čitaocima mogu biti već i poznate.

Bojevu glavu vođenih protivoklopnih projektila predstavlja kumulativno eksplozivno punjenje. U poslednje vreme se, prema nekim podacima, vrše opiti sa primenom plastičnog eksploziva u bojevim glavama ovih projektila.

Projektil se ispaljuje sa specijalnog lansirnog uređaja koji se može postaviti na zemlju, džip i svako drugo vozilo. Na cilj se dovodi upravljanjem pomoću jednog specijalnog uređaja koji komandu pretvara u električne impulse, a ovi se žicom prenose do projektila.

Zavisno od dometa i težine, protivoklopni vođeni projektili se dele na lake i teške. Laki su oni koje koristi pešadija, a može ih posluživati i lansirati jedan ili dva borca. U kategoriju teških projektila spadaju oni koje poslužiocima ne mogu prenositi i postavljati na položaj za lansiranje, već su za to potrebna tehnička sredstva — teška motorna vozila, samohodne šasije ili specijalni tenkovi.

Domet vođenih protivtenkovskih lakih projektila iznosi 1.400—2.000 m (zapadnonemački *Kobra 810* — 1.800 m, francuski *SS-10* — 1.500 m i *Entac* — 1.800 m, britanski *Vigilant 891* — 1.400 m, švedski *Bantam* — 2.000 m, švajcarski *Mosquito* — 1.800 m) a teških oko 4.000 m, pa čak i do 6.500 m (francuski *SS-11B* — do 4.000 m, a *SS-12* — 6.500 m, britanski *Malkara* — 3.200 m).

Laki vođeni projektili probijaju oklop debljine 400 do 550 mm, a teški oklop debljine čak i preko 700 mm (francuski projektil *SS-12*) (21).

Brzina kretanja vođenih protivoklopnih projektila iznosi 80 m/sek. do 150 m/sek.

Bataljoni oklopne pešadije zapadnonemačke armije imaju u sastavu svojih pratećih četa po jedan vod naoružan vođenim protivoklopnim projektilima *Kobra 810* (u vodu ukupno 80 projektila).

U francuskoj armiji su protivoklopni vodovi četa naoružani projektilom *SS-10* (ukupno 40 projektila). Avijacija kopnene vojske francuske armije raspolaže izvesnim brojem aviona i helikoptera naoružanih protivoklopnim vođenim projektilima. Francuzi postavljaju vođeni projektil i na svoj laki tenk *AMX* (četiri projektila *SS-11*) i transporter *Hotchkiss CC-2* (dva do četiri lansirna uređaja).

Taktička grupa američke armije ima vod naoružan vođenim protivoklopnim projektilima *SS-10* (ukupno 75 projektila u vodu). Amerikanci, slično

Francuzima, naoružavaju helikoptere iz sastava kopnene avijacije vođenim protivoklopnim projektilima.

O vođenim protivoklopnim projektilima u Sovjetskoj armiji nisu do sada objavljeni nikakvi podaci. Ta vrsta projektila prvi put je primećena u sastavu Sovjetske armije na oktobarskoj paradi u Moskvi 1962. god., pa je sasvim neizvesno kakav se značaj u sistemu protivoklopne odbrane pridaje u SSSR toj vrsti protivoklopnih sredstava.

U pogledu ocene taktičkih vrednosti i perspektive protivoklopnih vođenih projektila izgleda da je i danas prihvatljivo jedno mišljenje objavljeno u holandskom časopisu *De militaire spectator* od februara 1959. godine. Po njemu, razvoj i usvajanje vođenih protivoklopnih projektila u naoružanje predstavlja značajan korak u pravcu potpunijeg rešavanja problema protivoklopne odbrane. Međutim, ne treba izgubiti iz vida i njegove slabe strane: teškoće oko vođenja projektila na bazi impulsnih signala; električni i elektronski uređaji mogu se vrlo lako ometati; projektil je neefikasan na malim odstojanjima, jer se njime ne može upravljati neposredno posle lansiranja; dugo je vreme leta projektila do cilja, naime, tenk se može ukloniti pre nego što ga projektil pogodi; obuka boraca u rukovanju vođenim projektilom vrlo je duga, pa se ne može računati sa masovnom upotrebom ovog oružja; za vreme stvarne borbe psihičko opterećenje borca koji navodi projektil može znatno smanjiti verovatnoću pogađanja cilja.

Dalji razvoj vođenih protivoklopnih projektila sigurno će ići u pravcu postupnog uklanjanja sadašnjih nedostataka.

Na kraju treba još jednom podvući činjenicu da danas ni jedna armija u svetu ne raspolaže univerzalnim protivoklopnim sredstvom koje bi se sa podjednakom efikasnošću upotrebilo u svim slučajevima i taktičkim situacijama. Pravila organizovane protivoklopne odbrane utvrđuju se na osnovu usvojenih protivoklopnih sredstava koja predstavljaju kompromisna rešenja uslovljena nizom međusobno kontradiktornih taktičkih zahteva i tehničkih mogućnosti, slično kao i kod mnogih drugih vojnih problema.

Inž. A. STAMATOVIĆ

Oslobodilački pokreti i njihove oružane snage dobijaju organizacione forme i rešavaju sistem svog rukovođenja zavisno od uslova u kojima se razvijaju.

Osnovi organizacije i rukovođenja na kojima su se izgrađivali nacionalno-oslobodilački pokreti kod pojedinih zemalja bili su različiti, jer su se zasnivali na sopstvenim iskustvima, uslovima, ciljevima i planovima, uglavnom na iskustvima iz drugog svetskog rata i kasnijih partizanskih i nacionalno-oslobodilačkih ratova u kolonijama. U većini zemalja ti pokreti su se odvijali pod rukovodstvom progresivnih demokratskih snaga, pre svega radničke klase i komunističkih partija. U nekim zemljama su nosioci nacionalnog i društvenog razvitka bile različite društvene snage koje su igrale i različitu ulogu u partizanskom ratu, odnosno u oslobodilačkim i revolucionarnim pokretima.

Rukovođenje oslobodilačkim pokretom ima svoju političku i vojnu stranu. Opšte rukovođenje je u rukama najvišeg političkog organa narodne vlasti (vlade, saveta, komiteta), odnosno u revolucionarnim uslovima najnaprednije i najuticajnije političke organizacije ili partije. Od načina na koji su rešavana pitanja strategije rukovođenja, organizacije i izgradnje partizanskih oružanih snaga, umnogome je zavisio uspeh primene odgovarajuće partizanske taktike, pa prema tome i uspeh partizanskog rata u celini.

O alžirskoj revoluciji, njenom značaju i razvoju do sada je dosta pisano; međutim, sva ta razmatranja imala su više politički karakter, dok sa vojne tačke gledišta do sada nemamo celovitiju obradu. Zbog njene specifičnosti i značaja za revolucionarne pokrete uopšte, a posebno za zemlje Afrike, kao i iskustava koja se iz nje mogu izvući, smatramo da je alžirsku revoluciju potrebno svestranije izučavati.

Iako su postojali određeni objektivni uslovi, ipak treba istaći da su izvesni subjektivni faktori imali značajan uticaj na početak i razvoj alžirske revolucije. Među tim faktorima treba u svakom slučaju istaći organizaciju nacionalno-oslobodilačkog fronta (FLN) i njeno rukovodstvo. Iako ta organizacija nije u početku bila masovna, na njenom čelu bili su ljudi (kadrovi) prekaljeni u dugogodišnjoj borbi protiv kolonijalizma, svesni da je u datoj situaciji jedino s oružjem u ruci moguće postići stvarno nacionalno oslobođenje. Iskustva Alžira pokazuju da nije neophodno čekati da se stvore svi uslovi za početak oružane borbe i sprovođenje revolucije, već da jasnoća

U članku je dat prikaz razvoja organizacije i rukovođenja nacionalno-oslobodilačke armije Alžira (ALN) prema sledećim materijalima: Zdravko Pečar — Alžir, izdanje „Kulture“, 1959. god.; Nacionalno-oslobodilački front Alžira, članak Komatine u „Socijalizmu“ br. 5 i 6/61. god.; Dr Petar Kleut: Partizanska taktika i organizacija, izdanje „Vojnog dela“, 1960. god.; Neki izveštaji o Alžiru iz Tunisa iz 1960. god.

cilja, istrajnost i odlučnost rukovodstva mogu doprineti da se ti uslovi razvijaju i u toku same revolucije.

Ta iskustva mogu se razumeti samo ako se imaju u vidu konkretni uslovi u kojima se taj pokret razvijao. Radi razbijanja nacionalno-oslobodilačkog pokreta Alžira, Francuska je od njegovog početka neprekidno pojačavala svoje oružane snage koje su 1959. godine dostigle cifru od 700 do 800 hiljada vojnika, angažujući ogromna sredstva ratne tehnike. Francuzi su imali jednog vojnika na svakih 12,5 stanovnika Alžira, čime su stvorili daleko veću gustinu okupacije od onih poznatih iz drugog svetskog rata koje su u raznim zemljama postizali Nemci.

*

Sistem rukovođenja nacionalno-oslobodilačkim pokretom Alžira prilagođen je od samog početka ustanka vojno-političkoj i teritorijalnoj organizaciji Alžira. Na sastanku Revolucionarnog komiteta ustanka¹ koji je održan sredinom 1954. godine u Švajcarskoj, doneta je odluka za početak oružane borbe. Već septembra te godine ceo Alžir je bio podeljen na šest vilaja, dve autonomne zone (grad Alžir i S. Ahras) i tzv. Istočnu bazu (koja je obuhvatala deo teritorije prema Tunisu) i Zapadnu bazu (koja se protezala duž alžirsko-marokanske granice). Svaka vilaja je bila podeljena na 4—6 zona (sem Pete koja je imala 8 zona); zone na 4—6 oblasti; oblasti na sektore, a ovi na sela — zaseoke ili gradske centre.² Svaki taj teritorijalni stepen imao je odgovornog vojnopolitičkog rukovodioca u svojstvu legitimnog predstavnika nacionalno-oslobodilačkog fronta Alžira (FLN), koji je rukovodio oružanim akcijama nacionalno-oslobodilačke armije Alžira (ALN) na teritoriji koja mu je dodeljena.³

Po formaciji, svaki odgovorni rukovodilac određene teritorije i njegovi pomoćnici imali su određen čin:

na čelu vilaje (koja je prema nekim podacima mogla da ima 10—15 bataljona) nalazio se pukovnik koji je ujedno bio vojni i politički rukovodilac; imao je tri pomoćnika — majora; zonom je rukovodio kapetan, opet sa tri pomoćnika — poručnika; oblašću potporučnik sa tri pomoćnika — zastavnika,⁴ a sektorom stariji vodnik⁵ sa tri pomoćnika — vodnika.

Ovi odgovorni rukovodioci, na svim stepenima rukovođenja, imali su:

a) odgovornog pomoćnika za vojna pitanja, koji je bio zadužen i rukovodio stalnim vojnim i dopunskim jedinicama, grupama za atentate i sabotazu itd.; on je vodio računa o naoružanju, municiji i opremi; zdravstvenoj i materijalnoj službi i inženjeriji;

b) odgovornog pomoćnika za politička pitanja, zaduženog za: organizaciona pitanja FLN, propagandu i moralno-političko vaspitanje, rukovođenje lokalnom vlašću naroda, finansijska pitanja, snabdevanje jedinica itd. Naj-

¹ Revolucionarni komitet devetorice koji je organizovao početak oružane borbe.

² Vilaje su imale veličinu otprilike naših republika, zone — pojedinih pokrajina, oblasti — srezova, a sektori — opština. — Prim. P.

³ Vojno-politički rukovodioci vilaja, autonomnih zona, Istočne i Zapadne baze od 1956. god. predstavljali su vrhovne organe FLN: Alžirski nacionalni revolucionarni komitet (CNRA), odnosno Koordinacioni izvršni komitet (CCE).

⁴ Prema nekim podacima, zastavnika su nazivali aspirantom i to je ujedno bio i prvi oficirski čin.

⁵ Starijeg vodnika nazivali su adutantom i to je bio najviši podoficirski čin.

veći broj ovih pomoćnika bili su intelektualci sa većom kulturom i politički izrasliji⁶;

c) odgovornog pomoćnika za obaveštajnu službu i održavanje veze koji je bio zadužen za vezu, prikupljanje obaveštenja, rasturanje štampe, kontrašpijunažu, vojnu bezbednost i organizacijska pitanja i mrežu.

Svaki pomoćnik je bio pretpostavljeni analognom pomoćniku na nižem nivou, tj. po vertikalnoj liniji. Na taj način svaki od njih se istovremeno nalazio u dva hijerarhijska sistema. Vertikalno — u odnosu na pretpostavljenog šefa po funkcionalnoj liniji i horizontalno — u odnosu na rukovodioca date teritorije.

Vojno-politički rukovodilac sa svojim pomoćnicima predsedavao je komitetu komande, davao osnovni pravac celokupne delatnosti ALN, koordinirao napore na svakom sektoru delatnosti i podnosio izveštaje komitetu komande višeg stepena.

Komandanti — rukovodioci vilaja bili su članovi Komiteta za vojne operacije i ujedno su sačinjavali Vrhovni štab nacionalno-oslobodilačke vojske. Oni su većinom bili okupljeni na jednom mestu, a u komandovanju vilajom zamenjivao bi ih prvi pomoćnik — major za vojna pitanja. Vrhovni štab je bio u neprekidnoj vezi sa svojim jedinicama i davao inicijativu za sve veće akcije koje je trebalo koordinirati na jednom ili više sektora, ili pak u čitavoj zemlji. Između vilaja postojala je dobra veza. I pored ovakve organizacije, pojedine borbene grupe nisu bile dovoljno povezane, a politički rad kako u vojnim grupama, tako i na terenu među masama nije bio dovoljan.

Vodovi, čete i bataljoni raspolagali su osnovnom inicijativom i oni su na svojim sektorima izvodili akcije samostalno ili su ih koordinirali između sebe. Organizacija na svim komandnim stepenima bila je centralizovana i sve promene u sastavu mogla je da vrši samo neposredno viša komanda.

Da bi otklonio izvesne slabosti uočene u dotadašnjem načinu vođenja borbe, kao i u rukovođenju uopšte, a posebno oružanim snagama, i uskladio buduća borbena dejstva, odnosno da bi sintetizovao dotadašnja iskustva, odredio strukturu vrhovnih organa i rešio pitanja rukovođenja i perspektive daljeg razvoja oružane borbe, Revolucionarni komitet je sazvaio, posle nepune dve godine borbe, Prvi kongres FLN na oslobođenoj teritoriji Alžira, koji je održan u Sumamu avgusta 1956. godine. Ovaj kongres predstavljao je prekretnicu u oslobodilačkom ratu alžirskog naroda. Odluke Revolucionarnog komiteta ustanka, donete u Švajcarskoj 1954. godine, na njemu su detaljnije razrađene i uobličene. Na tom kongresu predstavnici iz cele zemlje razradili su političke ciljeve alžirskog oslobodilačkog rata, odredili strukturu vrhovnih organa i fiksirali, u opštim linijama, organizaciju i karakter organa vlasti na terenu (kojih do tada zvanično nije bilo), strukturu nacionalno-oslobodilačke vojske i rešavali druga pitanja. Tom prilikom je izabran Nacionalni savet alžirske revolucije (CNRA) — sastavljen od 54 člana (predstavnik svih oblasti Alžira), iz raznih političkih organizacija koje su pristupile pokretu i sjedinile se u FLN — kao vrhovni organ koji određuje generalnu politiku nacionalno-oslobodilačkog fronta i oslobodilačke borbe alžirskog naroda, i ima sva ovlašćenja da kod stranih vlada (na prvom mestu arapskih zemalja) zastupa interese i predstavlja volju alžirskog naroda. Važnija pitanja i pro-

⁶ Mnogi od njih su sebe nazivali komunistima.

bleme savet razmatra u svom punom sastavu i načelno se sastaje jedanput godišnje.

Kao rukovodeće telo nacionalno-oslobodilačkog fronta Alžira izabran je Izvršni koordinacioni komitet (CCE) koji je upravljao svim vidovima revolucije (vojnim, političkim i diplomatskim) i sve odluke vrhovnog organa (CNRA), u stvari Nacionalnog saveta alžirske revolucije, sprovodio u život i neposredno rukovodio oružanim akcijama ALN u svojstvu vrhovne komande. Njemu su bili odgovorni svi vojno-politički rukovodioci koji su se nalazili na čelu vilaja, autonomnih zona, Istočne i Zapadne baze.

Izvršni koordinacioni komitet brojao je 9 članova — najzaslužnijih i najodgovornijih rukovodilaca FLN. U svom sastavu imao je osam komisija: za spoljne poslove, za unutrašnje poslove, za naoružanje, za rat, za transport, za štampu i informacije, za specijalne poslove i za finansije.

Ova podela kompetencija u okviru CCE predstavljala je, u stvari, začetak alžirske vlade, a CNRA neku vrstu parlamenta. Kasnije, kada je formirana vlada, te komisije su prerasle u ministarstva.

U svrhu stvaranja teritorijalnih organa lokalne revolucionarne vlasti, FLN je organizovao čitavu mrežu pomoćnih političkih organa za održavanje veze između naroda i vojske, koji su sistematski razbijali francusku administraciju i predstavljali osnovnu organizacionu bazu FLN, odnosno začetak nove vlasti u Alžiru. U svakom alžirskom mestu koje broji preko sto odraslih stanovnika postojao je komitet petorice, takozvani odbor — haja.⁷ Isto tako i sva manja sela imala su predsednika, a više njih sačinjavali su komitet petorice. Na čelu tog komiteta nalazio se predsednik koji je, u zajednici sa rukovodiocem zaduženim za politički rad, vodio administraciju na tom terenu. Komitet je bio odgovoran za upravljanje lokalnim poslovima, pri čemu je imao punu inicijativu. On je pripremao doček boraca, prikupljao poreze i doprinose, bavio se bezbednošću i sakupljanjem podataka o kretanju neprijatelja; ujedno je vodio evidenciju i birao ljudstvo za popunu jedinica ALN, brinuo se o snabdevanju itd. Komitet je raspravljao sporove i obavljao sve poslove kojima se u normalnim uslovima bavi opština.

Aktivnim političkim radom i delovanjem tih komiteta i organizacija buđena je svest i sprovedena mobilizacija naroda za oružanu borbu.

Pokretom se rukovodilo neposredno iz Alžira sve do početka 1957. godine. Do tada je u Alžiru postojalo glavno rukovodstvo koje je sačinjavalo pet ljudi — članova Izvršnog koordinacionog komiteta, dok su u inostranstvu postojali predstavnici koji su se uglavnom bavili pitanjima koordinacije i pomoći pokretu iz inostranstva. Delatnošću alžirskog pokreta u inostranstvu rukovodio je sadašnji predsednik alžirske vlade Ben Bela.

Kraj 1956. i početak 1957. godine karakteriše masovno odlaženje najistaknutijih alžirskih kadrova u inostranstvo, što unosi nove promene u dalje rukovođenje pokretom. Odlaskom rukovodećih kadrova i nekih drugih ličnosti iz Alžira oslabljena je donekle unutrašnja snaga pokreta. Ovo je svakako imalo odraza na pripadnike ALN, intenzitet vojnih dejstava i razvoj ustanka u celini, a samim tim i na sistem rukovođenja.⁸ To je, pored ostalog,

⁷ U svom članku, Komatina naziva ove mesne političke organizacije alžirskog pokreta narodnom skupštinom, sastavljenom od 5 članova. („Socijalizam” br. 5—6/62. god., str. 154).

⁸ „Političko rukovodstvo pokreta može se nalaziti na okupiranom i neokupiranom delu teritorije ili u inostranstvu... Vrhovni vojni štab, kao organ političkog rukovodstva, može, takođe, biti u nekom od tri navedena položaja. U našem NOR-u se kako političko tako i vojno rukovodstvo nalazilo za sve vreme rata na vlastitoj nacionalnoj teritoriji, za koju je okupator

dovelo i do slabljenja vojnog pritiska od strane alžirskog oslobodilačkog pokreta koji je do tada bio nesumnjivo snažan i predstavljao ozbiljnu opasnost za francuske pozicije u Alžiru. U to vreme je alžirska oslobodilačka vojska bila izrasla u dobro organizovanu i prilično naoružanu vojnu snagu, sa velikim ljudskim rezervama, i pokazivala je tendencije daljeg porasta borbene moći. Nepostojanje jačih kadrova i centralnog vojnog rukovodstva unutar Alžira uslovalo je da su svaka teritorijalna komanda i jedinica dejstvovale samostalno (bez organizovanog sadejstva). U takvoj situaciji, iako su alžirske snage bile dosta jake, nemoguće je bilo preduzimati jače akcije na čitavoj teritoriji i nanositi teže udarce jedinicama francuske armije.

Uočavajući razvoj situacije u zemlji i izvan nje, Izvršni koordinacioni komitet je sazvaao, juna—jula 1957. godine, Drugi kongres FLN, koji je održan u Kairu. Ovaj kongres imao je da razmotri postojeću situaciju i donese odgovarajuće odluke o uticaju rukovodstva i daljem rukovođenju oslobodilačkim pokretom. Međutim, odluke sa ovog kongresa nisu objavljene, niti su poznata doneta rešenja.

U toku 1958. godine rukovodstvo alžirskog pokreta je u dva navrata (u Tangeru i Tunisu) razmatralo pitanje formiranja privremene alžirske vlade, o čemu je donelo definitivnu odluku i formiralo je 19. septembra 1958. godine.⁹

Formiranje privremene alžirske vlade unelo je nove pozitivne elemente u razvoj alžirskog oslobodilačkog pokreta. Time je dovršeno uspostavljanje državnog aparata koji se nekoliko godina izgrađivao u toku borbe i stvoreni su bolji uslovi za dobijanje veće pomoći od arapskih i drugih zemalja.

Prema mišljenju nekih alžirskih rukovodilaca, zbog političke i diplomatske aktivnosti i nabavke materijala za potrebe alžirske armije, privremena alžirska vlada je boravila u inostranstvu, prvo u Kairu, a kasnije u Tunisu. To rešenje je svakako imalo svojih negativnih strana, što se prvenstveno odrazilo u nedovoljnoj povezanosti između rukovodstva izvan zemlje i organa i jedinica u njoj. Iako su neki rukovodioci pokušavali da se vlada smanji i jedan njen deo vrati u zemlju, do toga ipak nije došlo. Razlog tome treba tražiti, pored ostalog, i u razvoju unutrašnje situacije u Alžiru, izazvane zatvaranjem alžirskih granica od strane Francuza (pomoću utvrđenih linija) i rasporedom jakih snaga francuske armije.

U takvoj situaciji Francuska armija krajem 1958. i u prvoj polovini 1959. godine, uz angažovanje jakih snaga i sredstava, preduzima nekoliko uzastopnih ofanziva, razbija snage ALN i razdvaja ih u tri grupacije. Glavninu potiskuje u Tunis, drugi deo u Maroko, dok treći deo, podeljen na grupe, uspeva da ostane u unutrašnjosti zemlje.

Ova situacija je nametnula alžirskom rukovodstvu da traži nove metode, kako u načinu daljeg vođenja borbe, tako i u sistemu rukovođenja. Kadrovima i snagama unutar Alžira prepušteno je da sami biraju najpogodnije forme i metode. Od rukovodstva spolja mogli su očekivati samo političku i moralnu podršku, dok je materijalna ili ona neposredna — praktična podrška bila svedena na minimum.

tvrdio da je okupirana... Najmanje je efikasno komandovanje iz vrhovnog štaba koji se nalazi u inostranstvu. Takav štab ne samo što zbog prostorne odvojenosti teško može imati realnu sliku događaja u zemlji, već često, zbog raznih političkih uticaja koje trpi, postaje i po sudejama dalek pokretu otpora... i sukobljava se sa stvarnim rukovodstvom koje se u tom slučaju nužno oformljuje u okupiranoj otadžbini". (P. Klent — „Partizanska taktika i organizacija", str. 77, 78).

⁹ Karakteristično je da su do 1961. godine od devet članova te vlade, pet njih bili vojni lica, i to četiri podoficira i jedan oficir — svi bivši „alžirski strelci" iz sastava francuske armije.

Otada se situacija na unutrašnjem planu, u pogledu izvođenja borbanih dejstava i rukovođenja, umnogome izmenila. Pokret je bio prilično paralizan, tako da su akcije bile ograničene samo na dejstva manjih grupa i komandosa, a rukovođenje svedeno na pojedine vilaje, zone i oblasti, u čemu se još više uočavala slabost i nedostatak unutrašnjeg centralnog organa i rukovodstva. Vojno-politička podela, mreža i organizacija nacionalno-oslobodilačkog fronta i način njegovog političkog delovanja ostali su isti. Nastavljena je politička aktivnost gotovo na čitavoj teritoriji Alžira.

Snage koje su se nalazile u pograničnim rejonima¹⁰ prema Tunisu i Maroku reorganizovane su i ustanovljen je odgovarajući sistem komandovanja. Obrazovani su istočni i zapadni front — zapadni (u Maroku) i istočni (u Tunisu). Teritorija i snage oba fronta podeljene su na zone (severnu, centralnu i južnu), a ove na sektore. Sektorom je komandovala komanda bataljona, zonom komanda zone, a frontom komanda fronta koja je neposredno bila potčinjena Vrhovnoj komandi. Sve ove komande su imale malo brojno stanje i organe za operativne, političke, obaveštajne i pozadinske poslove. Tako se pomoću snaga koje su se nalazile izvan zemlje i pojedinih političkih organa to rukovođenje centralizovalo i postalo vrlo intenzivno.

I pored izvesnih mera koje su preduzimane po pitanju rukovođenja, deo rukovodstva pokreta uočava slabosti rukovođenja revolucijom izvana i na sastanku (kongresu) u Tripolisu decembra 1959. godine ponovo zahteva smanjenje vlade i povratak dela rukovodstva u unutrašnjost Alžira. Na kongresu su analizirani postojeće stanje i situacija kako u Alžiru, tako i van njega. Doneseno je nekoliko značajnih odluka po nizu pitanja. Predviđeno je smanjenje aparata izvan zemlje, izvršena je reorganizacija u vladi i rukovodstvu i predviđeno postepeno vraćanje na principe rukovođenja pokretom u zemlji. Formiran je trojni ministarski savet radi što boljeg povezivanja političkog i vojnog rukovodstva izvan zemlje sa vojnim rukovodstvom vilaja, zona i oblasti u njoj. Taj savet, pored toga, trebalo je da: kontroliše celokupnu organizaciju u Tunisu i Maroku; rukovodi vezama i kanalima preko kojih su vršena prebacivanja i održavana veza sa pokretom; preko odgovornih ljudi nabavlja naoružanje i opremu za alžirsku armiju i organizuje njihovo prebacivanje u Alžir. Sem toga, ministarski savet je bio ovlašćen da u ime privremene vlade vodi pregovore s Francuskom o uslovima prekida vatre i preuzme rukovođenje spoljnom organizacijom. Međutim, usled razvoja situacije, a pošto je bio angažovan pregovorima, on se nije mogao posvetiti i unutrašnjim pitanjima. Zbog toga je početkom 1960. godine formiran Generalštab, sa sedištem u Tunisu, koji je imao da preuzme komandovanje i rukovođenje borbom nad snagama ALN u Alžiru i izvan njega. Učvršćenje snaga izvan zemlje je sprovedeno u priličnoj meri, ali su veze sa pokretom u zemlji i uticaj na njega, zbog razvoja situacije i nemogućnosti njihovog uspostavljanja preko utvrđenih linija na alžirsko-tuniskoj i marokanskoj granici, ostali nepromenjeni. Tako je razvoj situacije u toku te zadnje dve godine nametnuo alžirskom rukovodstvu veće angažovanje i delovanje na spoljno-političkom planu (vođenje pregovora s Francuskom i učvršćenje snaga koje su se našle izvan Alžira), a manje u pogledu razvoja borbanih dejstava i sistema rukovođenja unutar zemlje.

¹⁰ Ovi rejoni (baze) su i ranije stalno služili za pregrupisanje jedinica, obuku, ubacivanje, izvođenje većih akcija i snabdevanje snagama unutar Alžira; oni su ujedno korišćeni kao pozadinske zone alžirskih ustanika i područja za izbeglice.

Za normalan razvoj partizanskih snaga i vođenje partizanskog rata od najveće je važnosti da one budu od samog početka postavljene na čvrste organizacione principe, tj. da imaju najpogodniju vojnu formaciju koja će postepeno, u zavisnosti od narastanja broja i kvaliteta njihovog ljudstva, prelaziti od nižih ka višim i čvršćim formacijama (grupa, odeljenje, vod, četa, bataljon, odred, odnosno njihovo kasnije prerastanje u brigade, divizije i korpuse). S organizacijom operativnih (teritorijalnih i pokretnih) manevarskih partizanskih jedinica treba uporedo stvarati i pozadinsku teritorijalnu vojnu organizaciju.

Rukovodstvo alžirskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta bilo je dosledno u sprovođenju gornjih principa od samog početka rata. Postepeno se prelazilo sa gerilskih grupa na veće formacije. Oružanu borbu 1954. godine otpočelo je sa grupama, a odmah zatim prešlo na vodove. Prve čete formirane su u leto 1956. godine, a bataljoni tek posle Prvog kongresa koji je odredio strukturu nacionalno-oslobodilačke vojske i druga pitanja. Rukovodstvo pokreta je nešto kasnije — 1957. godine — pokušalo da formira krupnije jedinice (od 1.000 do 1.500 ljudi). Međutim, ta se ideja nije ostvarila zbog jakih oružanih snaga francuske armije i guste okupacije zemlje, zbog oskudice u oružju, kao i taktike koju su francuske jedinice primenjivale u sukobima i borbama sa alžirskim jedinicama i nacionalno-oslobodilačkim pokretom u celini. Zbog toga je ALN, po izjavama alžirskih rukovodilaca, ostala na bataljonu kao najvećoj organizacionoj i vrlo pokretljivoj formacijskoj jedinici sve do kraja rata

Nacionalno-oslobodilačka armija (ALN) Alžira je od početka oružane borbe bila sastavljena i podeljena u dve opšte kategorije boraca:

- a) stalne jedinice (regularna armija), i
- b) dopunske jedinice (pomoćna armija).

Stalne jedinice ALN (*moudjahidines*) predstavljale su regularnu armiju i bile su organizovane i formirane u sledeće jedinice:

*grupa (fuadž)*¹¹, koja je brojala 11—13 boraca, među kojima jedan vodnik (narednik) i dva kaplara. Jedan kaplar je bio na čelu dela grupe u čijem se sastavu nalazilo automatsko oružje (puškomitraljez), a drugi na čelu dela pešadijske zaštite;

vod (ferka), sastojao se od 35 boraca (tri grupe), na čijem se čelu nalazio adutant (stariji vodnik), ujedno vojni i politički rukovodilac koji je imao tri pomoćnika: seržan-šefa za vojna, politička, obaveštajna i pitanja veze (seržan-šef je po rangu drugi podoficirski čin); vod je bio osnovna samostalna vojna jedinica ALN, a operisao je na određenom terenu i predstavljao ujedno političko-administrativnu vlast u određenom kraju;

četa (katiba), je imala 110 boraca (tri voda), na čelu sa poručnikom koji je bio i vojni i politički rukovodilac, a imao je tri pomoćnika: aspiranta za vojna, politička i za obaveštajna pitanja i veze;

bataljon (failek) je bio obično trojne formacije, a imao je i prateću četvu (četvu za podršku). Njegovo brojno stanje oko 400—600 boraca, što je zavisilo

¹¹ Grupa (fuadž) slična je našoj desetini ili odeljenju iz rata. — Prim. P.

od broja četa i zadataka koji je izvršavao (ponekad je mogao imati četiri, pet, pa i više četa). Na čelu bataljona nalazio se kapetan koji je takođe bio vojni i politički rukovodilac, sa tri pomoćnika čina poručnika: za vojna, politička i za obaveštajna pitanja i veze. Prema nekim podacima, izgleda da je imao i pomoćnika za materijalna pitanja. Bataljon je bio najveća formacijska jedinica alžirske armije. Svaki bataljon, četa i vod imali su svog sekretara (administrativno lice).

Kao posebne grupe postojali su »komandosi smrti« koji su popunjavani najboljim ljudstvom, a namenjeni su bili za dejstva u gradskim naseljima i centrima, za atentate na kolaboracioniste, kolonijalne funkcionere, organe francuske vojske i uprave, i druge javne objekte. Njihovo brojno stanje je bilo različito, što je zavisilo od zadatka koji su izvršavali. Prema nekim materijalima, njihova jačina kretala se od 5 do 15 boraca, dok prema nekim drugim, od 30 do 80, a ponekad i više.

Dopunske jedinice koje su predstavljale pomoćnu armiju obrazovane su od pripadnika FLN — svi su bili u organizaciji pokreta; nisu imale stalnu formaciju niti naoružanje, sem lovačkih pušaka. Obrazovane su u grupe koje su imale komandire. Obično su ove snage formirane (regrutovane) na licu mesta po vilajama, zonama, oblastima i sektorima, a korišćene su za obaveštavanje, izradu baza, skladišta, prikupljanje i prenošenje hrane i oružja, manje diverzije i ekonomske sabotaze, prenos ranjenika, vodiča i sl. Među njihovim ljudstvom je vršen izbor za popunu regularne armije.

Sem ovih jedinica, u svim naseljima na čitavoj teritoriji Alžira bila je sprovedena teritorijalna organizacija FLN — u obliku ćelija — jačine 11 ljudi,

koje su imale naoružanu grupu od 4 do 6 ljudi. U gradskim naseljima ove ćelije su imale nešto manje ljudi — 5. Iznad ćelija je postojala grupa, zatim federacija¹² i organizacija sektora i podsektora. Sve te organizacione jedinice su bile ilegalne, radi što veće konspiracije, tako da čak nisu ni znale jedna za drugu. Po mnogim pitanjima pomagale su regularnoj armiji.

U raznim gradovima Francuske živi preko 400.000 Alžiraca (od toga samo u Parizu preko 100.000), koji su u toku francuske okupacije i ugnjetavanja bili prinuđeni da napuste Alžir i potraže hleba izvan zemlje. Najveći deo njih je bio okupljen oko nacionalno-oslobodilačkog fronta (FLN). Od njih je bilo formirano nekoliko stotina grupa. U okviru svake grupe imali su 10—12 izabраниh boraca. Osnovu ilegalnog rada predstavljala je ćelija od 5 članova. Četiri ćelije činile su grupu, a četiri grupe sekciju. Tri sekcije formirale su kazmu,¹³ a svaka kazma davala je po jednu ili više udarnih grupa koje su bile vrlo aktivne. Ova organizacija je bila vešto sprovedena i Francuzi su teško uspevali da je provale.

Prema nekim nepotvrđenim podacima, ALN je 1958. godine imala u Alžiru oko 50.000 ljudi u regularnoj i oko 80.000 u pomoćnoj armiji. Međutim, posle nekoliko većih ofanziva jedinica francuske armije i primene Šalove taktike, kao i razdvajanja ALN na tri dela, ta se situacija izmenila. Tako od 1959. godine ALN je u Tunisu imala oko 20.000. vojnika svrstanih u nekih 20 bataljona (sa 6 teških četa za podršku), a u Maroku oko 10.000 vojnika (3 laka bataljona, 2 čete za podršku i 15 samostalnih četa) regularne vojske. Međutim, za jačinu snaga (u regularnoj i pomoćnoj armiji) koje su se posle tog perioda nalazile u Alžiru, ne bi se mogli dati određeni podaci.

Prema francuskim podacima, brojno stanje alžirske regularne armije se u to doba smanjilo a pomoćne povećalo, tako da su Alžirci 1959. godine imali ukupno u regularnoj i pomoćnoj armiji u Alžiru i izvan njega 130.000 ljudi.

Što se tiče podataka u pogledu alžirskih snaga u Tunisu i Maroku oni su približno tačni, s tim što treba imati u vidu da su Alžirci regrutovanjem i obučavanjem novih boraca među izbeglicama koje su se nalazile u većem broju u tim zemljama, neprekidno povećavali broj pripadnika regularnih snaga. Sastav tog ljudstva je bio različit; pre svega, to su bili seljaci — poljoprivredni radnici i rudari, najzad stanovništvo iz gradskih centara i naselja (šoferi, mehaničari, instalateri, zidari i dr.). Većina od njih učestvovala je od prvog dana ustanka i danas obavlja razne odgovorne dužnosti u redovima ALN ili na terenu po liniji FLN.

S obzirom na to što je regrutovanje (izbor) ljudstva za regularnu armiju najčešće vršeno iz dopunskih jedinica, prethodno je s njim izvođena obuka u rukovanju oružjem, minama i eksplozivom, kao i u načinu dejstva, u posebnim centrima ili pri štabovima bataljona, pa je tek onda upućivano u jedinice. Uniforme koje su nosili alžirski vojnici bile su iste ili slične onima koje su imali francuski vojnici.

Izbor kadrova vršen je od najboljih boraca koji su se naročito isticali u borbama, a obuka s njima izvođena je na kursovima koji su organizovani u dodeljenim zonama Tunisa i Maroka. Osim toga, neki kadrovi upućivani su na školovanje u Irak (Bagdad), a prema nekim podacima i u Kairo. Tako su

¹² Federacija je organizacija više grupa i ćelija.

¹³ Organizacione formacije FLN u metropoli (sekcija i kazma) su posebne organizacije koje su svoja delovanja sprovodile preko grupa i ćelija.

obezbeđivani najbolji kadrovi za jedinice, a posebno za one koje su se nalazile u Tunisu i Maroku.

Nacionalno-oslobodilačka armija Alžira usvojila je za starešinski kadar svih svojih jedinica sledeće činove: kaplar, narednik, adutant, aspirant, potporučnik, poručnik, kapetan, major i pukovnik, sa odgovarajućim oznakama koje su odmah u početku rata i nošene u oblasti Kabilije. Interesantno je da nije postojao čin potpukovnika. Pomoćnik vojno-političkog rukovodioca za politička pitanja nosio je, pored oznake čina, i znak političkog komesara u obliku crvenog polumeseca. Koliko je poznato, činovi koje su nosili pripadnici ALN za vreme rata imali su privremeni karakter, a tek po oslobodenju zemlje trebalo je definitivno utvrditi činove i oznake.

Imenovanja, opozivanja, degradiranja oficira vršio je Koordinacioni i Izvršni komitet na predlog vojno-političkog rukovodioca vilaje, podoficirana-dležni rukovodilac vilaje, a kaplara-nadležni rukovodilac zone na predlog vojno-političkog rukovodioca oblasti ili sektora.

U početku rata nacionalno-oslobodilački front Alžira nije imao razvijenu obaveštajnu službu, tako da su Francuzi, pored ostalih mera, mogli razviti svoju, organizovati diverzije na alžirske kadrove kojima su u početku nanosili ozbiljne gubitke. Na osnovu tog iskustva, a uočavajući slabosti svoje obaveštajne službe, Alžirci su početkom 1956. godine preduzeli ozbiljne mere, organizovali i razvili tu službu u celom Alžiru, kako na oslobođenoj teritoriji tako i u gradovima i neprijateljskim uporištima. Od tada je dejstvovala dobro organizovana obaveštajna služba ALN i nacionalno-oslobodilačkog fronta. Posebno su imali dobro organizovanu specijalnu graničnu službu bezbednosti, u cilju obezbeđenja pograničnih prelaza i veze sa Tunisom i Marokom. Zahvaljujući razvoju svoje obaveštajne službe, kao i likvidaciji špijuna (domorodaca i kolona) koje su Francuzi angažovali da se bave neprijateljskom delatnošću protiv nacionalno-oslobodilačkog pokreta, gubici Alžiraca od dejstva francuske obaveštajne službe bili su posle 1956. godine, tj. posle Prvog kongresa FLN, osetno manji.

Nacionalno-oslobodilačka vojska Alžira, kao i svaka druga regularna vojska, imala je razne službe koje su se starale o snabdevanju hranom, materijalom i dr.

Uz štabove bataljona i više štabove dejstvovali su dobro organizovani centri obaveštajne službe. Pored svog redovnog posla, prikupljanja podataka o kretanju i namerama neprijatelja, pokušajima njegovog dejstva unutar redova nacionalno-oslobodilačke armije, obračuna s izdajnicima itd., obaveštajna služba se bavila i raznim drugim pitanjima. Ona se, pre svega, starala o identitetu svakog vojnika (svaki borac morao je da ima svoju ličnu kartu) i vodila opštu statistiku boračkog sastava. U posebnim arhivama vođeni su sledeći podaci za svakog pripadnika ALN: ime i prezime, datum rođenja, mesto stanovanja, podorično stanje, profesija i specijalnost, da li je ranije služio vojsku, datum stupanja u redove ALN, broj puške, automata ili mitraljeza s kojim je bio zadužen, njegove sposobnosti, sklonosti itd.

Štabovi su vodili knjigu »palih za otadžbinu« i evidenciju zarobljenih neprijateljskih vojnika i starešina, kao i onih boraca koje je neprijatelj zarobio. Uporedo s tim vođena je i evidencija akcija svakog bataljona, čete, voda pa i pojedinca protiv neprijatelja. Vodilo se računa i o tome kad je došlo do sukoba s neprijateljem, koliko je trajao, o gubicima neprijatelja, zaplenjenom oružju i vlastitim gubicima u ljudstvu i ratnom materijalu.

Predstavnici FLN tvrde da bi se ALN vrlo brzo povećala da je imala dovoljno oružja i da ga je mogla dostaviti u sve krajeve zemlje. Gotovo celokupno naoružanje kojim su raspolagali pripadnici ALN bilo je raznorodno i većinom trofejno (američkog, britanskog, francuskog, nemačkog i italijanskog porekla). Za razliku od prvih dana, kada su raspolagali slabim naoružanjem (uglavnom lovačkim puškama i revolverima), oni su kroz razne diverzije i borbe sa francuskom armijom dolazili do modernijeg naoružanja. Zatim su na razne druge načine unutar zemlje i nabavkom izvana postepeno snabdevali svoje jedinice. Tako su 1956. godine i kasnije uspeli da nabave nešto savremenijeg naoružanja (poluautomatskih pušaka, automata, puškomitraljeza, mitraljeza, nešto bazuka, minobacača 60,81 i 120 mm i nekoliko topova manjeg kalibra) kojim su prilično popunili i naoružali većinu jedinica regularne armije i komandose. Grupe, vodovi i čete bili su naoružani običnim i poluautomatskim puškama, automatima, puškomitraljezima, mitraljezima i MNB 60 i 81 mm. »Komandosi« su uglavnom imali pištolje, automate, poluautomatske puške i puškomitraljeze. Bataljoni u pratećim četama za podršku imali su mitraljeze, MNB 81 i 120 mm. Tako je organizaciono bilo rešeno pitanje naoružanja sve do 1958/59. godine. Međutim, posle tog vremena, tj. posle nekoliko većih ofanziva francuske armije i naterivanjem glavnih snaga regularnih jedinica nacionalno-oslobodilačke armije u Tunis i Maroko, grupe i jedinice koje su ostale u unutrašnjosti zemlje imale su uglavnom lako naoružanje (puške, automate, pištolje, puškomitraljeze i lake minobacače), dok su im jedinice izvan zemlje bile dobro naoružane kako minobacačima 81 i 120 mm, tako i sa nešto artiljerijskog oružja. Za sve to naoružanje, a naročito za mitraljeze i minobacače 60 i 81 mm, Alžirci nisu imali uvek dovoljno municije. Nisu imali lakih pav sredstava za borbu protiv aviona i helikoptera, niti dovoljno pt sredstava za borbu protiv tenkova i oklopnih vozila. Naročito se uočavao nedostatak mina i drugih sredstava za zaprečavanje i rušenje.

Posebno organizovana služba bavila se opravkom oružja i proizvodnjom bombi od neeksplozivanih neprijateljskih granata ili bombi. Postojale su radionice u kojima su radnici sekli čelik avionskih bombi i vadili iz njih eksploziv. Pravili su nagazne mine najrazličitijeg tipa, razne delove za oružje: udarnu iglu, zatvarač itd. Radionice su bile dobro opremljene alatom i u slučaju opasnosti su mogle da se demontiraju za nekoliko trenutaka i na leđima radnika prenesu na drugo mesto.

Služba intendanture imala je složen zadatak doturanja hrane iz jednog kraja zemlje u drugi, njenog prebacivanja iz krajeva gde je bilo više u one gde je narod teško živeo. Hrana se prenosila na mulama, kolima ili su je seljaci često nosili na leđima. Tamo gde se vojska neprekidno kretala postojali su specijalni bunker i za hranu u stenama; u njima su držali i municiju, rezervno oružje, bombe itd. U okviru intendanture postojale su posebne radionice u kojima se šila uniforma, opravljale cipele itd. U Četvrtoj vilaji specijalna služba se brinula o ekonomskom životu cele teritorije, i to od organizovanja konvoja mula za prenos hrane, gradnje silosa, obrade napuštene zemlje do distribucije hrane seljacima. Socijalna pomoć takođe je bila organizovana. Felasima je ukazivana pomoć pri obradi zemlje, dobijanju semena, novčano su pomagane porodice sa velikim brojem članova, starci i ratne udovice.

Sanitetska služba morala je da organizuje obavezan pregled svakog novopridošlog vojnika. Postojali su zasebni sanitetski centri sa lekarima ili kvalifikovanim bolničarem na čelu. Svaki se centar starao o jednom bataljonu, a istovremeno i o zoni u kojoj je ovaj operisao. Svaka četa imala je svoju ranjeničku prihvatnicu koja je prihvatala ranjenike, pružala im prvu pomoć i otpremala ih na sigurnije mesto. Na čelu svake ranjeničke prihvatnice nalazio se bolničar koji je stekao kvalifikacije u redovima nacionalno-oslobodilačke vojske. Stalne bolnice skrivane su po velikim šumama i imale su svoje posebne bolničare — nosioce ranjenika. Civilna lica teško su mogla dobiti negu u partizanskim bolnicama, jer je bilo nekoliko slučajeva otkrivanja bolnice.¹⁴ Sanitetska služba imala je težak zadatak u pogledu nabavke lekova i sanitetskog materijala koji se dobijao ili posredstvom organizacije iz gradova ili se kupovao u inostranstvu i otpremao u unutrašnjost zemlje.

Posebno je bila organizovana topografska služba koja je pripremala karte svih sektora, naročito krokije za gađanje minobacačima, karte neprijateljevih položaja i utvrđenja.

Vodovi, čete, bataljoni i vilaje bili su povezani na određenim sektorima radio-vezom. Manje jedinice imale su radiofonski materijal nemačke produkcije, dok je rad između štabova bataljona i vilaja bio zabranjen radiofonijom, već se vršio samo morzeom i šifrom ili kuririma. Pojedini štabovi bataljona i manje pokretne baze imali su stare radio-stanice iz 1942. godine marke *zenit*. Nešto kasnije je nabavljen veći broj radio-stanica *BC-1306* — američke produkcije, koje rade sa generatorom na ručni pogon.

Interesantna je takođe bila služba štampe i informacija kod Alžiraca. Ona se u okviru svake vilaje i većih vojnih jedinica bavila izdavanjem specijalnih biltena i novina šapirografiranih ili izvlačenih na ciklostilu. U tim listovima borci su pisali o svojim akcijama, objavljivali svoje pesme, komemorirali uspomene na poginule junake, pisali o unutrašnjoj, međunarodnoj i svetskoj situaciji. Kroz njih je nacionalno-oslobodilački front Alžira objašnjavao narodu i vojsci svoju politiku i ciljeve rata. Služba štampe i informacija neobično je brzo reagovala na sve neprijateljeve pokušaje dezinformacija, lažne propagande i unošenja zabune u redove naroda. Kao odgovor na svaku akciju okupatora štampani su leci u kojima je objašnjavana vlastita politika itd.; sav taj propagandni materijal prenosio se u narod i gradove preko dobro organizovane mreže političkih radnika i obaveštajne službe.

Socijalna služba vodila je računa o izbeglicama koje su morale da napuste teritoriju Alžira. Crveni polumesec predavao ih je srodnim organizacijama u Maroku i Tunisu, organizovao službu poklona i pomoći itd. Posebno se vodilo računa o deobi hrane, odela i čebadi koji su stizali iz inostranstva za potrebe civilnog stanovništva.

Tako su teritorijalna organizacija *FLN* i organizacija jedinica *ALN* funkcionisale za čitavo vreme nacionalno-oslobodilačkog rata Alžira, primenjujući one forme i metode oružane borbe koji su u pojedinim periodima najbolje odgovarali datoj situaciji.

¹⁴ Posle završenog lečenja seljak bi se, na primer, vratio u svoje selo, pao bi u francusko zarobljeništvo i prilikom mučenja otkrivao mesto bolnice.

DISKUSIJA O ULOZI I RAZVOJU KOPNE NE VOJSKE SAD

U SAD je uobičajeno da se svake godine održavaju posebne godišnje konferencije sva tri vida oružanih snaga, na kojima se razmatraju doktrina, naoružanje, problemi komandovanja, organizacijsko-formacijska pitanja, mesto i uloga određenog vida u opštoj strategiji SAD i dr., sa posebnim osvrtom na postojeće stanje i perspektive daljeg razvoja. U vezi sa ovom praksom, početkom septembra 1962. godine održana je godišnja konferencija Udruženja pripadnika KoV SAD.¹ S obzirom na nove poglede na mesto i ulogu kopnene vojske SAD i, u vezi s tim, promene do kojih je došlo u proteklom periodu, ta konferencija je bila posebno značajna za dalji razvoj i upotrebu američke KoV.

Pored ostalih pitanja, na konferenciji su razmatrani: opšta politička situacija u svetu, uloga kopnene vojske u opštoj strategiji SAD i mere koje se preduzimaju u pogledu njenog jačanja, organizacione promene izvršene u proteklom periodu, problemi PVO teritorije SAD, uloga KoV SAD u pojedinim područjima sveta, a posebno u Evropi, na Dalekom istoku i latinsko-američkom području. Međutim, na ovoj konferenciji je dominiralo razmatranje problema u vezi sa specijalnim ratovanjem.

¹ Materijal sa ove konferencije objavljen je u časopisu *Army, SAD*, od novembra 1962. godine. Na konferenciji su, pored ostalih, govorili: ministar odbrane SAD, ministar KoV, načelnik Generalštaba KoV, predstavnik Senata, komandanti: kontinentalne PVO SAD, udarne komande (strategijske rezerve), kopnenih snaga SAD na Pacifiku, karipske komande, načelnik štaba VK NATO, pomoćnik načelnika Generalštaba KoV za specijalno ratovanje i dr.

Razmatranja o opštoj političkoj situaciji u svetu obuhvatila su sva osnovna područja za koja su SAD ili njihovi saveznici naročito zainteresovani². Na ovoj konferenciji, za razliku od ranijih, došlo je do otvorenog istupanja protiv principa mirne koegzistencije koja, po rečima diskutantata, obuhvata razne oblike konflikata (od sredstava agitacije do atentata, od borbe na polju trgovine do oružane borbe). Pored toga, ovog puta je otvoreno istupano i protiv nacionalno-oslobodilačkih ratova koji, po njihovom mišljenju, predstavljaju subverzivne pokrete ili prikrivene agresije. U vezi sa takvim stavovima, a da bi SAD mogle ostvariti svoje ciljeve, postavljen je zahtev za organizovanim naporima ne samo vidova oružanih snaga već i svih organa vlade. Ujedno je istaknuto da iako je razmeštaj američkih snaga obuhvatio uglavnom Zapadnu Evropu i Južnu Koreju, ipak su SAD veoma zainteresovane i za zbivanja u jugoistočnoj Aziji, na Srednjem istoku i čitavoj zapadnoj hemisferi.

Uloga kopnene vojske. Povećavanjem moći oružja za masovno uništavanje, kako je istaknuto na konferenciji, uloga kopnene vojske, pa čak i svakog vojnika, postaje sve važnija. Međutim, iako su u prethodnom periodu postignuti znatni rezultati u pogledu poboljšanja stanja kopnene vojske, ipak su potrebni novi naponi kako

² Stavovi SAD u vezi sa pojedinim područjima dobro su poznati, te ih zbog toga ovde ne iznosimo. — Prim. M.

bi se oružane snage, a u okviru njih i KoV, mogle osposobiti da odgovore zahtevima koji se danas pred njih postavljaju.

Prilikom razmatranja uloge KoV u okviru američke nacionalne strategije, jasno se izdvajaju tri osnovna cilja:

ostvariti takvu kopnenu vojsku koja će biti osposobljena bilo za rat konvencionalnim sredstvima ili rat u kome bi se upotrebilo nuklearno oružje, osposobljena za vođenje ograničenog ili opšteg rata;

odgovarajuće delove KoV osposobiti za efikasnu odbranu teritorije SAD od napada projektila i drugih vazduhoplovnih sredstava — što podrazumeva aktivnu PVO (upotrebu projektila Nike) i pružanje podrške organima civilne odbrane;

osposobiti KoV za pružanje pomoći nacionalnim vojnim snagama u područjima u kojima postoji opasnost da vlade prijateljski naklonjene prema SAD budu svrgnute.

Da bi se postigli postavljeni ciljevi, politika SAD u pogledu upotrebe nuklearnog oružja, kako je na konferenciji istaknuto, ostaje nepromenjena. Bilo koje oružje, nuklearno ili klasično, biće upotrebljeno (zavisno od situacije) ukoliko to nalažu vitalni interesi SAD. Međutim, iako se podvlači spremnost za vođenje opšteg nuklearnog rata, mnogi od diskutatana su se zadržali na potrebi osposobljavanja KoV za učešće u ograničenom ratu koji bi, po njihovom mišljenju, u slučaju nužde bio prihvatljiviji ukoliko bi se njime mogli da obezbede interesi SAD i njihovih saveznika. U pogledu osposobljavanja KoV za vođenje ograničenog rata istaknuta je, pored ostalog, potreba za povećanjem pokretljivosti i odgovarajuće vazdušne podrške, koje se smatraju osnovnim faktorima koji treba da omoguće KoV da ispuni svoje zadatke u takvom ratu.

Mada je veliki deo snaga KoV raspoređen van teritorije SAD³, na konferenciji je istaknut zahtev za daljim jačanjem tih snaga kako bi mogle što brže i neposrednije da izvršavaju zadatke koji se pred njih postavljaju.

Iako su na konferenciji posebno istaknuti važnost, mesto i uloga KoV u bilo kom obliku rata (opštem, ograničenom; sa ili bez primene nuklearnog oružja; gerilskom ili protivgerilskom), ipak se dobija utisak da je na njoj, nešto više nego ranije, naglašena međuzavisnost pojedinih vidova u bilo kom obliku rata. Smatra se da budućnost kopnene vojske leži u postizanju njene najtešnje saradnje sa ostalim vidovima, te se i ne želi njeno jačanje na račun ostalih vidova itd.⁴ Međutim, pri razmatranju konkretnih mera za njeno jačanje polazi se od toga da jačina aktivnog dela kopnene vojske treba da bude takva da joj omogući uspešno izvršenje uloge, odnosno da odgovori zahtevima današnje situacije bez potrebe za pozivanjem rezervista (izuzev u uslovima stvarnih neprijateljstava ili u situacijama koje jasno ukazuju da može doći do neprijateljstava).

Na planu jačanja kopnene vojske istaknut je napredak u pogledu rešavanja ranijih problema: poboljšana je njena strategijska vazdušna pokretljivost jer su sredstva utrošena u 1963. godini za transportnu avijaciju dvostruko veća od onih u 1961. godini. Međutim, problem taktičke pokretljivosti kopnenih snaga, a posebno vazdušne, ostaje i dalje, tako da će se njegovom proučavanju i u buduće morati da poklone potrebna pažnja⁵; pored novih

³ Od ukupno 16 aktivnih divizija, koliko KoV SAD ima danas u svom sastavu, na teritoriji SAD nalazi se 8, dok su ostale van nje, od kojih u Evropi (Z. Nemačkoj) — 5, J. Koreji — 2, na Havajima — 1.

⁴ U vezi sa međuzavisnošću vidova istaknuta je potreba daljeg konkretnijeg razvoja doktrine koja će u većoj meri obuhvatiti upotrebu svih vidova prilikom izvođenja združenih dejstava.

⁵ Sve veća pažnja poklanja se pokretu van puteva. Radi se na razvoju lakog transportera za pešadiju (za odeljenje) koji će ujedno biti i amfibijsko vozilo.

samohodnih haubica 105, 155 i 203 mm, uvodi se u naoružanje i novi samohodni top 175 mm; pristupa se zameni nuklearnih projektila *Corporal* projektilima *Sergeant* (domet 120 km), tako da prve jedinice naoružane *Sergeant*-ima treba da popune kopnene snage van SAD u toku 1963. godine; juna 1962. godine formiran je prvi divizion nuklearnih projektila *Pershing* (domet oko 650 km) koji će zameniti projektele *Redstone*; u razvoju se nalaze novi projektili sa oznakom »B« koji treba da zamene projektele *Honest John* i *Lacrosse*; poklonjena je veća pažnja razvoju hemijskih i bioloških sredstava. Pored mera u svrhu modernizovanja naoružanja, u proteklom periodu došlo je i do povećanja ukupnih efekativa KoV. Tako je brojno stanje KoV u septembru 1962. godine iznosilo 960.000 ljudi, tj. za 90.000 više nego u septembru 1961. godine. U ovom periodu i broj aktivnih divizija povećan je od 14 (od kojih su 3 bile školske — centri za obuku) na 16 borbenih divizija (centri za obuku sada su posebno organizovani).

Međutim, pored svih mera preduzetih u svrhu modernizacije KoV, obezbeđenja novog oružja i opreme, na konferenciji je ukazano na nedostatak odgovarajućih količina savremenog materijala i opreme, što još uvek predstavlja značajan problem za kopnenu vojsku, te se u narednim godinama zahteva povećanje izdataka.

Osim toga, u proteklom periodu između dve konferencije poklonjena je naročita pažnja ojačanju snaga koje se nalaze u sastavu strategijske rezerve KoV SAD. Iako je 50% od ukupnog broja divizija KoV stacionirano van teritorije SAD, smatra se — s obzirom na postojanje velikog broja područja u kojima mogu biti ugroženi američki interesi — da te snage nisu dovoljne i da ne bi mogle odgovoriti zadacima koji bi se pred njih postavili. Stoga je u

periodu od prethodne do ove konferencije broj divizija u sastavu strategijske rezerve povećan od 3 na 8 (3 pešadijske, 2 vazdušnodesantne, 2 oklopne i 1 mehanizovana)⁶. Pored povećanja broja divizija, došlo je i do opšte reorganizacije snaga koje se nalaze u strategijskoj rezervi, tako da one u svom sastavu imaju ne samo divizije KoV već i potrebne vazduhoplovne snage — sve objedinjene pod jednom komandom (komanda strategijskih snaga). Prema tome, ova komanda sada ima u svom sastavu: dva štaba korpusa, osam divizija, jedinice borbene, tehničke i pozadinske podrške. Od vazduhoplovnih jedinica, pored ostalih, u sastavu ove komande nalazi se 40 skvadrona izviđačkih aviona, lovaca, transportnih aviona i aviona tankera. Osnovni zadatak snaga u sastavu strategijske rezerve jeste ojačanje snaga na područjima van SAD. Pored tog osnovnog zadatka, predviđa se da te snage prvenstveno budu upotrebljene u rejonima kao što su centralna Afrika i Srednji istok.

Međutim, još uvek nisu rešeni problemi u pogledu brzog reagovanja — upotrebe tih snaga u udaljenim područjima. Jedan od osnovnih jeste i mogućnost prebacivanja teže opreme tih jedinica, s obzirom da se ona ne može prebacivati vazdušnim putem.

Organizacione promene. Pored reorganizacije divizija kopnene vojske, kojom se napušta ranija formacija *pentomic* i prelazi na brigadni sistem⁷, u proteklom periodu izvršene su važnije organizacione promene i u okviru Ministarstva KoV: objedinjene su pojedine službe i tačno precizirane odgo-

⁶ Tako umesto ranijeg jednog korpusa (18. vazdušnodesantni), sada postoje dva sa po četiri divizije. 18. vazdušnodesantni korpus u svom sastavu sada ima dve vazdušnodesantne i dve pešadijske divizije.

⁷ Videti *Vojno delo* br. 12/62, strana 109. Planirano je da sve aktivne divizije budu reorganizovane po novoj organizacionoj strukturi (ROAD) do polovine 1964. godine.

vornosti u pogledu izvršavanja pojedinih funkcija; eliminisano je dupliranje u radu; prenesene su na niže komande sve funkcije koje ne moraju da se obavljaju na nivou viših štabova, tako da je Generalštab KoV sada oslobođen izvesnih komandnih i operativnih funkcija i može da se koncentriše na planiranje, određivanje smernica i sprovođenje kontrole. Tim promenama su prilagođene i ostale promene radi poboljšanja efikasnosti; naročito je uprošćena struktura komandovanja i rukovođenja.

U najvažnije organizacione promene u okviru Ministarstva KoV spadaju:

a) Formiranje Uprave za materijalne poslove koja je nadležna za razvoj, usavršavanje, proizvodnju i snabdevanje opremom i naoružanjem — to je do sada bilo u nadležnosti nekoliko tehničkih službi, kao i ispitivanje i procenu opreme i naoružanja — do sada u nadležnosti kontinentalne komande KoV.

b) Formiranje Uprave za borbeni razvoj koja će se baviti analizama i studijama u vezi sa doktrinom (sadašnjom i budućom), organizacijom jedinica koje će primenjivati te doktrine, kao i razmatranjem zahteva u pogledu materijala (opreme i naoružanja) koji treba da omogući ostvarenje te doktrine. Prema tome, kako se u materijalu iznosi, ta Uprava je zadužena da dá odgovore na sledeća tri pitanja: kako organizovati kopnenu vojsku, kako je opremiti i kako kopnena vojska treba da vodi borbu. Pre ove reorganizacije, analize i studije po navedenim pitanjima vršili su škole KoV, razni rodovi, kontinentalna komanda KoV, organi tehničkih službi i drugi. Međutim, došlo se do zaključka da tolika decentralizacija toga rada nije dala željene rezultate, te je sada centralizovan u okviru Uprave za borbeni razvoj. U sastavu Uprave postoje sledeća odeljenja:

za planove, programe i obaveštajne podatke — u vezi sa borbenim razvojem KoV (odgovorno je za dugoročne studije);

za razvoj koncepcije i doktrine (odgovorno za kratkoročne studije);

za studije borbenih dejstava, istraživanja i sprovođenje eksperimenata (odgovorno je za ratne igre, ispitivanja, provere u trupi i eksperimente na terenu);

za materijalne zahteve koje predstavlja glavnu komponentu u usmeravanju celokupnog napora u pogledu materijalnog obezbeđenja;

za doktrinarna i organizaciona pitanja koje je odgovorno za programe izdavanja vojnih pravila i konkretnu pripremu opšte formacije jedinica.

Pored navedenih odeljenja, pod rukovodstvom te Uprave rade posebni organi (grupe) pri raznim školama, poligonima i sl. i to:

grupa za specijalnu doktrinu i opremu, koja proučava i koordinira rešavanje svih problema u pogledu usavršavanja borbenih dejstava koja se odnose na specijalni rat i dejstva u specifičnim okolnostima (džungla, arktičko područje i sl.);

organ za razvoj specijalnog naoružanja, koji je odgovoran za pitanja koja se odnose na upotrebu sopstvenog i odbranu od dejstva neprijateljevog nuklearnog oružja (na bojištu);

združena grupa koja razmatra pitanja u okviru armije (kao jedinice) i odgovorna je, pored ostalog, za razradu i razvoj tekuće doktrine i proučavanje ciljeva budućih dejstava, uključujući i učešće KoV u združenim operacijama;

grupa koja razmatra upotrebu službi u podršci borbenih dejstava, čiji su zadaci slični zadacima združene grupe.

Institut KoV koji priprema studije (na internacionalnom i nacionalnom planu) koje se odnose na organizaciju i strategijska dejstva u okviru vojišta

i njemu potčinjenih komandi (većih jedinica od armije). Taj institut, pored borbenih dejstava, proučava i logističku podršku.

Kao što se iz nadležnosti ove Uprave vidi, analizama i studijama pridaje se naročita važnost. Pri tome se polazi od toga da sadašnji period brzih promena zahteva mnogobrojne analize i ispitivanja u pogledu organizacije jedinica i postupaka pri vođenju borbenih dejstava.

c) Kontinentalna komanda kopnene vojske SAD koja, pored ostalog, snosi odgovornost za celokupnu obuku kopnene vojske, za borbenu spremnost jedinica KoV na teritoriji SAD, za rukovođenje svim izvorima i uređajima koji treba da posluže za podršku kako aktivnog tako i rezervnog sastava KoV.

d) Generalštab KoV koji je oslobođen svih funkcija koje bi sputavale postizanje efikasnosti i potrebne odgovornosti.

PVO teritorije SAD. Kako je na konferenciji izneto, pred PVO teritorije SAD postavljaju se tri osnovna zadatka: a) ona treba da onemogućí ma kakvo iznenađenje — zbog čega mora da postoji dobar sistem upozorenja; b) ona mora raspolagati odgovarajućim snagama i sredstvima koji će i posle pretrpljenog napada moći da uzvrate udarce; c) PVO mora obezbediti odgovarajuću odbranu od dejstva iz vaziona.

Iako američka PVO raspolaže znatnim mogućnostima u pogledu upozorenja, ipak postoje, kako je na konferenciji izneto, i problemi. Eventualni protivnik SAD može danas da lansira projekte i preko južnog pola, tako da severnoamerički kontinent može biti napadnut i s juga. Međutim, sistem za blagovremeno upozorenje okrenut je pravcima koji vode sa severa, tako da se sada pojavljuje problem usmeravanja napora i preduzimanja mera zaštite

i s juga. Pored toga, postavlja se nužna i hitna potreba za sistemom upozorenja koji bi najavljivao lansiranje projektila sa protivničkih podmornica, s obzirom da one danas mogu da operišu i u blizini obala SAD.

U okviru PVO, kako je na konferenciji istaknuto, ne predstavlja nikakvu tajnu da SAD ne poseduju odgovarajući protivprojektilski sistem (sistem *Nike Zeus*, koji u tome treba da ima važnu ulogu, ima i svojih nedostataka), tako da odbrana od dejstva protivničkih projektila predstavlja najveći problem. Međutim, s obzirom na poboljšanja ostvarena u pogledu bombarderske avijacije eventualnog protivnika, danas postoji opasnost i od prodora njegovih bombardera, te se u vezi s tim postavljaju i problemi i zadaci koje treba rešavati.

Pored navedenih i drugih problema američke PVO, sada se pojavljuje i pitanje odbrane od projektila lansiranih iz satelita. Mogućnosti SAD su, kako je izneto, u tom pogledu ograničene, te se i tu postavljaju hitni zahtevi.

Evropa. U proteklom periodu između dve konferencije preduzet je niz mera radi jačanja snaga SAD, a posebno KoV u okviru NATO-a⁸. Pri razmatranju i preduzimanju mera u pogledu osposobljavanja snaga u Evropi polazi se od toga da one moraju biti organizovane, opremljene i obučene da mogu momentano i efikasno reagovati konvencionalnim oružjem — kada ono može zadovoljiti potrebe u konkretnoj situaciji, ili nuklearnim — kada je neophodna njegova upotreba.

Pri izvršenju zadataka koje SAD imaju u Evropi, njihov najveći oslonac predstavlja strategijska vazduhoplovna

⁸ Jedinice KoV SAD u Evropi opremljene su novim automatskim puškama M 14 i mitraljezima M 60, novim tenkovima M 60 i oklopnim transporterima M 113 (sa tim transporterima mehanizovane su sve tri pešadijske divizije koje se nalaze u Evropi).

komanda. Radi ostvarenja što efikasnije saradnje između nje i Vrhovne komande NATO, pri strategijskoj vazduhoplovnoj komandi postoji grupa za vezu Vrhovne komande NATO, a isto tako postoji i grupa za vezu iz sastava strategijske vazduhoplovne komande pri Vrhovnoj komandi NATO-a. Međutim, kako je već izneto, vazduhoplovne snage NATO-a suočene su sa novim teškoćama pri izvršenju zadataka koji se pred njih postavljaju, a koje proizilaze iz povećanih mogućnosti protivnikove protivvazdušne odbrane. S druge strane, pored činjenice da NATO nema efikasnih sredstava za odbranu od projektila, sada je iskrsnuo i problem odbrane od prodora vazduhoplovnih snaga protivnika. Naime, može se očekivati da će pri napadu protivnika jačim vazduhoplovnim snagama, izvesnom broju aviona ipak uspeti da se probiju do svojih ciljeva. Međutim, smatra se da za neposrednu PVO kopnenih snaga postoji sistem na koji se može dosta računati (projektili zemlja-vazduh *Nike* i *Hawk*).

Na konferenciji je dat kratak osvrt i na situaciju na pojedinim vojištima u okviru evropskog ratišta. Postoji mišljenje da situacija u pogledu žive sile na južnoevropskom vojištu ne predstavlja poseban problem, kao i da se poboljšava modernizacija opreme oružanih snaga zemalja — članica NATO-a na tom području (Italije, Grčke, Turske). Međutim, korišćenje pomorskih komunikacija na Sredozemlju, što je posebno važno s obzirom na nepostojanje kopnene veze između zemalja-članica NATO na ovom području, predstavljaće poseban problem prilikom obezbeđenja borbenih dejstava i podrške snaga koje će na njemu dejstvovati. Očekuje se da će VI flota i udarne pomorske snage na Sredozemnom moru morati više da doprinesu zadovoljavanju zahteva u pogledu nuklearne podrške.

Centralnoevropsko vojište, zbog svojih naseljenih centara, izvora prirodnih bogatstava, velikih industrijskih kompleksa i glavnih luka, razmatrano je i na ovoj konferenciji kao posebno osetljivo područje, jer bi njegov gubitak predstavljao ogroman udarac za NATO. Zbog toga njegova odbrana treba da bude što je moguće više isturena i da se zasniva na principu pokretne odbrane; sa njegovom odbranom treba otpočeti još od same granice. Smatra se kao neophodno da za dejstva na centralnoevropskom vojištu na dan *M* treba da postoji 30 divizija, pune jačine, potpuno obučениh, sa savremenom opremom i svim neophodnim jedinicama podrške — kako borbenim tako i jedinicama službi.

Severnoevropsko vojište, istaknuto je na konferenciji, zahteva u svakom slučaju pomoć spolja.

Za hitna ojačavanja snaga na evropskom ratištu, Vrhovna komanda NATO formirala je pokretne snage koje u svom sastavu imaju bataljone iz sastava sedam zemalja.⁹

Snabdevanje evropskog ratišta, kako je na konferenciji izneto, biće teško, a u centralnoj Evropi naročito komplikovano. Taj problem povećava i činjenica da oprema armija zemalja-članica NATO-a nije standardizovana i u situaciji kakva je sada, ukoliko se ne postigne potpuno snabdevanje posebnim vrstama opreme i municije, mogao bi se očekivati haos za vreme rata. Da bi se taj problem ublažio i otklonio, teži se koordinaciji između pojedinih zemalja-članica.

Daleki istok. U pogledu strategijske važnosti tog područja za SAD, razma-

⁹ Te snage imaju više politički karakter, jer njihova upotreba kao celine na nekom području treba da prikaže jedinstvo i spremnost zemalja — članica NATO-a da dejstvuju na bilo kom području evropskog ratišta. Prilikom jesenjih manevara NATO-a u severnoj Grčkoj (1962. god.), iz centralne Evrope upućena su tamo 4 bataljona (po jedan britanski, američki, belgijski i zapadnonemački).

tranja na ovoj konferenciji su, uglavnom, bila ista kao i na prethodnoj (interesi SAD u pojedinim zemljama pacifičko-azijskog područja, obezbeđenje linija snabdevanja preko Pacifika itd.), sem što je sada nešto jače istaknuta važnost Pacifika kao mogućeg pravca dejstva eventualnog protivnika ka teritoriji SAD, a u vezi sa tim i uloge KoV SAD. Može se zaključiti da je ovo područje u proteklom periodu postalo za SAD još osetljivije i da su one na njemu u još većoj meri angažovane nego ranije¹⁰. Za SAD postoje posebni problemi u Laosu, Kambodži, Tajlandu (gde još uvek nisu rešena sva pitanja) i Južnom Vijetnamu.

Južni Vijetnam predstavlja zemlju u kojoj su SAD u vojnom pogledu direktno angažovane kroz pomoć južnovijetnamskoj vladi u borbi protiv snaga Vijetkonga i to: savetnici iz sastava KoV SAD nalaze se u jedinicama južnovijetnamske vlade i učestvuju zajedno sa njima i u rejonima u kojima se vode borbe; helikopteri američke KoV i mornaričke pešadije prebacuju jedinice, što omogućava veću pokretljivost vladinih snaga (broj helikopterskih jedinica sve više se povećava); koriste se i američki oklopni transporteri; ispituje se efikasnost novih američkih transportnih aviona u stvarnim borbеним situacijama; u grupi za pružanje vojnih saveta i pomoći nalaze se i policijske snage iz sastava KoV koje primenjuju policijske mere u borbi protiv gerile (kontrola izbeglica, održavanje kontrolnih policijskih stanica, obuka domaće vojne policije u korišćenju sredstava veze i naoružanja, organizacija škole vojne policije, direktna borba protiv gerile itd.). Može se izvući zaključak da Južni Vijetnam, s obzirom na angažovanje snaga u borbi protiv gerile, predstavlja za SAD poligon na

kome se proverava efikasnost raznih metoda borbe protiv gerilskih snaga¹¹.

Latinskoameričko područje. U toku poslednje dve godine pažnja SAD usmerena je na zemlje Latinske Amerike više nego ikada ranije. No, i pored toga, na konferenciji je izneto mišljenje da ta pažnja dolazi malo prekasno i da ona još uvek nije dovoljna s obzirom na važnost tog područja.

Odgovornost za vojnu aktivnost i pomoć u tom području leži na karipskoj komandi. Jedinice te komande stacionirane su u zoni Panamskog kanala, a reorganizovane su tako da predstavljaju lake i pokretljive snage koje mogu da se efikasno upotrebe i u najtežim situacijama u zemljama Latinske Amerike. Dve borbene grupe koje su se nalazile u sastavu karipske komande reorganizovane su tako da sada čine bataljon, dok je karipska komanda ojačana delom grupe specijalnih snaga. Radi povećanja pokretljivosti svojih jedinica, karipska komanda je dobila odgovarajuće mornaričke i vazduhoplovne (transportne) delove.

Radi pružanja američke pomoći, u 18. zemalja Latinske Amerike nalaze se grupe savetnika ili vojne misije SAD. Napori članova tih grupa-misija olakšani su obukom koju oficiri tih

¹¹ Na konferenciji su izneti problemi sa kojima se pripadnici KoV SAD susreću u pogledu organizacije i vođenja borbe protiv snaga Vijetkonga. Iskustva u Južnom Vijetnamu su pokazala da u borbi protiv gerilskih snaga nije efikasno imati niz udaljenih, izolovanih i statičkih stanica kakve su imali Francuzi. Došlo se do uverenja da stalne posade u gustim džunglama — jako pošumljenim rejonima idu u prilog taktici gerile „udari pa beži“. Jedna od teškoća na koju su nailazili američki savetnici prilikom osposobljavanja vladinih snaga Južnog Vijetnama sastojala se u pripremanju starešina za komandovanje manjim jedinicama, koji bi bili osposobljeni za vođenje samostalnih akcija protiv gerilskih snaga. Pored toga, iskustvo je pokazalo da protivgerilske jedinice moraju biti vrlo pokretne i sposobne za samostalno dejstva za duže vreme.

S obzirom na gerilsku taktiku zaseda i diverzija (prepada), za uspeh u borbi protiv gerile nužno je po selima sprovesti obuku mesnog stanovništva i naoružati ga, što predstavlja jednu od važnih mera za odvajanje gerile od osnovnih izvora: žive sile, snabdevanja i mogućnosti dobijanja obaveštenja.

¹⁰ Od ukupnog vojnog budžeta SAD namenjenog za pomoć inostranstvu u fiskalnoj 1962/63. godini, na jugoistočnu Aziju i Pacifik otpada 48%.

zemalja dobijaju u školama SAD, a posebno u školama u zoni kanala. Tako je, na primer, specijalni kurs za protivgerilska dejstva pri školi KoV u karipskom području u prethodnoj godini završilo više od 180 oficira iz 18 zemalja; za poslednje tri godine 364 oficira iz zemalja Latinske Amerike završili su kurs za ratovanje u džungli, a s obzirom na veliki broj takvih terena (džungle) u Latinskoj Americi, ta vrsta obuke se smatra posebno važnom zbog vođenja protivgerilskih dejstava. Pored toga, u zoni kanala obučavaju se pripadnici inženjerskih jedinica, veze, sanitetskih, transportnih i drugih jedinica.

Specijalno ratovanje. Kao što je u početku izneto, za razliku od prethodnih konferencija, na ovoj je dominiralo razmatranje problema u vezi sa specijalnim ratovanjem¹².

Na konferenciji je dato objašnjenje šta se podrazumeva pod specijalnim ratovanjem i šta ono obuhvata. Pod specijalnim ratovanjem podrazumevaju se: nekonvencionalno ratovanje, psihološke operacije i protivpobunjenička dejstva. Nekonvencionalno ratovanje obuhvata gerilska dejstva i subverzije protiv neprijateljskih zemalja. Psihološke operacije se primenjuju radi psihološkog uticaja na rukovodstvo i narod pojedinih prijateljskih, neutralnih ili neprijateljski raspoloženih zemalja prema SAD. Protivpobunjenička dejstva predstavljaju mešavinu političkih, vojnih, socijalnih i ekonomskih mera koje se primenjuju da bi se sprečile, suzbile ili okončale subverzije i pobune. I pored ovakve podele, pojedine od ovih kategorija ne samo što ne isključuju jedna drugu već se međusobno i prepliću.

¹² Pored ostalih diskutacija koji su u svojim izlaganjima, u većoj ili manjoj meri, obuhvatili i specijalne snage, devet učesnika konferencije diskutovalo je isključivo o tom pitanju.

U vezi sa specijalnim ratovanjem najvažnije mesto u diskusiji zauzela su sledeća tri pitanja: pojava opasnosti i njen uticaj na specijalno ratovanje, faktori koji utiču na reagovanje KoV u slučaju opasnosti, program specijalnog ratovanja KoV.

Na konferenciji je izneto da osnovna opasnost leži u oslobodilačkim ratovima, jer oni predstavljaju »sredstvo za svrgavanje postojećih vlada i zavođenje komunističkih režima«.

Prilikom razmatranja faktora koji utiču na reagovanje KoV istaknuti su sledeći momenti: iako protivpobunjenička dejstva zahtevaju apsolutni prioritet, ne treba ignorisati ni mogućnosti ograničenog, pa čak i opšteg rata, zbog čega se ljudstvo jedinica KoV mora osposobljavati i za vođenje nekonvencionalnog rata i psiholoških operacija u stvarnom ratu; da bi se američke jedinice mogle suprotstaviti opasnosti, mora da postoji pažljivo planirani i koordinirani napor ne samo civilnih i vojnih organa vlade SAD, već i njihovih saveznika; oružana pobuna priznaje se kao elemenat ratovanja na kopnu (a u vezi s tim i protivpobunjenička dejstva), pri čemu jedinice KoV treba da odigraju glavnu ulogu, dok bi mornarica i vazduhoplovstvo podržavali napore KoV.

Pored navedena tri faktora, šire je istaknut i četvrti — subverzivni ustanici (nepovoljni za interese SAD i njihovih saveznika — prim. M) koji se odvijaju u tri faze: pripremni period u kome se zadobija široka podrška naroda, period oružane pobune u kome dobar deo stanovništva prilazi pobunjenicima, i treći period — gerilski rat širokih razmera (pri čemu se kao primer navodi Južni Vijetnam), u kome se gerilske jedinice pojavljuju kao organizovane konvencionalne snage. Kao protivmera razvoju ustanka u prvoj fazi razmatra se, pored ostalog, slanje vojnih grupa (SAD) radi obučavanja

domaćih (njima prijateljskih) snaga u protivgeriljskim dejstvima; u drugoj fazi SAD povećavaju broj poslatih nastavnika za izvođenje obuke, uvode se američki savetnici u jedinicama, povećava tempo materijalne pomoći u okviru programa vojne pomoći, a predviđa i odašiljanje jedinica SAD radi pružanja pomoći domaćim snagama u izvođenju dejstava; u trećoj fazi proširuju se naponi iz druge, a jedinice SAD se pripremaju, ukoliko se donese odluka za to, da se angažuju, zajedno sa domaćim snagama, u borbenim dejstvima protiv geriljskih jedinica.

U vezi sa programom američke KoV u odnosu na specijalno ratovanje, na konferenciji je izneto da je na osnovu programa za 1961. godinu KoV formirala nekoliko grupa za specijalno ratovanje od kojih je svaka orijentisana i obučena (čak i u pogledu poznavanja jezika) za određeno područje u kome ustanici predstavljaju sadašnju ili potencijalnu opasnost. Grupe su mešovitog sastava, tj. sastoje se od specijalnih snaga i jedinica za vođenje psihološkog rata, kao i dodatnih odeljenja — inženjerije, saniteta, za civilne poslove, obaveštajne službe, veze i drugih. Te grupe mogu biti upotrebene za protivpobunjenička dejstva u hladnom ratu ili za nekonvencionalni rat i psihološka dejstva u stvarnom ratu.

Novim programom predviđa se povećanje sposobnosti jedinica KoV za specijalno ratovanje; predviđena su tri ešelona snaga koje bi učestvovala u izvršavanju zadataka u okviru specijalnog ratovanja. Prvi ešelon sastojao bi se od povećanog broja i na pogodniji način formiranih postojećih snaga za specijalno ratovanje. U sastav ovog ešelona ulazilo bi nastavno i osoblje za pružanje saveta obuhvaćeno sastavom nekih 43 grupa za vojnu pomoć i save- te (u sastavu vojnih misija). Drugi ešelon sastojao bi se od izabranih jedini-

ca koje se nalaze u sastavu postojećih stratezijskih snaga KoV na teritoriji SAD, kao i iz prekomorskih jedinica — pešadije, artiljerije, inženjerije, avijacije, KoV, veze, saniteta i ostalih elemenata. Treći ešelon predstavljao bi ostali deo KoV koji stoji na raspolaganju za upotrebu prema potrebi.

Novi program obuhvata i izvestan broj aktivnosti koje imaju zadatak pružanja podrške američkim jedinicama, kao i povećanje znanja i mogućnosti pripadnika KoV iz oblasti specijalnog ratovanja uopšte. Pored ostalih, te aktivnosti obuhvataju: tri prekomorske škole za protivpobunjenička dejstva za oficire SAD i njihovih saveznika (u Panami, u Evropi i na Okinavi); proširenu obuku jedinica kroz celokupni školski sistem KoV; znatno povećan značaj izučavanja stranih jezika; ubrzana istraživanja i razvoj opreme; specijalne kurseve za obuku u protivpobunjeničkim dejstvima za viši sastav KoV.

Na kraju konferencije doneta je rezolucija u kojoj su, pored ostalog, posebno istaknuti zaključci koji se odnose na dalje jačanje i modernizaciju kopnene vojske, stratezijski vazdušni i pomorski transport, vazdušnu pokretljivost jedinica njihovim organskim sredstvima, dalje osposobljavanje kopnene vojske za izvršenje zadataka u situacijama hladnog rata, borbenu spremnost divizija u sastavu Nacionalne garde i rezerve i njihovu reorganizaciju; zatim na održavanje sledećih efektivna pojedinih kategorija KoV: aktivna KoV 1,000.000 ljudi, Nacionalna garda oko 400.000 i rezerva KoV oko 300.000; najzad, na brz razvoj i najpovoljniji raspored protivprojektilskog sistema, razvoj novih mogućnosti hemijskog i biološkog ratovanja, protivgeriljskih dejstava, kao i učešća kopnene vojske u civilnoj odbrani i dr.

Posle članaka o SSSR-u, u kojima se prikazuju njegova gledanja na razna vojno-politička pitanja, gotovo najviše prostora u zapadnonemačkom vojnom časopisu *Wehrkunde* u toku 1962. godine posvećeno je razmatranju strategijske, a u vezi s njom i strukturalne problematike organizacije NATO i njenih zemalja — članica.

Osnovni strategijski problemi u NATO-u koji se kroz diskusiju u ovim člancima najviše dodiruju su: nacionalne armije i strategija NATO-a; objedinjavanje ili integracija atomskih snaga u NATO-u; način odbrane Evrope; pitanje upotrebe atomskih snaga na budućem evropskom ratištu; uticaj politike SAD na vojnu strategiju NATO-a itd.

Usled suštinskih promena u ekonomskim i političkim odnosima vodećih evropskih partnera, s jedne, i isto tako fundamentalnih izmena u kvalitativnom i kvantitativnom razvoju termonuklearnog i raketnog naoružanja, s druge strane, organizacija i njene zemlje — članice su se našli u situaciji da temeljno preispitaju postojeće stavove s kojima se više nijedna od njih ne slaže, ali u pogledu čijih izmena svaka ima, tako reći, svoje gledište. Osnovni stavovi najznačajnijih zemalja — članica organizacije, i to prvenstveno u pogledu »odbrane Evrope« i odnosa prema konvencionalnom, taktičkom i strategijskom atomskom oružju, izneti su na stranicama časopisa u nekoliko, mahom uvodnih, članaka čiji su pojedini autori i poznati stručnjaci iz ovog domena u SAD, V. Britaniji i Francuskoj.

Najviše mesta u toj diskusiji je ipak posvećeno rasvetljavanju položaja i uloge Bundesvera koji je sam dostigao planirani nivo od 12 divizija pa se našao pred dilemom — šta dalje? Sagledavanju odgovora na to pitanje posvećeno je najviše članaka ove diskusije koja upravo njime i počinje i završava se.

U prvom po redu članku na tu temu, pod naslovom »Osnovni pojmovi o novom nemačkom shvatanju odbrane« autor¹ teži da, prvenstveno nemačkom narodu, prikaže Bundesver u lepim bojama i apeluje na njegove simpatije i pružanje podrške. Iznoseći prednje teškoće, on podseća na to da se zapadnonemačka vojska u početku stvarala »odozgo«, da su je stvarali država, političari i vojnici na birokratski način, bez učešća i podrške naroda koji je u tome gledao samo opasnost od ponovnog militarizma i mogućnost novog rata. Međutim, posle pomoći koju su njegovi pripadnici pružili stanovništvu za vreme prirodne katastrofe na obalama mora, Bundesver je počeo da stiče ugled i simpatije u narodu, mada nije naišao i na oduševljenje omladine. Tu rezervisanost autor pripisuje porazu od 1918. i propasti u 1945. godini, a naročito lošim ličnim iskustvima nemačkih veterana iz svetskih ratova. On smatra da to nije opravdano jer je Bundesver nešto sasvim drugo od Vermahta, mada, kako on tvrdi, ni za pomenute nacionalne nesreće u prošlim ratovima nisu bili krivi samo vojnici, već prvenstveno političari.

Bundesver je, po mišljenju ovog autora, čisto odbrambena organizacija usmerena, pre svega, na »sprečavanje rata«. On nema »nikakvih agresivnih pretenzija« niti želje za vojničkom diktaturom koja se ranije ispoljavala, već predstavlja »instrument sile u rukama politike i vlade«. Kao takav Bundesver je omogućio Saveznoj Republici Nemačkoj da stupi u organizaciju NATO kao ravnopravan član, dok je svojoj vladi obezbedio slobodu akcije. Zapadnonemačka armija, nastavlja autor, treba da osigura državu spolja samo u slučaju nužde. Njen osnovni zadatak je da obezbedi i održi mir. Da

¹ *Grundbegriffe der neuen deutschen Wehrauffassung*, von Wilhelm Ritter von Schramm, u br. 4/62.

bi to mogao, Bundesver »mora biti što efikasniji« i u tom pogledu treba bez ustezanja da prihvati tradicije Vermahta jer će samo u tom slučaju biti respektovan u zemlji. Po njegovom mišljenju Bundesver treba da predstavlja »sintezu pozitivnih tradicija pruske vojske i nemačkih slobodnih gradova«, koji »osim redih izuzetaka nisu imali agresivnih pretenzija«, iako su, radi svoje odbrane, znali da svoje građane izvežbaju u utvrđivanju, kao i sklapanju odgovarajućih saveza, slično sadašnjem slučaju Zapadne Nemačke sa NATO-om. Na kraju autor rezimira da Bundesver, za razliku od Vermahta, daje primat politici i, umesto napadu, aktivnoj odbrani koju je još Klauzevic ocenio kao jači vid borbe.

Takva gledišta, nastavlja autor, nisu nepoznata u Nemačkoj. Teorijsku osnovu za ovakav Bundesver počeo je da razvija još pre II svetskog rata načelnik generalštaba Bek koji se protivio militarizmu Ludendorfa i Hitlerovoj osvajačkoj ideologiji, a nemačkoj ratnoj teoriji suprotstavljao odbrambenu teoriju i kao svoju tezu postavio ne dobitanje rata već mira. Zato, po njegovom mišljenju, nema razloga da narod ne prihvati Bundesver i ne ulije mu duh koji mu činovnici ne mogu dati.

U članku »Nemačka kao problem Atlantskog saveza« autor² upućuje dosta prekornih reči na račun SAD zbog nejasne (nedovoljno određene) doktrine NATO-a u pogledu njegove političke i vojne strategije na području Zapadne Nemačke. On ukazuje na to da je Zapadna Nemačka, s obzirom na svoj geografski položaj, najizloženija zemlja NATO-a i jedina njegova članica čija prozapadna orijentacija, članstvo u NATO-u, unutrašnje uređenje, pa čak i egzistencija kao države, zavise od toga da li se na pitanju rešenja nemačkog nacionalnog jedinstva može efikasno osloniti na podršku drugih zemalja — članica NATO-a, pogotovu u vreme kada ponovno ujedinjenje cele Nemačke izgleda još dosta neizvesno. U toku berlinske krize naročito je došla do izražaja nejasnoća stratejske doktrine NATO-a i stava SAD prema osnovnom problemu nacionalnog jedinstva Nemačke. Kontakti i sondiranja tada uspostavljeni između SAD i SSSR ukazuju na »mogućnost popuštanja Zapada na pitanjima kontrole prilaza Berlinu i sklapanja pakta o nenapadanju s Vršavskim paktom«. Sve to izaziva sumnje i strahovanja u Saveznoj Republici

Nemačkoj koji se lako mogu izbeći. Praksa, naime, pokazuje, tvrdi autor, da »uporno popuštanje daje sigurne rezultate«. Ako bi SSSR osetio i najmanje popuštanje, mogao bi »preduzeti napad konvencionalnim sredstvima i ugroziti Zapad...« A takva će breša u zapadnom sistemu zastrašivanja postojati sve dok se ne reši pitanje učešća evropskih saveznika u odlučivanju o primeni i obimu nuklearne odmazde. Zato Zapadna Nemačka traži od SAD kao minimum: pravo na informacije o nuklearnom oružju stacioniranom na njenoj teritoriji, garanciju da će taj arsenal ostati na njenoj teritoriji ako ona to želi i pravo na učešće u odlučivanju da li će se ovo oružje upotrebiti ili ne, naravno s tim da konačna odluka ostane u rukama predsednika SAD. Prigovor SSSR-a da bi davanje atomskog oružja Zapadnoj Nemačkoj značilo njegovo ugrožavanje autor smatra nerealnim, jer bi u slučaju napada na SSSR, s obzirom na postojeći odnos snaga, Nemačka bila uništena, čak i ako bi na kraju Zapad i pobedio. Ako između SAD i SSSR-a dođe do pat-pozicije, sigurnost Evrope zavisila bi isključivo od njenih vlastitih nuklearnih snaga, bilo nacionalnih ili zajedničkih, u okviru ili van organizacije NATO.

U pogledu ratobornosti, ovaj članak predstavlja korak dalje u odnosu na prvi, mada zahteva za nuklearnim naoružanjem Bundesvera predstavlja u relativno skromnijoj formi.

U sledećem članku »Velika atlantska debata« isti autor analizira opšte stanje u organizaciji NATO-a i nalazi da su u poslednje vreme nastupile promene koje iziskuju nova strukturalna rešenja, bez obzira na teškoće. Kroz njegova izlaganja mogu se nazreti izvesne simpatije za Francusku, kojih nema kada govori o V. Britaniji. Autor žali za vremenima Dalesa, »čija se politika nije razlikovala od stava Adenauera«. Između evropske koncepcije De Gola i atlantske koncepcije SAD danas postoje gotovo nepremostive razlike, tvrdi autor, mada se rešenje za to mora potražiti. Postojeća debata s tim u vezi obuhvata političku strukturu NATO-a, podelu vojničke odgovornosti i prava u odlučivanju na pojedine zemlje članice saveza, kao i prilagođavanje čitave organizacije NATO-a doktrinai strategije ograničene odmazde koja je nastala kao posledica postojećeg razvoja nuklearnog potencijala obe strane.

U toku prvih deset godina postojanja, u NATO-u su, bez protivljenja drugih zemalja-članica, glavnu reč vodile

² Deutschland als Problem der Atlantischen Allianz, von alfonso Dalma, u br. 5/62.

SAD uz posredništvo V. Britanije koja je bila samo prividno velesila i to više zbog naklonosti SAD prema njoj nego zbog vlastitog atomskog arsenala. Danas je situacija izmenjena. Zemlje zapadne Evrope su dostigle vanredan privredni razvoj i politički uticaj. SAD su se našle pred problemom da dele nadležnost u odlučivanju u pogledu upotrebe nuklearnog oružja sa ovako izmenjenom Evropom, »mada Kenedijeva administracija ispoljava pri tom izvesnu ljubomoru i sitničarenje«. Svoj ekonomski procvat Evropa potencira Zajedničkim tržištem s kojim su i SAD prinuđene da saraduju na ravnoj nozi. Snaga Evrope odražava se u beskompromisnom stavu De Gola prema Vašingtonu, kome i Bon, mada odmerenije, ukazuje na potrebu prilagodavanja. U posebnom položaju sada se našla i V. Britanija koja će se, ukoliko ne želi da ostane po strani između SAD i Evrope, morati da odluči za poslednju, jer joj pripada koliko i Francuska ili Nemačka. Donošenje te odluke V. Britanija odugovlači zato što njena javnost još ne shvata ovu neminovnost; stoga joj je utoliko teže da napusti privilegovan položaj uz SAD. Ona dugo nije verovala i čak je ometala razvoj ZET, a sada bi želela da i u njemu dobije opet neki privilegovan položaj. Odluku joj otežava i njena ranija orijentacija na strategijsko nuklearno oružje i nuklearna solidarnost sa SAD zbog čega je, u stvari, zanemarila svoje klasično i taktičko atomsko oružje. Sada V. Britanija mora opet da se preorijentiše na njih, a svoja nuklearna sredstva da stavi pod kontrolu evropske zajednice. U toj preorijentaciji ona nema, ističe autor, ni oslonca u istoriji kakav imaju ostale zemlje koje su već bile objedinjene u davnoj prošlosti (u rimsko doba i nadnacionalnoj državi srednjeg veka). Da bi evropske zemlje mogle zajednički da istupaju pred SAD, one moraju prethodno da se politički ujedine, a onda će tek moći da rešavaju i ostale probleme.

U vojnom pogledu, međutim, Evropa nije postigla sličan uspon; naročito u globalnoj strategijskoj snazi ona sve više zaostaje iza SAD i pored toga što V. Britanija izražuje termonuklearno oružje i što je »Zapadna Nemačka stvorila jednu od najmodernijih armija u svetu«. SAD imaju prednost 10-togodišnjeg istraživanja i sticanja iskustava, kao i dvaput više sredstava za vojne izdatke od V. Britanije, Francuske, Nemačke i Italije zajedno. No, ipak je neophodno da se na području vojnog planiranja, odlučivanja,

zadataka i uloga izvrši »podela prema raspoloživim sredstvima i mogućnostima partnera«. U tom smislu bi SAD morale da težište evropskih planova u pogledu konvencionalnog i taktičkog atomskog naoružanja prebace na Evropu. To bi bilo nezgodno samo ukoliko bi se odvijalo van okvira strategijskih koncepcija NATO-a koji bi pružao stvarnu zaštitu i obezbeđivao učešće u izgradnji strategijskih snaga i nuklearne strategije.

Sklonost javnosti da preuveličava stvari i vlada da ispoljavaju međusobno »zdravo nepoverenje« još više otežava tu situaciju. Nerealno je očekivati da će se stavovi Evrope izmeniti smenom rukovodećih ljudi u Parizu i Bonu, kao što je tačno da je stvaranje nacionalnih snaga odmazde preskup i neizvesne efikasnosti, odnosno da je proširivanje atomskog kluba opasno. Po mišljenju ovog autora, Evropa ipak ne može ostati većito američki protektorat. S tom činjenicom moraće se pomiriti kako degolisti tako i SAD, a to teorijski nije neostvarivo. U novoj političkoj strukturi NATO-a mogle bi SAD, a pogotovu V. Britanija i Francuska, da integiraju svoje nuklearne snage, jer nije prirodno tražiti integriranje evropskih klasičnih snaga uz istovremeno zadržavanje monopola SAD nad nuklearnim »s kojima je jedino moguće uspešno suprotstavljanje SSSR-u«.

Kao što se vidi, u članku provejava još smelije traženje učešća »jedne od najmodernijih armija sveta« u odlučivanju o nuklearnim dejstvima, mada sa novog, evropskog nivoa.

U članku »Problemi evropske odbrane« američki autor³ analizira konvencionalno naoružanje i nuklearnu strategiju NATO-a kao problem vojnog i političkog jedinstva tog saveza. I on smatra da je potrebno preispitati strategiju NATO-a i navodi da je Kenedijeva administracija svojim nastojanjem (prema odlukama iz 1957. godine) da se konvencionalne snage podignu na 30 divizija, uz istovremeno jačanje nuklearnih snaga zastrašivanja kako bi se omogućilo elastično reagovanje, izazvala nemir kod ostalih zemalja-članica NATO-a.

Objašnjavajući uzroke promene američke politike, autor ističe da, sve dok su posedovale strategijsku nadmoćnost, SAD su mogle da dobiju rat bez obzira na to ko bi ga otpočeo. Svojom sposobnošću da primene strategiju protivudara (*counterforce strategy*), one su mogle da unište

³ *Probleme der europäischen Verteidigung*, von Henry A. Kissinger, USA, u br. 11/62.

protivnikove snage odmazde i na taj način zaštite kako Ameriku tako i svoje saveznike. Tehnička mogućnost za primenu takve strategije postojala je još do 1960. godine, ali danas ona gubi od svog strategijskog i političkog značaja i to sve više sa jačanjem raketnih snaga eventualnog protivnika. Za primenu takve strategije moraju se tačno poznavati mesta ciljeva, naročito raketa. Međutim, njihovi položaji se sve više rasturaju i sakrivaju u betonske podzemne bunkere, što iziskuje sve jača i raznovrsnija napadna sredstva za njihovo uništenje.

S obzirom na to što ove činjenice u manju spremnost za preduzimanje opšteg rata, opada i verovatnoća da će se on preduzeti. Zato se strategija NATO-a mora prilagoditi novoj situaciji u vezi sa raketnim naoružanjem. Po mišljenju autora, nikako se ne sme staviti na pretpretnja koju bi bilo nerazumno primeniti, jer bi to moglo dovesti čitav svet u katastrofu. Zato NATO mora biti osposobljen da »na svaki pritisak druge strane odgovori odgovarajućom merom« i na taj način prebaci odgovornost za stepenovanje pritiska na protivnika.

Kenedijeva vlada zatekla je u Evropi oko 22 divizije, čiji bi prvenstveni zadatak bio da otkriju »opšti napad eventualnog protivnika«, kako bi onda stupila u akciju Strategijska vazduhoplovna komanda (SAC). Ne treba da iznenađuje što se taj broj divizija nije popeo na planiranih 30, jer za takav zadatak one zaista ne bi bile potrebne. Da bi se to povećanje divizija ipak opravdalo, izmišljene su za njih i druge uloge, kao strategija isticanja ili strategija slomljenih leđa, obe nepojive sa osnovnom strategijom NATO-a koja se stvarno zasnivala samo na dejstvu strategijskog vazduhoplovstva. Međutim, pošto se ovo vazduhoplovstvo nalazilo 5.000 km daleko, američki saveznici u Evropi su se osećali nelagodno, pa su želeli da SAD drže znatne snage i u samoj Evropi. Kao naknadu, morale su evropske zemlje-članice NATO-a i same da daju svoje jedinice, te su tako i nastale ovako jake konvencionalne snage koje su imale samo moralnu — psihološku ulogu.

Sadašnja američka vlada je u njima gledala mogućnost za elastičnije istupanje i nalazila da se moraju povećati na planiranih 30 divizija kako bi se pomoću njih moglo uputiti protivniku »poslednje upozorenje pre preduzimanja opšteg protivudara«. Međutim, evropski partneri u NATO-u nisu prihvatili to gledište jer su u tome videli težnju za odustajanjem od nuklearnog rata, što bi se odrazilo utoli-

ko teže jer bi svaki vojnički potez u Evropi značio protivnikov napad punog obima. Povećanje od 22 na 30 divizija izgledalo im je suviše veliko za odbijanje lokalnih napada, a istovremeno isuviše malo za klasičnu alternativu nuklearnom ratu. Nije jasna ni namena ovih snaga — da posluže kao »prag« za prelazak na nuklearna dejstva — jer se ne može proceniti momenat kad bi one bile toliko ugrožene da bi trebalo preći na takva dejstva. Takođe nije jasno na kakva nuklearna dejstva treba preći. Na slučaj da je skrama klasičnih snaga probijena, taktička nuklearna dejstva bila bi neefikasna jer bi im protivnik posle proboja mogao izmaći primećujući rastresiti raspored, a ako se misli na primenu strategijskih dejstava, razlika između 22 i 30 divizija ne znači mnogo. Tih nekoliko divizija više ili manje ne znače mnogo ni za primenu pomene strategije isticanja, tj. isturanja klasičnih snaga na samu granicu radi zaštite gradova u njenoj blizini, jer bi ono bilo veoma rizično zbog mogućnosti da se neprijatelj koristi lokalnom nadmoćnošću. Možda bi jake klasične snage, po mišljenju autora, došle do izražaja jedino za odbranu Grčke ili Turske na slučaj napada na njih. Uz upotrebu taktičkog atomskog oružja, klasične snage bi mogle i u centralnoj Evropi da odbiju slabije i zadržavaju jače napade, ali se ne može prihvatiti gledište da bi se povećanjem ovih snaga na 30 divizija mogao obezbediti opšti protivudar. Zato se i pojavila želja za stvaranjem nacionalnih atomskih snaga za odmazdu, i pored toga što bi to iziskivalo vanredno visoke troškove.

Autor misli da NATO mora obrazovati snage za lokalnu odbranu u Evropi. Stvaranje tih snaga opet ne sme poljuljati verovanje kod protivnika da stvarno postoji spremnost za primenu sredstava opšte odmazde. Protiv velikog napada može se primeniti opšti i ograničeni nuklearni protivudar, i to samo po strategijskim snagama protivnika ili kao »kazneni udar« po nekom od nevojnih ciljeva, ali je efikasnost ovih mera sumnjiva. Ako su, naime, protivnikove strategijske snage ranjive, njegov odgovor bi mogao uslediti u vidu udara na gradove, a ako nisu ranjive, njegov odgovor bi mogao biti odmeren prema jačini udara pa bi odluka morala pasti na frontu. Upotreba nuklearnog oružja za »kazneni udar« po nevojnim ciljevima mogla bi pokrenuti međusobno nadmetanje i dovesti do opšteg uništavanja.

Drukčija bi bila situacija ako bi se za odbijanje velikog napada upotrebile kon-

vencionalne snage dovoljne jačine kako bi se stvorilo potrebno vreme za razvijanje »nadmoćnijeg rezervnog potencijala Zapada«. Za to bi bilo potrebno više od 30 divizija, što NATO može da ostvari jer je i sama Evropa »u industrijskom i ljudskom potencijalu jača od eventualnog protivnika«. Potrebne snage za ovu alternativu se, po mišljenju autora, ne mogu stvoriti po ključu 1:3 u odnosu na protivnika, pošto se, izuzev u užim taktičkim okvirima, mora računati na lokalnu nadmoćnost koja se može stvoriti čak i sa snagama koje su, apsolutno uzev, slabije od druge strane. Zato treba težiti nadmoćnijim snagama, pogotovu što su koalicione snage gotovo uvek relativno slabije od nacionalnih. Takođe treba težiti standardizaciji naoružanja i opreme i integraciji logistike.

Te konvencionalne snage bi morale biti spremne i za vođenje nuklearnog rata kako bi mogle odgovoriti na takva dejstva neprijatelja ili ih preduzeti ako budu ugrožene. Međutim, konvencionalne i nuklearne jedinice bi morale biti razdvojene na stepenima nižim od korpusa da bi se olakšala kontrola njihove upotrebe. To je utoliko značajnije što su zasad nepravilno razgraničene taktičke nuklearne snage od strategijskih; naime, pod taktičkim nuklearnim snagama se podrazumeva sve ono što je van sastava Strategijske vazduhoplovne komande, bez obzira na domet i efikasnost sredstava. Drugi razlog razdvajanja leži u tome što su nuklearna sredstva daleko skuplja od konvencionalnih, pa bi se bez potrebe trošila u okviru konvencionalnih dejstava, npr. avioni namenjeni za prenos atomskih bombi mogli bi se za konvencionalna dejstva zameniti mnogo jeftinijim. Konvencionalne snage bi na slučaj prelaska na nuklearna dejstva mogle poslužiti i za to da se pomoću njih protivnik prinudi na koncentrisanje svojih snaga, što znači stvaranje atomskih ciljeva.

Napad se, po mišljenju autora, može odbiti i bez opšteg nuklearnog rata, s tim da se za odbijanje masovnog napada, u slučaju nužde, upotrebi taktičko nuklearno oružje i ta upotreba ograniči preventivno na bojište. To bi, smatra autor, trebalo prihvatiti jer se može računati s tim da će nuklearne snage protivnika sve manje biti osetljive na odmazdu, pa će se akcenat sa strategije opšteg nuklearnog protivudara morati preneti na koncepciju ograničenih dejstava. Što se za ovaj slučaj izgrade jače konvencionalne snage, veće će biti i mogućnosti za primenu elastičnijih postupaka; zato te snage treba i

modernizovati, standardizovati, integrirati im logistiku i izraditi plan za mobilizaciju rezervnih efektiva. Potrebno je modernizovati i atomske snage i u njima bombardere zameniti raketama, a takođe raščistiti i pitanje razgraničenja između taktičkog i strategijskog nuklearnog oružja. Pre svega treba, po mišljenju autora, postići političko jedinstvo unutar same organizacije NATO-a.

Drugi američki autor⁴ u članku »Nuklearna strategija u Evropi« razmatra organsko jedinstvo strategije zastrašivanja i izgradnje cele skale nuklearnih sredstava za vođenje rata. On polazi od toga da lokalni rat prestaje da bude stvar taktike jer sadrži rizik prelaska u opšti rat i to sasvim nezavisno od namera jedne i druge strane i na način koji se ne može unapred zamisliti, shvatiti i kontrolisati. Upravo opasnost od izbijanja neželjenog opšteg rata upućuje na spremnost za vođenje lokalnog rata u Evropi. Neki smatraju da SAD ne bi odgovorile uništavajućim ratom ni pred opasnošću od gubitka čitave Evrope. No, bez obzira na njihove namere, izbijanje opšteg rata je krajnje verovatno jer se može razviti automatski, kao posledica verovanja da je takav rat već u toku ili iz straha da će njegove posledice biti veće ako se protivnik ne preduhitri. Prerastanje rata u opšti postalo bi još verovatnije posle uvođenja nuklearnog oružja.

Na svaku akciju jedne strane druga će, u cilju otklanjanja rizika opšteg uništenja, preduzeti odgovarajuća dejstva ili se povući. Zato i pretnja lokalnim ratom može biti dovoljno efikasna, čak i ako nema izgleda da bi se takav rat mogao dobiti. Bez obzira na to ko bi ga otpočeo, njegove posledice se ne mogu sagledati. Zato on i predstavlja realnu pretnju prelaska u opšti rat i stvaran rizik za obe strane.

Upotreba nuklearnog oružja u Evropi je, po mišljenju autora, suviše opasna da bi se mogao očekivati normalan tok lokalnog rata. Sam tok i rezultati taktičkih dejstava su pri tom manje važni; glavno je kako držati pod kontrolom mogućnosti njegovog proširivanja u opšti i kako iskoristiti njegov rizik u svoju korist. Namerom upotrebom atomskog oružja može se povećati taj rizik prelaska na opšti rat i to jedino ako postoji stvarna spremnost za njega. Čak i ako se želi da se nuklearno oružje upotrebi samo zato da bi se postigao određeni taktički efekat, važnije

⁴ *Nuklearne Strategije in Europa*, von Thomas C. Schilling, USA, u br. 11/62.

je, po mišljenju autora, da li će se takav efekat zaista proizvesti nego da li će se neki cilj, npr. neka jedinica, stvarno uništiti. Sama izmena atomskih udara, marker i taktičkih, a značajnije od njihovog materijalnog efekta jer su obe strane zabrinute da se rat ne izvuče ispod njihove kontrole i strahuju šta će druga strana učiniti sa svojim stratezijskim nuklearnim snagama u kojima i leži sav izvor rizika i opasnosti. Zato je njima i posvećena sva pažnja i zato ni jedan lokalni rat, a pogotovu ne nuklearni, nije više taktički poduhvat. Njegov cilj ne može ostati taktički jer takve nisu ni posledice. Svaki rat postao je rat rizika na najvišem stratezijskom nivou i preti da se razvije u nuklearno nadmetanje, pa zato nuklearno oružje i ne treba ceniti prema njegovoj materijalnoj efikasnosti na bojištu, već prema njegovom uticaju na izbijanje opšteg rata. Čim se pređe nuklearni »prag«, rat postaje još u većoj meri rat rizika, iznudiavanja, nerava i pretnji. Zato značaj taktičkih vojnih snaga ne zavisi od toga da li su sposobne da vode lokalni rat već je, čak i bez upotrebe nuklearnog oružja, njihova glavna funkcija stvaranje osećanja opasnosti od opšteg rata — koja važi za obe strane. Ta funkcija zastrašivanja je značajna koliko i taktičke mogućnosti snaga, mada one mogu imati korisnu ulogu u sprečavanju brze pobede protivnika.

Pošto prvenstvena namena nuklearnog oružja nije da se njime podržavaju dejstva trupa, i ovaj američki autor smatra da je bolje ako se ovo oružje drži u specijalnim jedinicama zbog sigurnije kontrole nad njim. On ujedno smatra da protivniku treba nagovestiti ciljeve koji se žele postići nuklearnim oružjem. Ako se ovo nalazi u posebnim jedinicama, njegov raspored i pokreti mogu ukazati na namere u pogledu njegove upotrebe.

Ako se upotrebom nuklearnog oružja želi povećati rizik, kod izbora ciljeva se ne uzimaju u obzir taktički efekti, već utisak koji će to oružje proizvesti u pogledu daljih namera. Svaki nuklearni udar po teritoriji protivnika ima svoju vrednost bez obzira na postignuti materijalni efekat. Isto tako i udar po naseljenom mestu ima poseban značaj bez obzira na to da li je to mesto istovremeno i u vojnom pogledu značajno. Svaki takav udar znači »upozorenje« i neku vrstu »predloga« protivniku. Taj »predlog« bi morao da bude takav da se ne shvati da više nema mogućnosti odstupanja.

I druga strana će težiti da iskoristi rizik rata za svoje ciljeve, pa zato na nu-

klearni »predlog« treba očekivati »odgovor«.

Lokalni i regionalni vojni potezi nisu jedina sredstva za manipulisanje sa ratnim rizikom, već postoje i druga, kao što su blokade, razna pomorska dejstva ili preletanja teritorije i sl.

U ovakvoj situaciji je veoma značajna mogućnost *usporavanja reakcije*. S njom se može računati ako obostrane stratezijske snage nisu odviše podložne uništenju i ako su toga svesne obe strane.

Druga mogućnost usporavanja je primena *ograničene odmazde*. Dok je strah od protivodmazde bio još mali, postojala je sklonost da se protivnik po potrebi u razumi »kaznom« na taj način što bi se uništila 1—2 njegova grada. Kasnije je to zamenjeno mišljenjem da je potrebna totalna odmazda. Danas, kao što je napomenuto, pretnja totalnom odmazdom gubi od svog značaja jer se smanjuje i verovatnoća da bi se takvom odmazdom mogla uništiti i sva sredstva protivodmazde. Ukoliko se ova ranjivost stratezijskih sredstava smanjuje, utoliko raste verovatnoća da će se primeniti ograničena odmazda. Pa čak i ta odmazda izaziva reagovanje protivnika, jer se i ona može pretvoriti u opštu. Ograničena odmazda se može očekivati kada bi se lokalni rat mogao završiti na neželjeni način. Pred alternativom gubitka lokalnog rata ili prihvatanja masovnog uništavanja, lako se može doneti odluka o ograničenim stratezijskim udarima. Ako bi se ti udari usmerili na taktičke ciljeve, nanele bi se pri tom štete i stanovništvu i kod njega proizveo strah da bi se mogli proširiti. To bi moglo da odigra svoju ulogu i da proizvede utisak kod protivnika. Ako bi tok dejstava bio loš, mogli bi se birati ciljevi koji bi bili još opasniji za stanovništvo, mada bi se i takav izbor verovatno prikrivao vojnim potrebama. U ograničenoj odmazdi po ciljevima na teritoriji protivnika verovatno bi se birali takvi koji imaju izvestan taktički i stratezijski značaj, ali bi se pri tom težilo da se načini što nepodnošljiviji pritisak. Ako bi se to primenilo obostrano, moglo bi doći do okončanja dejstava.

To sve ima odraza na određivanje veličine i karaktera snaga organizacije NATO-a. Ako se lokalna taktička upotreba atomskog oružja može brzo razviti u otvoren ili prikriven rat ograničene odmazde, nije bitno da se rat u taktičkom smislu dobije. Da bi se izbegao poraz, upotrebilo bi se atomsko oružje, ali ne zato da bi se uspostavila ravnoteža na bojištu, već da bi se rat učinio nepodnošljivi-

vim. A to neće toliko zavisiti od gubitaka na bojištu koliko od utiska proizvedenog izmenom ograničenih kaznenih udara. Taktička dejstva će pri tom izgubiti značaj, ali će postojati nada da će se razmjenom udara ograničene odmazde postići efekat zastrašivanja.

Ma koliko američki autori težili da budu ubedljivi u pravdanju svojih gledišta, ipak ih ne prihvata britanski autor⁵ koji u članku »Problemi reforme NATO-a« razmatra kakva bi nova struktura organizacije NATO-a bila potrebna u skladu s porastom uloge Evrope u domenu Severnoatlantskog pakta. On nalazi da je berlinska kriza ukazala na razlike u gledištima saveznika i na slabosti ove organizacije. Prvobitna, grubo postavljena šema organizacije treba da se razvija u skladu sa nastalim promenama. Zapad se danas više ne može pouzdati u to da sve taktičke poteze može odbijati isključivo pretnjom strategijskim oružjem. Pored toga, promenjena je i ravnoteža snaga u samoj organizaciji. Mada vojnička snaga SAD i dalje raste, njihov uticaj u rešavanju nevojnih pitanja ipak opada. Zbog opadanja pouzdanja u efikasnost strategijskog zastrašivanja, nejednakost saveznika u vojnom smislu i organizaciji NATO-a sve više dolazi do izražaja. Čak kad bi evropski partneri u NATO-u i mogli da izgrade svoje nuklearne strategijske snage, ipak bi zavisili od SAD jer nemaju tako povoljan geografski položaj kao Amerika. Danas, međutim, ni V. Britanija koja ima svoja nuklearna sredstva, ne može da ih upotrebi bez pomoći SAD, a malo je verovatno da bi Francuska mogla da do 1965. godine stvori nekoliko bombardera sa atomskim bombama, odnosno da ih do 1970. zameni raketama srednjeg dometa. Sem toga, SAD sve manje zavise od evropskih baza. Njihova nadmoćnost proteže se i u pogledu taktičkih snaga jer ih Francuska, usled preorijentacije na atomsko naoružanje, zanemaruje, a V. Britanija je to učinila još 1957. godine.

Uprkos ovakve jačine u vojnom pogledu, SAD ne mogu nametati saveznicima svoju volju, kao što ni ovi ne mogu voditi nezavisnu strategiju. Međusobna zavisnost je sve jasnija, mada su izmenjeni međusobni odnosi i ostalih članova organizacije NATO-a. Savez se ne sastoji više od 3 velike sile i 9 (kasnije 12) malih. I druge zemlje su se osnažile i osamostalile, tako da podela na velike, srednje i male izaziva samo trvenje. Sve to

iziskuje stvaranje bolje političke veze sa SAD. Jedna od mogućnosti, po mišljenju ovog autora, jeste da se NATO pretvori u savez SAD, Kanade i ZET koji bi, sem političkih, mogao imati i vojne kompetencije, tim pre što SAD mogu biti jednog dana, zbog razvoja atomskih snaga Kine, jače vezane za Pacifik.

SAD imaju mogućnosti da određuju snage i sredstva za odbranu Evrope, ali one moraju pružiti saveznicima jasan uvid u strategiju i postavke iz kojih ona proizilazi. Zato treba stvoriti nov sistem planiranja u kojem bi SAD imale značajnu, ali ne i diktatorsku reč. Na hartiji takav sistem i danas postoji, ali je već preživeo i postao paravan komandantu snaga NATO-a u Evropi. Pošto je on Amerikancima, smatra se da su i njegova gledišta odraz američkih, mada to ne mora uvek biti. Nedostatak postojeće organizacije je i taj što se politika NATO-a, osim na najvišem nivou, odvija preko vojnih kanala i što je Amerikancima zabranjeno da diskutuju o nuklearnom oružju, pa ostali saveznici moraju da sebi stvaraju sliku o njemu na osnovu podataka iz novina.

Da bi se sve to otklonilo, autor predlaže stvaranje snažnog sekretarijata organizacije, sastavljenog od vojnih i civilnih planera, a sa kompetencijama koje bi bile »u skladu sa doprinosom pojedinih članova«, tako da bi određena uloga svakog saveznika bila obezbeđena, a kompetencija komandanta svedena opet na čisto vojni domen. Zajednica se ne može zasnivati na monopolu strategijskih snaga u rukama jednog člana, pogotovu ne ako se strategijske baze jednom povuku iz Evrope. Mora se obezbediti kontrola NATO-a nad sopstvenim snagama zastrašivanja, tj. nad raketama srednjeg dometa, a to bi bilo nemoguće ako bi se ove povukle iz Evrope i zamenile podmornicama, naoružanim raketama *Polaris*. V. Britanija i Francuska su se upravo i prihvatile stvaranja svojih atomskih snaga zato što te kontrole nema. Predloženi sekretarijat obezbedio bi kontrolu strategije, pa bi i V. Britanija i Francuska mogle uključiti svoja atomska sredstva u snage NATO-a. Autor smatra da bi učešće u strategijskom odlučivanju privuklo sve članove na tešnju saradnju, zadovoljilo francuske ambicije, privezalo Saveznu Republiku Nemačku i olakšalo V. Britaniji preorijentaciju na Evropu.

Sledeći autor⁶ u članku »NATO u potrazi za odbrambenom politikom« daje

⁵ *Probleme der NATO — Reform*, von Alastair Buchan, u br. 11/62.

⁶ *Die NATO auf der Suche nach einer Verteidigungspolitik*, von Raymond Aron, u br. 12/62.

francuski, iako ne zvanični, doprinos ovoj atlantskoj debati. On iznosi stav De Gola po kome je nacionalna odbrana funkcija države bez koje ona može postojati, dok integracija znači njeno odumiranje. Odatle i potiče zvanično francusko protivljenje stacioniranju američkog vazduhoplovstva i atomskog oružja na teritoriji Francuske, kao i držanje u rukama svojih snaga oslobođenih iz Alžira i zahtev za trojnim direktorijumom u NATO-u. Autor smatra da se takav francuski stav ne može uskladiti s američkim protivljenjem proširenju atomskog kluba i njenim traženjem da se pojačaja konvencionalne snage, ali da se zajednica NATO-a i pored toga mora održati. Sa takvim stavovima De Gola ne slažu se ni ostali članovi zajednice, ali se ne slažu ni sa stavovima SAD. Tako, na primer, V. Britanija ne pojačava Rajnsku armiju. Evropski partneri smatraju da opasnost od napada na njih raste ukoliko protivnik ne očekuje termonuklearnu odmazdu. Oni zazuiru od toga da Amerika ne bi dejstvovala prebrzo ili presporo. Sve dok postoji američki monopol u pogledu odluke o upotrebi nuklearnog oružja, Evropa se ne može osećati sigurnom i zaštićenom. Posledica toga je neekonomično iskorišćavanje raspoloživih sredstava, jer Francuska i V. Britanija odvajaju nesrazmerno velika sredstva da bi stvorile nešto malo onoga čega SAD imaju u izobilju. Međutim, one obe nisu sigurne da li će uopšte stvoriti efikasna sredstva odmazde, dok istovremeno zanemaruju stvaranje klasičnog naoružanja.

Francuska, po mišljenju ovog autora verovatno neće odustati od svoje namere jer osim tehnoloških, vidi u tome i diplomatske prednosti u svojim odnosima prema Evropi i organizaciji NATO-a. U poređenju sa SAD njena sredstva su stvarno mala. Dok SAD odvajaju preko 50 milijardi dolara za oružane snage, u Francuskoj toliko iznosi gotovo čitav nacionalni produkt, a oduzimanje od njega 100% za oružane snage predstavlja isuviše visok procenat. Atomska komisija SAD, pored svih prednosti u stokovima nuklearnog oružja i istraživačkim i proizvodnim iskustvima, raspolaže godišnjim kreditima 23 puta većim od francuske. Zato nema izgleda da bi Francuska do 1970. godine mogla stvoriti realna sredstva odmazde i pored izjave De Gola da je nuklearni uzvrat mogućan. U stvari, Francuzi bi eventualnom protivniku mogli da unište 2—3 grada, dok bi izgubili 20—30 svojih, što svakako ne predstavlja uverljivo sredstvo zastrašivanja.

Autor smatra da ni američki predlog o načinu izlaska iz takve situacije, naime da se nuklearne snage zastrašivanja obrazuju unutar organizacije NATO, ne rešava ništa, pošto je glavni komandant opet Amerikanac pa se sve svodi na isto. Autor zatim stavlja primedbu što su sve rakete srednjeg dometa postavljene tako da ne mogu dostići teritoriju SSSR. To izaziva sumnju o postojanju neke vrste sporazuma između SAD i SSSR kako bi se, usled nekog nesporazuma ili tehničke greške, umanjila opasnost od neželjenog izbijanja rata. Zato će se evropski partneri u NATO-u odupirati da prihvate klasično naoružanje kao alternativu nuklearnom, sve dok sami ne stvore sopstvene snage odmazde ili ne dobiju potreban uvid u postojeće. Bez toga ne može biti poverenja u sigurnost odmazde, niti u to da će se klasičnim oružjem otkloniti rizik prerastanja lokalnog rata u opšti, pogotovu ne u Evropi gde će se, po mišljenju ovog autora, u svakom sukobu upotrebiti i nuklearno oružje. Kenedijevu želju za prekidom ili pak zabranom nuklearnih eksperimenata De Gol shvata kao pokušaj da se francuski atomski program ukoči, dok bi se kineski nesmetano nastavio. U Kenedijevom tumačenju da je potrebno da zadrži pravo odlučivanja samo zato da bi se izbeglo nenamerno izbijanje atomskog rata, De Gol vidi masku za prikrivanje anglo-saksonskog primata. Francuska ne može gledati ravnodušno na saradnju V. Britanije i SAD kad se njoj ne dozvoljava pristup takvoj saradnji, niti na pružanje pomoći V. Britaniji koja se njoj uskraćuje. Anglo-saksonski izgovor da se Zapadna Nemačka nalazi u istoj situaciji kao i Francuska ne može se prihvatiti, jer se ona sama odrekla stvaranja nuklearnog oružja, mada nije sigurno da će takav stav zadržati i ubuduće. Zapadna Nemačka, sem toga, nema ni zemljišta za nuklearne opite bez prethodnog posebnog sporazuma sa SSSR ili Francuskom, pa tako SAD i nehotice podstiču stvaranje francusko-nemačke atomske sile. Američko garanje V. Britanije u Zajedničko evropsko tržište, De Gol tumači željom za ograničavanjem samostalnosti te organizacije, pošto bi V. Britanija u njoj svakako zastupala američke interese i nastojala da zadrži stare privilegije, a da stupanjem u organizaciju stekne i nove. Autor ističe da se svi Francuzi ne slažu sa svim stavovima De Gola, ali da to ne znači da treba čekati na njegovog naslednika. Utoliko pre što se ne zna kakva će biti njegova gledišta, mada je sigurno da niko neće ravnodušno posmatrati

privilegije V. Britanije. Ako bi ona ušla u ZET i, pored toga, zadržala svoje atomske tajne, njen bi privilegovan položaj još više smetao.

Nema sumnje da bi se proširenjem atomskog kluba povećala opasnost od izbijanja neželjenog rata u Evropi. Međutim, kakav bi bio njen položaj u slučaju da se promeni politika SAD i Evropa ostane sama, bez atomskog oružja, koje će za 10 godina imati možda mnoge van-evropske zemlje. Zato se, po mišljenju autora, ne može prihvatiti gledište da je mogućna odbrana Evrope samo klasičnim oružjem, bez upotrebe atomskog, niti pak da ona može ostati većito američki projektorat.

U takvoj situaciji nameće se alternativa stvaranja evropskih nuklearnih snaga. De Gol se verovatno ni s tim ne bi složio, ali je ovakvo rešenje ipak prihvatljivije od stvaranja nacionalne varijante. Evropa bi ih mogla stvoriti sama ili uz pomoć Amerike, a u oba slučaja u dogovoru s njom kako se ne bi slabila zajednica. Kao primer mogućne saradnje mogla bi da posluži V. Britanija čije je strategijsko vazduhoplovstvo integrirano u američke snage zastrašivanja, dok su im sistem ranog upozoravanja i veza obaveštavanja zajednički. Na taj način su nuklearne snage V. Britanije vezane i služe više za jačanje njenog položaja unutar zajednice nego što joj omogućavaju samostalno istupanje. Između ovakve integracije i De Golovog gledišta ima mnogo nijansi koje bi se mogle razmotriti. Svakako bi trebalo izbeći trošenje sredstava na to da se dobije ono čega SAD imaju napretek, a ako se ta sredstva već moraju uložiti, jeftinije će biti da se ujedine nego da se troše pojedinačno.

Amerikancima nacionalne nuklearne snage, u svetlu doktrine — zastrašivanje usklađeno sa jačinom dejstva napadača; odmazda termonuklearnim udarom po strategijskim snagama, a i gradovima ukoliko to učini i napadač; verovanje da sukob mogu izazvati tehničke greške, usled čega treba uzvrat ograničavati po mogućstvu samo na klasično oružje, kao i verovanje da u Evropi sukob nije mogućan bez upotrebe atomskog oružja — izgledaju štetne jer angažuju sredstva na račun klasičnih snaga, neefikasne usled čega se mogu upotrebiti samo protiv gradova, a samim tim i opasne jer bi mogle izazvati opštu katastrofu. Oni odbijaju prigovor da bi osetljivost njihovih velikih gradova mogla oslabiti pouzdanost američke garancije Evropi, ali istovremeno uviđaju da je posedovanje atomskog oružja znak

prestiza, da se Evropa ne može držati trajno po strani, odnosno da i njena sredstva mogu jednom postati efikasna, kao i da je težnja Evrope za učešćem u odlučivanju shvatljiva i istorijski opravdana, ali da se zasad ne može još prihvatiti.

U izbornoj kampanji 1960. god. Amerikanci su govorili o svojoj »raketnoj praznini (rupi)« u odnosu na SSSR. Od pre godinu dana počeli su da izjavljuju kako su nadmoćniji od SSSR-a u raketama. To može da znači ili da su sigurni u svoju kontrolu sovjetskih raketa, ili da žele samo da demonstiraju svoju snagu kako bi SSSR odvratili od eventualnog preduzimanja napada. U protivnom takvi se podaci, po mišljenju autora, ne objavljuju. U takvoj situaciji je nacionalna atomska snaga za Francusku nekorisna, jer postoje nesrazmerno jače američke snage, a istovremeno i opasna, jer zbog svoje slabosti može biti okrenuta jedino unatrag ka Dalesovoj doktrini masovne odmazde, samo, naravno, u minijturnim razmerama. Svojim inicijativnim dejstvom ona bi protivniku omogućila prednost početnog udara po ostalim saveznicima. Zato Amerikanci smatraju da su takva nastojanja anahronizama, pa bi pre prihvatili stvaranje evropskih nego nacionalnih snaga odmazde.

Završnu reč u ovim razmatranjima daćemo opet jednom nemačkom autoru⁷ koji, u članku »Rizik je preduslov zastrašivanja«, osvetljava evropsku strategiju NATO-a iz nemačke perspektive. On smatra da bi svaki rat u Evropi značio poraz za Nemačku, a da su razmatranja o najpogodnijem načinu upotrebe oklopnih jedinica na bojištu u nuklearnim uslovima dobrim delom neka vrsta »1' art pour l' art«. I najboljom obukom, ove jedinice mogu samo da produže sebi život za nekoliko časova. Vrednost klasičnih snaga, po njegovom mišljenju, jeste samo u tome što povećavaju stepen rizika.

Ako Zapadna Nemačka propadne, tvrdi ovaj autor, više se ne može braniti ni Francuska, bez nje je izgubljena Evropa a time je otvoren put za Atlantik i SAD. Zato se rat u Evropi ne može zamisliti bez atomskog oružja. Za ratna dejstva na svojoj teritoriji Nemačka nije psihički pripremljena, jer je ratove 1870, 1814. i 1939. vodila van svojih granica. Zato je 1945. godine unutar svojih granica pružala slab otpor uprkos nacističke diktature, a tako će biti i ubuduće. Ne postoje, po njegovom mišljenju, ni preduslovi za

⁷ Voraussetzung der Abschreckung: das Risiko, von Adelbert Weinstein, u br. 12/62.

vođenje lokalnog rata u tehnički razvijenoj Saveznoj Republici Nemačkoj.

Strategijska koncepcija odbrane može se zasnivati samo na posrednoj ulozi snaga, na zastrašivanju, a za to je potrebno atomsko oružje. Teorijski bi se to isto moglo postići i sa klasičnim snagama, na primer, sa 100 pa čak i manje divizija, samo Zapad ne pokazuje spremnost da ih stvori. Dok SAD razvijaju u velikom obimu raketno i termonuklearno oružje, a klasično zapostavljaju, Evropa ih u ovom poslednjem verno kopira. Povećanjem Bundesvera sa 12 na 16 divizija postojeća slabost se ne bi ublažila, ali bi se izdaci povećali. Zapad, međutim, nije spreman da povećava ovakve izdatke na račun životnog standarda svog stanovništva. Sem toga, postojeće divizije su glomazne i preterano motorizovane, tako da imaju nesrazmerno mnogo neboraćkog sastava u odnosu na borački. I to traži reformu koja se takođe ne može ostvariti bez štete po životni standard.

Zapadni saveznici žele da svoje ljudstvo što više zamene atomskim sredstvima. U II svetskom ratu bile su potrebne pešadijske mase za uništavanje delova koje su okružile oklopne jedinice. Danas se to može postići atomskim udarima. Pošto se jedinice protivnika ne mogu odvojiti od stanovništva, i ono će stradati od tih udara. U ovom razračunavanju Nemačka bi mogla biti potpuno uništena, dok bi eventualni protivnik rizikovao samo nekoliko armija. Ta činjenica bi mogla da ga podstakne na aktivnost. Verovatnoća da će on preduzeti napad biće manja ako se sve zapadne divizije, uključujući zapadnonemačke, naoružaju atomskim sredstvima, isture što bliže granici i obrazuju čvrstu liniju čija bi se odbrana, zbog nedovoljnog broja divizija, zasnivala na vatri. Time bi se moglo sprečiti i početno mešanje obostranih trupa, a rizik, za neprijatelja još povećati.

Strategijsko nuklearno oružje je doduše osnovno sredstvo zastrašivanja, ali njime raspolazu samo SAD, pošto su britanski bombarderi zastareli. Međutim, Evropa se plaši da Amerika možda neće rizikovati sopstveno uništenje radi zaštite atomski nenaoružanih evropskih zemalja. Zato ovaj autor dopunjuje svoja razma-

tranja još ekstremnijim traženjima: da se rakete srednjeg dometa ne samo stave odmah na raspolaganje Evropi, već i tako rasporede da mogu dejstvovati i po teritoriji eventualnog protivnika. Pri tome on poručuje Amerikancima da se ne plaše da bi ih Evropa mogla uvući u sukob, jer je njoj »najmanje stalo do rata«.

*

Način na koji smo pokušali da prikazemo stavove pojedinih autora prema više-manje istim osnovnim stratezijskim i strukturalnim problemima NATO-a ne daje neku idealnu i sistematizovanu celinu, ali pruža mogućnost da se sve razlike u stavovima pojedinih zemalja — članica, a dobrim delom i poreklo tih razlika, sagledaju na osnovu njihove sopstvene argumentacije, tako reći »na izvoru«.

Izlaganja pokazuju da su razlike u stavovima glavnih zemalja — članica organizacije zasad toliko velike da se ne mogu sagledati ni način ni vreme njihovog usklađivanja. Posmatrač sa strane može zapaziti da američki autori najviše ističu opasnost od nuklearnog rata i u iznošenju njegovih strahota i eventualnih posledica traže oslonac za svoje stavove, a da se nemački prilično izdvajaju po ekstremnosti svojih gledanja. Iz izlaganja se dosta jasno može razumeti izvestan frontalan stav glavnih evropskih partnera u odnosu na SAD, pa i na V. Britaniju koja se, izgleda, od svih njih nalazi pred najvećom dilemom. Očigledno je da težnje evropskih partnera »za pravednijim odnosom« u organizaciji NATO-a nisu inspirisane željom da se obezbedi taj »pravedniji odnos«, jer se jasno naglašava potreba da se podela odgovornosti »uskлади sa doprinosom pojedinih članova«.

U razmatranju ovakvih diskusija o pitanju strategije možda ne bi trebalo ni očekivati neke želje i predloge za ublažavanje napetosti u svetu, ali su u članicima ipak karakteristične osude upućene na račun pokušaja da se postigne razoružanje, ograničavanje ili zabrana atomskih proba.

S. P.

BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE
1941.

(Knjiga II)

U izdanju biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda« VIZ JNA »Vojno delo« Beograd 1963.

Knjiga treba da pruži čitaocima onu sliku o ustaničkoj godini kakva je ostala u sećanjima samih aktera događaja. Njena 20-godišnjica, koja je proslavljena tokom 1961. godine, podstakla je učesnike da se u velikom broju odazovu pozivu na saradnju koji im je uputio Inicijativni odbor. Tako je od preko 700 autora prikupljeno oko 12.000 stranica teksta.

Evociranje uspomena u jubilarnoj 1961. godini, prigodom centralne, republičkih i lokalnih proslava, osvežilo je sećanje na 1941. što je znatno doprinelo bogatstvu sadržaja napisa u ovoj ediciji. Autentičnost podataka koji su u njima izneseni proveravana je upoređivanjem sa sačuvanim ratnim dokumentima, a i preko drugih učesnika, putem njihovih recenzija, te će publikacija predstavljati bogat prilog ne samo izvornoj građi o prvoj godini rata i revolucije, već i njenoj historiografiji. U napisima su zahvaćeni svi sektori oslobodilačke aktivnosti, svi ustanički rejon i naše zemlje, svi faktori koji su uticali na zbivanja, kao i sve raznolikosti situacija u kojima se borilo, počev od prvih priprema za ustanak koje su otpočele pod rukovodstvom Partije odmah po ulasku okupatora u našu zemlju, do velikih oružanih okršaja sa okupatorskim i kvislinškim jedinicama i stvaranja odreda i brigada oslobodilačke vojske koji su plamen ustanka razbuktili širom zemlje.

Pored toga, ova knjiga donosi 29 ratnih dokumentarnih fotografija iz svih kra-

jeva naše zemlje, a ilustrovana je sa 13 likovnih priloga na temu NOB od naših poznatih umetnika.

Živost i neposrednost kazivanja čine ovu, sadržajno veoma bogatu, publikaciju izvanrednom literaturom za sve naše ljude, posebno za našu omladinu. (Knjiga II ima 898 strana, a cena joj je 1.800 dinara; u prodaji samo komplet — 5 knjiga — 9.000 dinara.)

SPIRIDON GOPČEVIĆ

CRNOGORSKO-TURSKI RAT
1876—1878. GODINE

U izdanju biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda« VIZ JNA »Vojno delo« Beograd 1963. Knjiga ima 438 strana, a cena joj je 900 dinara.

Ovo delo koje je autor napisao u toku samog izvođenja ratnih operacija, prateći i beležeći događaje i zbivanja kao novinar i publicista, daje u celini pregled tog rata. Objavljeno je na nemačkom i to u tri knjige:

Prva knjiga (Der Krieg Montenegro's gegen die Pforte im Jahre 1876, izdata u Beču 1877) obuhvata ratne operacije crnogorske vojske u toku 1876, druga (Der turco-montenegrinische Krieg, zweiter Theil — Der Krieg Montenegro's gegen die Pforte im Jahre 1877., izdata u Beču 1878) daje pregled operacija u 1877, a treća (Der Winterfeldzug 1877—78, izdata u Beču 1879) odnosi se na zimski pohod crnogorske vojske 1878, godine. Sve tri knjige prevedene su sada prvi put i izdate u jednoj knjizi pod naslovom Crnogorsko-turski rat 1876—1878.

Knjiga je puna autorovih ličnih, neposrednih utisaka o događajima i ličnostima koji su interesantni ne samo za prosečnog čitaoca nego i za istraživača. U njoj su na zanimljiv način dati osvrti i zapažanja na ustrojstvo crnogorske vojske, njen borbeni polet, raspoloženje, komandantsku sposobnost pojedinih njenih vojskovođa, njihove lične i vojničke osobine, opštu atmosferu koja je vladala u zemlji, raspoloženje crnogorskog naroda i hercegovačkih ustanika. Autorovi opisi kao: pohod crnogorske vojske kroz Hercegovinu, razvoj operacija u bici poznatoj pod imenom Devet krvavih dana, pohod na Primorje, opsada Bara i dr., graniče se sa najfinijom umetničkom reportažom.

Naročito su od interesa za čitaoca: opšta zamisao marš-manevra kroz Hercegovinu, pripremanje i izvođenje zname-

nite bitke na Vučjem Dolu, vođenje rata na planinskom terenu, pripreme i iznenadni marš za Primorje i brzo zauzimanje primorskih gradova, čime je ovaj rat krunisan uspesima sa dalekosežnim značajem za dalji ekonomski, politički i međunarodni razvoj Crne Gore.

Bitka Devet krvavih dana može se smatrati školskim primerom kako se manjim snagama može tući daleko jači protivnik, pod uslovom da se svi faktori od kojih zavisi ishod bitke predvide i maksimalno iskoriste.

Ova knjiga pruža mnogobrojne podatke koji će se teško naći na drugom mestu. U nju su utkani dragoceni detalji i dat kontinuiran tok celokupnih ratnih zbivanja.

TAKTIČKI PRIMERI BORBE

(od grupe sovjetskih autora)

U izdanju »Vojne biblioteke — inostrani pisci« VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd 1963. Knjiga ima 264 strane i 48 skica, a cena joj je 700 dinara.

Delo predstavlja zbirku odabranih primera borbi nižih pešadijskih jedinica Sovjetske armije u II svetskom ratu. Zbirka obuhvata 8 članaka — primera o borbi ojačane čete, 16 primera borbi bataljona, a 11 pešadijskog puka.

Prilikom razrade svakog primera prvo je izložena situacija, zatim pripreme radi izvršenja postavljenog zadatka, a potom dejstva. Na kraju je dat zaključak i vidno istaknuto zbog čega je zadatak uspešno izvršen ili zašto je jedinica pretrpela neuspeh. Pisani na osnovu zvanične arhivske građe i ličnih sećanja učesnika, u zbirci izloženi primeri borbe sovjetske pešadije, podržavane artiljerijom, tenkovima i avijacijom, a često i bez njihove pomoći, pružaju dragocen prilog za izučavanje sovjetske taktike u II svetskom ratu.

ODABRANE OPERACIJE POLJSKE NARODNE VOJSKE

(od grupe poljskih autora)

U izdanju »Vojne biblioteke — inostrani pisci« VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd 1963. Knjiga ima 441 stranu i 48 skica, a staje 1.000 dinara.

Knjiga se sastoji iz članaka u kojima su hronološki obrađeni najvažniji doga-

đaji u razvitku Poljske narodne vojske, kao i njena dejstva počev od formiranja prve divizije »Tadeuš Koščuško« u SSSR-u u proleće 1943. godine pa do završetka rata.

Poljska narodna vojska je stvarana u II svetskom ratu na dva različita načina i na dva prostorno odvojena područja — u zemlji i u SSSR-u. Spajanje tih snaga izvršeno je izbijanjem sovjetskih snaga i poljske 1. armije na teritoriju Poljske 1944. godine. Do završetka rata formirana je pretežno od partizanskih odreda i poljske 2. armije.

Pored članka o dejstvima poljske 1. i 2. armije, naročitu pažnju zaslužuju članci o akcijama partizanskih odreda i njihovom sadejstvu sa snagama na frontu, pošto iz ove problematike ne postoji dovoljno literature iz prošlog rata.

MELENTIN

OKLOPNE BITKE

U izdanju »Vojne biblioteke — inostrani pisci« VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd 1963. Knjiga ima 448 strana i 60 skica, a staje 850 dinara.

Delo pruža sliku svih važnijih oklopnih bitki i operacija u vezi s njima u II svetskom ratu, odnosno predstavlja gledanja na njih jednog od neposrednih učesnika, nemačkog nacističkog generala i bliskog Romelovog saradnika.

Pored onih u kojima je lično učestvovao, autor je — na osnovu vojnoistorijske građe i ličnog kontakta sa učesnicima — opisao i ostale značajnije bitke za koje je smatrao da su od interesa za izučavanje istorije ratova, strategije i taktike.

Knjiga obuhvata kampanje u Poljskoj, Francuskoj, na Balkanu (u Jugoslaviji i Grčkoj), u severnoj Africi, u Sovjetskom Savezu — do 1944. godine i na Zapadu do kapitulacije Nemačke. Pored operacija, autor daje niz podataka i zaključaka u pogledu taktike, kvaliteta naoružanja, moralno-političkog stanja kao i ocenu komandanata i vojnika jedne i druge zaraćene strane.

Pa ipak, autor nije uspeo da izbegne neke istorijske netačnosti u izlaganju, odnosno da se oslobodi izvesnih subjektivnosti, što je opšta pojava u pisanju nemačkih komandanata koji očitasto nastoje da rehabilituju nemačku vojsku i generalštab svaljujući krivicu za neuspehe na Hitlera i nacističku partiju. Stoga ovoj knjizi treba kritički pristupiti.

General-potpukovnik Milija Stanišić: *Uticaj ratne tehnike na samostalnost i inicijativu*

Potpukovnik Radovan Krompić: *Odrred za održavanje komunikacija*

Potpukovnik Miljenko Sršen: *Gađanje lakom protivavionskom artiljerijom noću*

Potpukovnik Radomir Đurašinović: *Vazdušna protivdesantna rezerva — jedno mišljenje*

Kapetan I kl. Slobodan Slavković: *Kurs rezervnih oficira u artiljerijskoj jedinici*

Pukovnik Milenko Kovačević: *Kurirska veza*

Kapetan I kl. Milorad Čukić: *Organizovanje prihvatanja mladih vojnika*

Kapetan I kl. Mihailo Memedović: *Braza priprema gađanja u obalskoj artiljeriji*

Kapetan I kl. Petar Navarin: *Primena okrugle planšete u topografskoj pripremi*

Kapetan I kl. Obrad Dinić: *Gađanje minobacačem bez nišanskih sprava — osvrt*

Potpukovnik Ante Rosi: *Kako se proslavljao Prvi maj u NOR-u*

Kapetan I kl. Stevan Korda: *Magneatron — srce radara*

Pored ovoga, u časopisu su dati članci iz raznih domena, bibliografija, prikazi raznih članaka, taktičko-tehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VOJNI GLASNIK

Br. 4/1963.

Pukovnik Mihailo Tomašević: *Protivvazdušna odbrana pešadijskim oružjem*

Pukovnici Ilija Jurić i Savo Čerečina: *Ubacivanje jedinica u pozadinu neprijatelja*

Pukovnik Milan Kirić: *Proračun i planska tablica prelaska preko reke*

Potpukovnik Vojo Vojnović: *O merama uzbuđivanja*

Kapetan I kl. Vojislav Vukićević: *Uloga starešina u izgrađivanju borbenog morala*

Potpukovnik Svetislav Antanasijević: *Člivilna zaštita i snabdevanje armije u ratu*

Pukovnik Nikica Janković: *Priprema i polaganje ispita za čin*

Potpukovnik Jovan Nastić: *Minijaturni taktički poligon*

Pukovnik Đuro Jekić: *Domet telefonskog aparata*

Pukovnik Ernest Mezga: *Iz rada partijskih organizacija u NOR-u*

Potpukovnik Velimir Radić: *Na okupiranoj teritoriji*

Pukovnik Milanko Mihovilović: *Razbijanje četnika u selu Doljani*

Pukovnik Sveto Kovačević: *Nezaborna Marina pećina*

Službenik Dragan Pavlović: *Na temu Terminologija*

Potpukovnik Vojmir Kljaković: *Ratne zanimljivosti*

Pored ovoga, u časopisu su dati bibliografija, prikazi raznih članaka, taktičko-tehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK

Br. 2/1963.

Pukovnik Mirko Vales: *Zavisnost vazduhoplovne taktike od tehnike i neka pitanja njene izgradnje*

Potpukovnik Ljubomir Dobrečević: *Taktika dejstva LBA po raketnim jedinicama zemlja-zemlja malog i srednjeg dometa*

Potpukovnik Milovan Kovačević: *Neki problemi rasporeda i razmeštaja snaga i sredstava na aerodromu*

Potpukovnik Veljko Pješčić: *Avijacijska vatrena podrška KoV i vazduhoplovni organi sadejstva*

Kapetan inž. Vlado Velej: *Problemi stabilnosti i upravljivosti aviona pri prelasku iz podzvučnog u nadzvučno područje leta*

Major inž. Milojko Jerić: *Konstrukcija kratkotalasnih antena za rad u uslovima zaledivanja*

Potpukovnik Milan Šelendić: *Održavanje i opravke PSS u miru i ratu*

Pukovnik Rade Suša: *Obuka trupnih starešina i komandi u rešavanju taktičkih zadataka kroz grupna zanimanja*

Poručnik Đoko Njogo: *Avio-horizont i njegova primena u instrumentalnom letenju*

Kapetan I kl. Slobodan Tomić: *Obuka u otklanjanju iluzija u IFR letenju*

Potpukovnik dr Antun Rišavi: *Zašto i kada treba nositi ušne čepove protiv štetnog delovanja buke*

Kapetan I kl. Ilija Kolarić: *Neka razmatranja o problematici maskiranja*

Pukovnik Ibrahim Sijerčić: *Vazduhoplovni savez u pripremanju kadrova za RV*

Major Čedomir Jovanović: *Temperatura i toplota u Zemljinoj atmosferi i kosmičkom prostoru*

Pored toga, *Vazduhoplovni glasnik* u ovom broju donosi članke iz stranih RV, zatim vesti i novosti, kao i bibliografiju naših knjiga i časopisa.

MORNARIČKI GLASNIK

Br. 2/1963.

Kapetan bojnog broda Dušan Miljanić: *Dejstvo mornaričkih snaga na primorskom krilu fronta KoV*

Kapetan bojnog broda Kuzman Šmileški: *O problemima upotrebe ABH borbenih sredstava u uskim morima*

Kapetan fregate Bartul Kovačević i kapetan korvete Milenko Tešić: *Obuka u vožnji kao najviši stepen obučavanja posade brodova*

Major dr Zvonimir Ciko: *Jonizujuća zračenja i zaštita*

Poručnik fregate Zvonko Kalinin: *Mala retrospektiva podmorničarstva i problem uskog mora*

Kapetan fregate Josip Dujmović: *Automatizacija upravljanja nekim borbenim sredstvima na brodovima*

Poručnik fregate Vasilije Vujović: *Uloga starešine u razvoju inicijative*

M. D.: *Nova formula pomorske moći*

Kapetan fregate Anđelko Kalpić: *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća (prikaz)*

Pored toga, *Mornarički glasnik* u ovom broju donosi rubniku iz nauke i tehnike. vesti i novosti, kao i bibliografiju.

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK

Br. 6/1962.

Stanko Petelin: *Poraz slovenačkog dela Mihailovićeve »Jugoslovenske vojske u otadžbini« u Grčaricama i na Turjaku*

Potpukovnik Todor Radošević: *Napad na nemačko-četničku posadu u Gračacu (28-30. VIII 1944)*

Potpukovnik Miroslav Stepančić: *Dejstva slovenačkih i hrvatskih partizanskih snaga u graničnim krajevima Slovenije i Hrvatske u drugoj polovini »roške ofanzive« 1942. godine.*

Nikola Slavica: *Kulturno-prosvetni rad na teritoriji BiH u toku NOR-a*

Vladimir M. Leković: *Napad na Virpazar 13. jula 1941. godine.* (Povodom knjige B. Jovanovića »Crna Gora u Narodno-

oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji«)

Pored toga, *Vojnoistorijski glasnik* u ovom broju donosi bibliografiju jugoslovenske istoriografije 1956—1959. (članke) kao i bibliografiju strane istoriografije o drugom svetskom ratu. Ujedno dat je i sadržaj članaka štampanih u Vojnoistorijskom glasniku u toku 1962. god.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK

Br. 4/1963.

Major Života Vuksanović: *Rušenje puteva u horizontu i nasipu*

Potpukovnik Kazimir Kruljac: *Električne mreže za paljenje minskih punjenja, njihove karakteristike, primena i izvor struje za njihovo paljenje*

Kapetan Blagoje Tudžarov: *Dobijanje balističkog koeficijenta opitnim putem i njegovo analitičko izravnavanje*

Potpukovnik Esad Behlilović: *Opažanja pravaca sa ekscentrične stanice pri izvođenju topografskih radova u zemaljskoj artiljeriji*

Potpukovnik Jože Berginc: *Zahtevi koje treba da zadovolje artiljerijski udarni upaljači*

Major Franjo Šimac: *Završna merenja i ispitivanja tranzistorskog radio-prijemnika L3F63T*

Kapetan I kl. inž. Svetozar Jovičić: *Tehnički i ekonomski aspekti pouzdanosti radio-elektronskih uređaja*

Potpukovnik Jure Jakovac: *Provera tačnosti frekvencije radio-prijemnika*

Potpukovnik Stevan Pavlović: *Vodeno i vazdušno hlađenje motora*

Kapetan I kl. Milan Zatezalo: *Rad motora sa unutrašnjim sagorevanjem na niskim spoljnim temperaturama*

Potpukovnik Živojin Joksimović: *Izrada jedinstvene nomenklature i njeno uvođenje u materijalno poslovanje JNA*

Kapetan Uroš Blagojević: *Garniture opšteg i specijalnog alata*

Pored toga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK

Br. 5/1963.

Pukovnik inž. Zlatko Rendulić i kapetan I kl. inž. Uroš Popović: *Operativno istraživanje*

Inž. Zoran Šonc: *Primena nomograma pri inženjerskim proračunima*

Major Gojko Greda: *Planiranje remonta*

Inž. Stanojka Gojgić: *Proučavanje stabilnosti kosina i padina kao uslov racionalnog projektovanja pri građenju puteva*

Inž. Nikola Pavlović: *Primena ferita u mikrotalasnoj tehnici*

Kapetan Petar Karpov: *Nešto o održavanju automobil-cisterni za dekontaminaciju*

Zastavnik Momčilo Jovanović: *Naknada štete pri vanrednim oštećenjima motornih vozila*

Potpukovnik Pero Zdjelar: *Preventivne mere za zaštitu od požara skladišta goriva i maziva*

Major Živojin Janković: *Pribori i aparati za foto-slaganje i njihova primena u kartografiji*

Pored toga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa.

VOJNOEKONOMSKI PREGLED

Br. 2/1963.

Vojni službenik III kl. Draga Vrabec: *Mogućnosti zaštite poljoprivredne proizvodnje u ratu*

Potpukovnik Branislav Vukadinović: *Ugovaranje i naplata ugovorne kazne*

Pukovnik Đuro Crevar: *O potrebi proširenja ovlašćenja vojnih kontrolora*

Pukovnik Rade Knežević: *Ekonomska opravdanost upotrebe vojnih motornih vozila za prevoz lica na posao i sa posla*

Major Veselin Berberski: *Razvoj, karakteristike i primena mašina sistema bušenih kartica u vojnoj administraciji*

Major Ljubomir Petrović: *Razvoj, uloga i značaj oblika kreditiranja vojnih lica i ustanove nadležne za to*

Pukovnik Slobodan Pilipović: *Povodom dvadesetogodišnjice Bihačke konferencije*

Pukovnik Bogdan Studen: *Markiranje vojničkog rublja i ostalih delova vojničke opreme*

Potpukovnik Dobro Vukelić: *Finansijsko poslovanje specijalističke službe pri vojnim zdravstvenim ustanovama*

Ekonomist Risto Stanić: *Poslovanje vojnih odmarališta*

Pored toga, *Vojnoekonomski pregled* u ovom broju donosi prikaze iz inostranih vojnih časopisa, ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti, kao i bibliografiju.